

કેશવ શેઠ કૃત પુસ્તકો

પુસ્તક	કિંમત	પ્રસિદ્ધિ સાલ
હવનપ્રસંગો		
હવનસમરણો ...	૨-૮	... (૧૯૮૪)
અસ્પર્શતાના સન્દેશ	૦-૫	... (૧૯૮૭)
કાવ્યો, રાસ, ગીતો :		
સ્વદેશગીતાવલિ ...	૦-૧૪	... (૧૯૭૫)
અંજલિ ...	૧-૪	... (૧૯૮૨)
સ્નેહસંગીત ...	૦-૧૨	... (૧૯૭૫)
પ્રભુચરણે ...	૦-૮	... (૧૯૭૫)
કંઠારિયાં ...	૦-૫	... (૧૯૮૬)
મહાગુજરાતનો મહાકવિ	૦-૩	... (૧૯૮૩)
રાસ ...	૦-૮	... (૧૯૭૮)
રાસમંજરી ...	૦-૧૨	... (૧૯૮૬)
રઘુના રાસ ...	૦-૩	... (૧૯૮૬)
વીરપ્રસલી ...	૦-૮	... (૧૯૮૬)
નવલકથાઓ તથા ટૂંકી વાર્તા		
સ્નેહવ્રતમી ...	૩-૦	... (૧૯૮૬)
અંજારવિશ્લેષ ...	૧-૮	... (૧૯૮૭)
કલિયુગની વાર્તા...	૧-૦	... (૧૯૮૨)
કલ્પલગ્ન ...	૨-૦	... (૧૯૮૬)
સંઘાટનું રાત્યારોહણ સન્દેશનિરોપણની દ્રષ્ટિ	} 'પ્રવચન'નાં બેટપુસ્તકો	
દક્ષમી (સંપાદિત)	૧-૮	... (૧૯૮૬)

સંપાદક અને પ્રકાશક
કેશવ હ. શેઠ

34385

આ પુસ્તક, દેશવ લઘુ શૈલે, અમદાવાદ
નાર રતના પદ આયેશા પોતાના 'જરાયના
મુદ્દાઓના મનિર નાં અર્થો પોતા પુનમ,'૮૬
પ્રત્યક્ષાનિ : : અથા કૃતિઓ : : પ્રત પૃષ્ઠ

વસ્તુનિર્દેશ

બાગનાત ખુશ્મોદાર પુષ્પોને ગુથીને નગી ખનાવે, તેમ મમધુગ-
મામાર વાનો એ બટમોગગની 'નગી' ગુથીને વાર્તાગમનોના
કેમજો ધરે છુ રાડીએ જાડપ ભમિના ગપારના ગપ નવા મગમ
ફોફોને! પ્રસ્તુત યથાક્રમો પચુ ગાડપ ભેજતો જ ફાગમનનો ફાન
, ભાન-મોક્ષાઓ તેનો રમેજ ઉપમોગ ન અંતે હજુ છુ કે
તેમના આખ-આત્મા

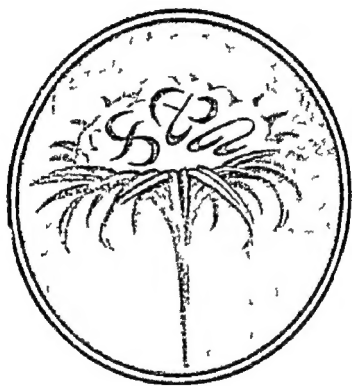
એનો આગાદ લેતા અનુભસગે—ગાથન દાપલ પ્રેમતુ ડહુ-
મધુગ-પવિત્ર આપણુ મમાગચિત, પ્રેમવચિત અમિતના એહમચિત
મમગજો, ધનમમાના ભાઈની મગાષ બવારના, 'ધર્મના ભાઈ'ની
નમાન-ઉત્તમાગી ખીજગા, રત્નપ્રેમના પ્રભારથી ચીવે અતુ
ભરનાવ, 'વગીર મોડા' પડવાની એકે જાણુની કટવથી અનેકે જાણુને
વંચી પડતી અગરતુ આનેખન, ભાનનાની આચ્છી મિદ્ધિનો વ્યવહાર
રિચિ, મૂડીસાનો ઉન્માદ, પાસા માન અપનાની દાનત ધગરનાગને
ત્યા થતુ 'તરુ પુષ્પ ન દાર', તથા ધર્મભાઈને ખાતે દેવમદિર
ચૂંચાતા ગરીબ પરી મમજવાયાગર ગદ્ય ઉપગાન આપણા
માનીતા-દામ્યગમાન-માહિત્યના નણે મર્જા, શ્રી જહુગાપ,
જતગીગાર અને 'મગન-ગી' પચુ ભારેખમ મગાને હગના ફૂલ
ગનાની દે, એના હમતા-પિતમતા, મણુત ફૂલડા રૂપ યથાક્રમો માથે
મોણુ ન

'નગી'ના રિદાન લેખકનો આભાર માનીને વાન લેતા
'નગી'એ, 'વસ્તુનિર્દેશ'ના પહેલા ફગના અનિમ વાડની જ
પુનઃકિત રૂં, કે ભાનમોક્ષાઓ પ્રસ્તુત પુનઃકો પથેજ ઉપમોગ
કો અને તેમના આખ-આત્મા ફગ

સાં ક જિ યું

ક્રમાંક	વાર્તા	લેખક	પાનું
૧.	વૃક્ષરતેહ	શ્રી. રમણલાલ વં. દેસાઈ એમ, એ; એલ્.એલ. બી.	૩
૨.	વાંકડ ડોસો	શ્રી. વિનુ બળવંતરાય દેસાઈ	૧૩
૩.	ભાઈબીજ	શ્રી. રમણીલાલ જાં દલાલ બી, એ; એલ્.એલ. બી.	૨૯
૪.	બાળકનો પ્રેમ	શ્રી. યજ્ઞેશ હં શુક્લ	૪૭
૫.	‘લગીર મોડો’	શ્રી. કેશવ હં શેઠ	૫૭
૬.	ભાવનાસિદ્ધિ	શ્રી. ધનશંકર હીં ત્રિપાઠી	૭૫
૭.	નોટીસ !	શ્રી. નર્મદાશંકર વં દિવેદી	૮૫
૮.	કેરીનું પાચું	શ્રી. જનાર્દન ન્હાનાભાઈ પ્રભાસકર	૯૫
૯.	દેવદાસી	શ્રી. અંબાલાલ તૃં. શાહ, ‘ભાષાવિશારદ’	૧૦૩
૧૦.	મીયાં અને મહાદેવ	શ્રી. જુહારાય હીં ખંધડીઆ	૧૧૧
૧૧.	લલ્લુ મફખીયુમ	શ્રી. છોટાલાલ ડાં જાગીરદાર	૧૨૩
૧૨.	રસોઈઆઓ વિષે કંઈક	શ્રી. “મસ્તફઝીર”	૧૩૧

?

લેખક :

શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ

એમ્, એ; એલ્એલ. બી.

૦૧. હજી સંભાળથી પુત્ર અને પુત્રવધૂએ પ્રભાસક્ષ્મીને પથારીમાં બેસાડ્યાં; તેમને દેહ ફૂલ બની ગયો હતો. મોટા તકિયાને અડેલાથી તેમને બેસાડ્યાં. ચારેપાસ તેમણે વાત્સલ્યભરી દષ્ટિ ફેરવી. કુકુંબની ખીલેલી ફૂલવાદી નિદાળી તેમના મુખ ઉપર સંતોષની છાયા પથરાઈ. એ પુત્ર, એ પુત્રવધૂ, ત્રણ પુત્રીઓ અને એ બધાંનાં સંતાનોથી ઓરડો ભરેલો હતો. ડોક્ટરેએ બધાંને જોકે જ ઓરડામાં બેસવાની મના કરી હતી; પરંતુ હિંદુકુટુંબોમાં એવી મના પાળવામાં આવતી નથી.

પ્રભાસક્ષ્મીથી પણ માણસો વગર રહેવાનું નહિ. દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત બધાંને બેઠાં ન લુએ તો તેમને એવું પડતું નહીં. બાળકો તો વારંવાર ઓરડામાં દોડી આવી દાદીની ખગર પૂછ્યા કરતાં, અને દોઈ કહાડી ન મૂકે ત્યાં સુધી ઓરડામાં રમ્યા કરતાં.

ચારેપાસ ફરતી પ્રભાસક્ષ્મીની નજર સહજ દૂર બેઠેલા પોતાના પતિ પ્રમોદરાય ઉપર પડી, અને તેમણે સહજ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

બધાથી દૂર આરામખુરશી ઉપર બેસી છાપું વાંચવામાં રોકાયેલા પ્રમોદરાયને કોઈ અત્યંત જાણ કરે તો તેને સમગ્રતઃ કે છાપાંમાંથી વારંવાર નજર અડારે કહાડી તેઓ પ્રભાસક્ષ્મી તરફ જોતા હતા. કોઈ

છોકરું એલે, પુત્ર દવા પાય, પુત્રવધૂ કાંઈ ફળ આપે અગર કોઈ આવે કે જાત એ પ્રસંગોનો પણ લાલ લેઈ પોતાની પત્ની તરફ તેઓ નિહાળતા. પ્રભાલક્ષ્મી તરફ સહુનું એટલું લક્ષ રહેતું કે પ્રમોદરાયની નજર તપાસવાની લાગ્યે કોઈને કુરસદ મળતી. માત્ર નહાના પુત્રની વધુ વીણા ક્વચિત્ વૃદ્ધ પતિ-પત્નીની નજર પકડતી, અને ગમે તે બહાને હસી લેતી.

પ્રભાલક્ષ્મીનો આછો નિઃશ્વાસ સાંભળી પ્રમોદરાયે તેમની તરફ જોયું. પ્રભાલક્ષ્મીએ નજર ફેરવી નાખી અને હસવાની તૈયારી કરતી વીણાને પૂછ્યું :

‘એમને કોશી કરી આપી ?’

‘હા, બહેન કોશી કરી લાવે છે. તમે શું કરવા ચિંતા કરો છો ?’ કહી પુત્રવધૂએ જરા હસી લીધું.

આળીસ વર્ષના સતત સહવાસ પછી પત્નીની પતિ માટેની ચિંતા વધે કે ઘટે તેની વીણાને ખબર નહોતી.

બધાંયે કોશી પીધી, તે સાથે પ્રમોદરાયે પણ પીધી.

‘એમને પાન કરી આપ ને, બેટા !’ પ્રભાલક્ષ્મીએ વીણાને વિનવણી કરી.

‘હાજી, કરું છું.’ કહી વીણાએ પાન કરવા માંડ્યું, અને પોતાની જોડાણી તથા નણદોને હસાવવા માટે વૃદ્ધ સાસુની સસરા માટેની કાળજીનું એક દષ્ટાંત તેણે મનમાં નોંધી રાખ્યું.

‘આ, હવે તું સુઈ જા.’ પુત્રે માતાને સલાહ આપી. પ્રભાલક્ષ્મી માટે સહુને ભાવ હતો. પુત્ર પુત્રીને તો સ્વાભાવિક રીતે લાગણી થાય; પરંતુ પુત્રવધૂઓ પણ તેમનું મા સરખું જતન કરતાં હતાં; કારણ પ્રભાલક્ષ્મીએ કહી સાસુપણું કર્યું નહોતું. એટલે તેમને આરામથી સુવાડવા બધાંએ ટેકા આપ્યો.

સુતે સુતે પ્રભાલક્ષ્મીએ જોયું કે પ્રમોદરાય પણ પાસે આવીને તેમને સુવાડવામાં મદદ કરવા આવી હિલા હતા. અલગત, તેમને એ

મદ્દ કન્વાતી નજ નેડાતી, તેમણે હાથ અગર્યો પપુ નડી. હતા તેમને પામે આતી ઉમેવા નેના પ્રભાવદમીએ ક્યુ .

‘ નમે તુ કન્વા મથન કન્વા હો ’ વળ ખેમેને ‘ હોડગ મિયાન મહેનત કો હો ! ’

પ્રમોદગય પાગ નજને ખુગી ઉપર બેડ થોડીવારે કોઈ મગના આત્યુ એટલે એ આગેડો કોડવાતી તેમને વડ પડી તેમણે પ્રભાવદમી પામે આતી ક્યુ

‘ હ તગ પાડો આતુ ‘હ’

‘ તુ કન્વાને ’ વળ આગમ નો અતની માત્રે નાત કો કન્વાતી તો આતી દેવ હ, અને અટી ખેમી ગેડ હા ! ’ પ્રભાવદમી ક્યુ વાતુ ખેવન, પગુ તેમને ઘાડ વાગ્યો અને તેમણે આખ મીચી ગીચી એ આખ ઉરાડી ત્યાસુરી પ્રમોદગય તાજ ઉભા રહ્યા પ્રભાવદમીએ આખ ઉરાડી એટલે તેમણે ક્યુ

‘ ત્યા હ નજ આતુ ! ’

‘ હા ’ કો પ્રભાવદમીએ રીલા ન્દામે નેયુ, અને ગામુ વડ મને ગાજ હયા .

૨

પ્રમોદગયના ગયા પડી પ્રભાવદમીએ પુત્રા પુત્રધૂ અને દીડગી-આને નજ પામ બોનાયા

‘ અમ નમ ગા શુ હે ? તુ કોએ ’ મનુએ પૂગ્ય

‘ હે તો કોઈ નડી પપુ એક વાન વળ ધ્યાનમા ગખને ’

‘ હા, હા, હે ’ પુત્ર ન્યુ

‘ ન્દતે દંડ એક બે નિયની મહેમાન ધાગને ’

‘ અંડ તુ તુમે અમ કો હે ! કોડગ તો એક અવાડિયામા તુ બેચતી વર્મશ એમ કોના દના ’ ખીન પુત્રે ક્યુ

કલગી

‘લલે; પણ મહેને વિશ્વાસ નથી. હું જીવીશ કે મરીશ એ સરખું જ છે.’

દીકરીઓ તથા વહુઓની આંખો ભીંજાઈ.

‘તમે બધાં કહ્યાગરાં છો—સમજણાં છો, એટલે કાંઈ કહેવાપણું તો નથી. તોય આટલું કહું છું; એમની મરજી સાચવજો.’

પ્રભાલક્ષ્મી થાક લાગવાથી અટક્યાં. તેમનાં સંતાન શાંત ઉભાં રહ્યાં જરાવારે તેમણે પાછું કહ્યું :

‘કાંઈને કશું કહે એવા નથી, માગે એવા નથી.’

એટલામાં પ્રમોદરાય ઓરડામાં આવ્યા. પલંગની આસપાસ બધાંને ઉભેલાં જોઈ તેઓ ઝડપથી આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા :

‘શું છે ? શું થયું ?’

‘કાંઈ નહીં; શું થવાનું છે ? આવો શો અધીરો જીવ ?’ પ્રભાલક્ષ્મી બોલ્યાં અને તેમણે આંખો મીચી.

પ્રમોદરાય ઘોડીવાર ઉભા રહ્યા. એકાએક તેમણે પ્રભાલક્ષ્મીનો હાથ પકડ્યો અને નાડી જોવા લાગ્યા. પ્રભાલક્ષ્મીએ મહા મહેનતે આંખ ઉઘાડી; પોતાના હાથનાં આંગળાં પ્રમોદરાયના નાડી જોતા હાથને અડકાડ્યાં, અને તેઓ સહજ હર્યાં. એ ઉઘડેલી આંખ, અડકી રહેલાં આંગળાં અને સ્મિતભર્યું મુખ એમનાં એમ સ્થિર થઈ ગયાં.

‘થયું’ કહી પ્રમોદરાયે હાથ નીચે મૂકી દીધો.

પુત્રો ડોક્ટરને બોલાવવા દોડ્યા. સ્ત્રીઓ ખરી ખોટી શાંત દોડા-દોડ કરવા લાગી. ઘરનાં છોકરાંને ભેગાં કરી એક બે માણસો સાથે બહાર મોકલી દીધાં.

ડોક્ટર ઝડપથી આવ્યા. તેમણે પણ હાથ જોયો અને કહ્યું :

‘કાંઈ નથી !’

સ્ત્રીઓ આંખું આંખું રડવા લાગી. પ્રમોદરાય ખુરશી ઉપર બેઠા હતા તે ઉઠીને પાસે આવ્યા. તેમણે સહુને ધીરજ રાખતાં બોધ કર્યો.

મગાં નંમધીઓ આવ્યા એ પ્રતી પહેલા ને દેતી પૂન થતી હતી તે દેહને ધમ્મરૂપે દેખી એટલું જ નહીં, તેને અગ્નિના લન્ધ ને પ્રમોદગતી આપમાધી એક આમુ પડ્યું નહીં પોતાની મનનિતે તેમણે ઉચ્છેદ લાગે આશ્વામન આપ્યું

છતાં વળ મ ની માનવ તેમને પણ ખાલી ખાલી લાગતું ન હતું પ્રભાવદમીની પ્રેરણે જરૂર નરોત્તી તેમના અનિત્ય વગર ન આવે નહીં એવું વ્યુત્પન્નનું પુત્રો, પુત્રીઓ અને પુત્રવધૂઓ ઉન્ન વાર-તના વળી પ્રભાવદમી મા વધતી નહીં પહેલા દત્તા, એવે મત્યુ મમયતી તેમની ઉન્ન છેદ નાની નેવાર એમ નરોત્ત તે ના મ ની નિગીગીનો પા નરોત્તો પ્રમોદગત મિત્રાર કાલ આવા મન આપી નેક એમ નરોત્ત આવા આગતી પુત્રવધૂને તેઓ નહીં

‘ હા મરી ગયો ’ નમાગી ના ગી પામીને એ હવ ના મુખી થઈ ગયો ’

૨ ઓ આમે લગદ તાની નવાર ગતી

પુત્રીઓને તેઓ કોના

જુઓ, તમને મુખી નેક અમે જરૂરે એમા ખોટું ના ન હતું પુત્રીઓને એ દશીન મમ નહીં નહીં

તમનાની ના પાના પુત્રને તેમણે પામે મોના રો અને મમગત રો

‘ આમ દીવો ગતી જરૂર તા દુનિરામા ગેવાગે પ્રમોદગત થઈ, અને તમને કમાના તમા, એ નર એવું આવું દુષ્ણ ન ગમાર ચાન, જમના એમ નમાગી નામે

નીકે પાના મિત્રો અને મમધીઓ આશ્વામન આપવા આવા મત્યુએ પ્રભાવદમીના રખાલ ના અને તેમની જાત મન ગો-પ્રગિત ન્યા નન ગતી નહિએ ખગખગ પ્રભાવદમીના મત્યુની ના લાગ ખાત ગઈ એમ દેવાર નજી, ના એ મુચન મીલુ ના હતું ત્યારે પ્રમોદગતન હા નરોત્ત

‘ ખોટું તો ના થયું, પાના દન ઉન્ન થઈ હતી ’ નહીં મરોતી ઉન્નમા આશ્વામન લેરા નવામુ પ્રમોદગત પોતે પાત

પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીને એવી જ રીતે આશ્વાસન આપતા હતા; છતાં આ ઉમ્મરની વાત તેમને ગાડી નહીં.

‘શું એ એટલી બધી મ્હોટી હતી કે તેનું મૃત્યુ સહજ ગણાય?’
તેમના મનમાં વિચાર આવતો.

કાઠ વૃધ્ધે ધીરજ આપી :

‘જે થયું તે ખરું; પણ બધામાં તમને મૂકીને ગયાં એ સારી વાત.’

પ્રમોદરાયે પુત્રીઓને એમજ કહ્યું હતું, છતાં તે વૃદ્ધ સંબંધીનું કથન તેમને જરા પણ રુચ્યું નહીં.

‘મહત્તે મૂકીને એ ગાઠ એમાં સારું શું થયું? આ બધાંય મહારાં છે એ ખરું, પણ.....પણ.’

પ્રમોદરાયને આખા જગતમાં એકાંત ફેલાઈ ગયું દેખાયું. ઘરમાં ફરતાં પોતાનાં જ પુત્ર-પુત્રી ચિત્રપટ સરખાં અસ્પૃશ્ય લાગ્યાં. પોતાના જીવનમાંથી કશું સલ ઉડી ગયું હોય એમ સર્વત્ર ખાલીપણનો તેમને અનુભવ થયો.

૩

પ્રમોદરાય એકલા પડ્યા. ખુરશી ઉપર બેસી તેમણે રાજની રીત પ્રમાણે એક બાલુએ નજર ફેંકી. પ્રભાસક્ષમી ત્યાં નહોતાં-એટલું જ નહીં પણ તેમનો પલંગ પણ ત્યાં નહોતો. તેમને ભૂતકાળ યાદ આવ્યો. ભૂતકાળનાં મસ્તી-તોફાનનાં દશ્ય કંઈકે વર્ષોથી રસ ઉપજાવતાં બંધ પડ્યાં હતાં. ગરીબીમાં ઘર ચલાવતી, પતિનાં કપડાં સંભાળતી, મહેમાનો માટે પથારીઓ પાથરતી, કવચિત્ વાસણો માંજ નાખતી યુવાન પત્ની તેમણે નિહાળી.

‘કાઠ દિવસ એણે કંટાળો મતાવ્યો નથી.’ પ્રમોદરાયનું મન બોલી ઉઠ્યું.

પલંગ રહેતો હતો તે બાલુએ તેમણે ફરી નજર કરી અને નિઃશ્વાસ નાખ્યો. સહજ આંખો મીચી. ત્યાં તેમને ફરી યુવાન

પ્રભાવદમ્ભી દેખાયાં યુવાન પ્રમોદગય એક તપ્તીએ આંખો મીચી પડ્યા હતા પ્રભાવદમ્ભીનું મૌન આકર્ષક હતું, પરંતુ પ્રમોદગયની દષ્ટિ યૌવનને જોળતી નહોતી પ્રભાવદમ્ભીએ પૂછ્યું

‘કુ છે ? કેમ આમ ઉત્તમ લાગે છે ?’

‘કાંઈ નહીં’

‘ના, ના કશું મનમાં છે’

‘અમરુજ, હું જગ સુધી રંગી’

‘જેને મ્હાગ મમ, મને ન કહે તે’

‘તું તો મને જીવી આવડે આજ મોડા પૈવાની મગલડ કંઠાની છે એ જગ્યાએ મથો પણ ગાંધી બન્યું નહીં’

‘કેટલા જોઈએ ?’

‘એ હજાર’

‘હજાર ભાગ પહાના છે, અને હજાર ઘરેણામાંથી મળશે’ પ્રભાવદમ્ભીએ કહ્યું

પ્રમોદગયને ન જુદાં એ સુચના સ્ત્રીકારી પડી પરંતુ તેમાંથી તેમની માખ પાછી બધાઈ, અને ધીમે ધીમે તેઓ ધનરાન બની ગયા તે દિવસે પ્રભાવદમ્ભીએ પોતાના પહાનો અને ઘરેણાનો મોહ ગમ્મો હોત તો ?

‘સીણા’ એકાએક પ્રમોદગય જૂમ પાડી ઉઠ્યા

‘હ’ રી સીણા તરત અંદર આવી

પ્રમોદગયે બુધથી જ જૂમ પાડી હતી પ્રભાવદમ્ભીને દસ પાવાનો વખત પાદ જગા માટે તેમણે સીણાને બોલાવી હતી, પરંતુ પ્રભાવદમ્ભી તો ગાંધી રાવના માનદનાથી જ બની ગયા હતા ! પ્રમોદગયને તે પાદ આવ્યું, અને તેમણે જૂવ છૂપાવતાં કહ્યું

‘બધા તું કહે છે ? કેમ કાંઈ દેખાતું નથી ?’

‘બધા અહીં જ છે હું બોલાવું ?’

‘ના, કાંઈ જગ નથી હું જગ બાગમાં ફરે છું’

‘હા, પ્રાઈને સાંથે મોકલું ?’

‘અં હં.’

એમ પુત્રવધૂને કંઠી તેઓ બગીચામાં ફરવા નીકળ્યા. ફૂલની ફ્યારીઓ ખીલવાને તત્પર હતી. છતાં પ્રમોદરાયની નજર સૌન્દર્યભરી ફળાઓ ઉપર પડી નહીં. તેમને તો જીર્ણ અમરાર્થ અને વડવાઈઓને હીંગોળતી વૃક્ષધરા જ ગમી. જાણે વૃક્ષરાજિમાં ફેલાયલું આશ્રયદાતા, સહનશીલ માતૃત્વ ! પ્રભાલક્ષ્મીનાં એ પ્રતિક તો નહોતાં ? વૃદ્ધાવસ્થામાં ક્યું એ ભવ્ય સૌન્દર્ય દેખાતું હશે ? વૃક્ષ નીચેની એક બેઠક પર તેઓ બેઠા.

‘મ્હારી કાળજી સહુ કોઈ રાખે એમ છે; પરંતુ યૌવનધ્રેલછાથી પર બનેલી, સહવારથી રાત સુધી મ્હારી આસપાસ ફરતી એતી નજર તો હવે ગઈ જ ને ?’

વૃક્ષમાં પવન ભરાયો. કાળીઓ અમ્મર કરવા લાગી.

‘જમતી વખતે આ ઉમ્મરે પણ એ તો પંખો નાખતી હતી.’ પ્રમોદરાયને વિચાર આવ્યો.

તે ઉઠીને ઘર તરફ આવ્યા. સંધ્યાકાળનો સમય થયો હતો. સૂર્ય જતાં સૃષ્ટિની આંખો લાલ બની ગઈ.

‘મ્હારાએ સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.’

એક યુવાન પ્રેમીના સરખું રમરણ સતત ચાલ્યા કરતું હતું. એમાં માત્ર નહોતી શ્રેલજા, નહોતો દેખાવ, નહોતું અધીરાપણું. ઘા વાગ્યો હતો; પરંતુ તેનો તરફગાટ બતાવી શકતો નહીં; પ્રિય પત્ની નજર આગળથી ચાલી ગઈ હતી; પરંતુ તેનું રૂઢન શક્ય નહોતું; જગત ખાલી બની ગયું હતું; તોપણ પોકાર કરી જગતને ભરી દેવા માટેનું હમાયોગ્ય યૌવન તેમની પાસે નહોતું.

અંદર જઈ તેઓ પાછા ખુરસી ઉપર બેઠા. રોજ કરતાં દીવો વાંચ્યો થયો, છતાં તેમને લાગ્યું કે દીવો કરવાનું સંભારનાર પત્નીનું સ્થાન ખાલી હતું. પિતાને એકલા બેઠેલા બેઠા પુત્રો અને પુત્રીઓ પાસે આવી બેઠાં.

‘માલિની અને વીણા ક્યાં છે ?’ થોડી વારે પ્રમોદરાયે પુત્ર-
વધૂઓની ભાળ માગી.

‘આવનાં દશે; છોકરાંને જમાડે છે.’

એકાએક ક્રોધ બાળકને રડતું સાંભળી પ્રમોદરાય બોલ્યા :

‘કોણ રડે છે ?’

‘અં નો ઉપા.’

મોટા પુત્રની ન્દાનકડી દીકરીનું નામ ઉપા હતું.

‘કોણ રડાવે છે અને ?’

‘એને ને કોણ રડાવે છે જ છદ્દી.’ બાળકોની એક-ક્રોધએ હતું.

‘જરા સમજાવો : જે માગે તે આપો ! બાળક છદ્દ ન કરે
તો કોણ કરે ?’ દાદાએ પૌત્રીનો પક્ષ લીધો.

ભાઈઓ અને બહેનોએ પરસ્પરની રૂઢાંધે વેંચું, અને એક
બહેને કહ્યું :

‘એમજ કરે છે.’

પાંચ મિનિટ થઈ, સાત મિનિટ થઈ, દસ મિનિટ થઈ, છતાં
રસોડા તરફથી આવતું બાળકોનું ફદન જંધ થયું નહીં.

‘દશ કેમ રડ્યા કરે છે ?’

‘અં નો દમણાં ડાની રૂઢી જશે.’

34325

‘હાંથા એને મારી પાસે.’

‘તમે મોટાભાઈ, જરા આરામ લ્યો. દમણાં મુઠ જશે.’

‘રડતી મુવાડાય નહીં, જા લેઈ આવ મારી પાસે.’

અણગમતે તેમની પુત્રી ઉઠી અને રસોડા ભણી ગઈ. તેનાથી
જાતે નેટવી સમજૂત કર્યાં છતાં ઉપાનું ફદન જંધ પડ્યું નહીં. એટલે
પ્રમોદરાયે છોકરીને લેઈ આવવા બીજી પુત્રીને મોકલી. ને જરૂરે
ઉપાને દાદા પાસે લાવવી પડી. આર. પાંચ વર્ષની બાળકો એકે ભરાઈ
ગઈ હતી. પ્રમોદરાયે તેને બાળામાં લીધી અને પૂછ્યું :

‘શું થયું બેટા ? કોણ વઢ્યું ?’

‘કાંઈ નહીં, બાળકીએ ફેન વચ્ચે મિટ્ટો જવાળ આપ્યો.’

‘ત્યારે આમ રહે છે શા માટે ?’

‘મ્હારે મા પાસે બેસી જમવું છે. ઉપાએ રડતે રડતે કહ્યું. પ્રભાલક્ષ્મીને બધાં છોકરાં ‘મા’ કહેતાં હતાં. ઉપાને તો રાત પડે ‘મા’ પાસે બેસીને જ જમવાની ટેવ હતી. એટલું જ નહીં, તેમનો હાથ અડકે ત્યારે જ ઉંઘ આવે એવી આદત તેને પડી હતી.

પ્રમોદરાય શુંયવાયા. બાલકીને શો જવાળ આપવો તે તેમને તત્કાળ સમજાયું નહીં; છતાં ઉપાની આંખ લુછતે લુછતે તેમણે કહ્યું :

‘જો, ત્યારી ‘મા’ તો ભગવાનને ઘેર ગઈ છે.’

‘તે મ્હને મૂકીને કેમ ગયાં ?’ ઉપાએ ફેન વધારતાં પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી.

પ્રમોદરાયનું હૃદય જરા ધડક્યું. બાળકીના દેહ ઉપર હાથ ફેરવતાં તેમણે કહ્યું :

‘આલ દીકરા, હું જમાહું ?’

‘ના, હું તો મા પાસે જ જમીશ.’ ઉપાનું ફેન અટક્યું નહોતું.

‘મા’ થી પાછાં ન આવાય, દીકરી !’ દાદાએ ખરી હકીકત જણાવી.

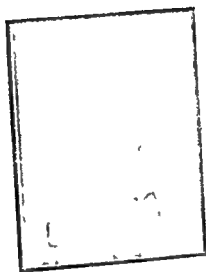
‘ત્યારે મને મૂકીને કેમ ગયાં ?.....’ કુમળું લાંબું ફેન કરતી ઉપા બોલી.

—અને પ્રમોદરાયે અત્યાર સુધી દબાવી રાખેલાં આંસુ દહતાની પાળો તોડી વહી રહ્યાં. ઉપાને છાતીસરસી દબાવી ફેનમય અવાજે તેમણે કહ્યું :

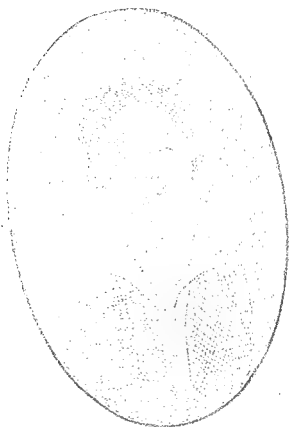
‘બધાંને એના ત્રગર આપ્યું. તને ન આપ્યું, દીકરી !’

—અને આખો ઓરંગ આંમુથી ભરાઈ ગયો.

શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ

શ્રી. વિનુ બ. દસાઈ

વાંકડ ડોસો

૨.

લેખક .
શ્રી. વિનુ બાબાંતરાય ઢસાઈ

ડેસોના દિવાર

શિ પાંગાની સાંગ હતી, છેલ્લાં સુર્યકિરણો વૃત્ત કરી રહ્યાં હતાં. ધુમ્મસ અને કિસ્તામાં અંધારું છવાયું હતું. નિર્ભય આકાશ-માંથી શાંતિ ઉતરી હતી. ફેંકે ધરમાં દોચ ઝળી રહ્યા હતા.

“ વાંકડે ડેસો ! લુઓ ! પેલો વાંકડે ડેસો આવ્યો. ” બાળકોની એક રાજાડી ચારે દિશા તરફ ફરી વળી. ફેંકે ચિચપારી પાડવા લાગ્યા. ફેંકે તોણી સિસોટી વગાડવા લાગ્યા, ફેંકેલાકે વિચિત્ર અવાજ કરવા લાગ્યા.

“ એંછ વાંકડે ડેસો ! એ ડેસલા ! ” એકસામટા તેઓનો તિક્કડો અવાજ ગર્જી ઉઠ્યો.

અચાનક ડેસોની પીઠ પર બરફનો દુકડો પડ્યો. એકં છોકરાએ ડેસોના એ પ્રગ પાસે લાંકડાનો મોટો દુકડો ફેંક્યો. ડેસોએ આંચકા ખાધી. તે આગળ વધવા લાગ્યો. તેની ગરીબ આંખો બાળક તરફ નજર કરી.

કેરીના બાળકો તેને ‘ વાંકડે ડેસો ’ કહી ચીંટવતાં; પણ તે બરાબર ઉશ્કેરતો નહોતો. ખરી રીતે તે દયાનું માત્ર હતો. તેનું સંસ્કાર-ધૂળનું હતું. ખબા ઉપરનાં દાણાં બહાર ઉપસી રહ્યા હતાં. તેના

લાંબા હાથ ફાટેલા કાટની બાંધમાંથી બહાર ખૂલતા હતા, લાંબું પાતળું ગળું કાટની ઉપર ઉભું હતું. મુખ ઉપરની રેખાઓ ચીમળાએલી હતી. હોઠ ઉપર નાક ઠરી રહ્યું હતું. મૂંઝ અને દાઢીના ઘોળા વાળ આખા મોંઢા ઉપર ઉડતા હતા. એની આ કંગાલ સ્થિતિ એનું એકલપણું સૂચવતી હતી. એના મહેલ્લા સિવાય, એ અન્ય સ્થળ ઉપર અગત્યબ અને દુઃખી લાસતો. પોલિસો પણ એની આ વિચિત્ર સ્થિતિથી ગુંચવાતા. આચાઓ એના નામનો ઉપયોગ બાળકોને બિવરાવવામાં કરતી. “છતો રહે ! પેલો વાંકડ ડોસો આવે છે ! તને ખાધ જશે; જો !” રડતાં બાળકને વાસ્તે આટલું પૂરતું હતું. અથવા ડોસાને આચા જ પડે કહેતી : “ડોસા, આને ગભરાવો તો ! રહેજ તમારી આંગળી લગાડોને, એટલે છાનું રહી જશે !” આવા પ્રસંગો ઉપર ડોસાના દિલમાં આશ્ચર્યજનક લાગણી ઉદ્ભવતી. તે એકદમ અકડ બની જતો. હવા ઉપર ચઢાવી, બાળક ઉપર મીઠી દ્રષ્ટિ ફેરવતો. એની માયાળુ નજર નાના બાળકના ઉપર અદૃશ્ય આનંદ રેલાવતી હતી. મોંઢા આગળના વાળના ઝૂમખામાંથી મદુ હાસ્ય ઢળતું. આ હાસ્ય ક્યાંથી આવતું ? કોઈ જાણે ત્યજ્યેલા કચરાના પૂંજમાંથી પરી ઉત્પન્ન ન થઈ હોય ! ફરી પાછું તેનું અંતર ઠંડું બનતું, પોતાનામાં જ સમાઈ જતું અને તેનાં પગલાં તેને ધીમેથી આગળ લઈ જતાં. લાંબા વખત સુધી તે સ્વસ્થતા મેળવી શકતો નહિ અને જ્યારે તે સત્ત્વહીન બની શેરીએ શેરીએ ભટકતો ત્યારે તે નિરાધાર-એકલવાયા પક્ષી જેવો જણાતો.

ડોસાનું રહેઠાણ

દરેક પક્ષીને માંગો છે, દરેક પ્રાણીને તેનું રહેઠાણ છે. વાંકડ ડોસાને પણ એવું ઘર હતું. એક મોટા મકાનનું ભોંયતળાઉ તેણે રોક્યું હતું. તેનો દેખાવ એડાળ હતો. કચરો, ધૂળ અને અધારાનું સામ્રાજ્ય ત્યાં સ્થપાયું હતું. વીસ વર્ષ થયાં બધું તેમનું તેમ હતું; કારણ કે વીસ વર્ષ સુધી આ સત્તા ઓરડા સાફ નહોતા થયા કે એમાંથી જાળાં પણ કાઢવામાં નહોતાં આવ્યાં. વૃદ્ધ માણસ ચાકર પણ ક્યાંથી રાખે ? દિવસમાં એક વખત દુકાનમાં ઓરાક ખરીદવા જતો. ખિસ્સામાં

ખોરાકનું પડીકું લઈ આવતો. વીસ વર્ષમાં એણે કાંઈપણ મહેમાનની સ્વાગતા નહિ કરેલી. આટલું જાણે તે તદ્દન એકલવાયો તો નહોતો જ. તેના ઉશ્કેરાએલા મગજમાં જન્મેલી સ્વમાધી માયાની તે છત્રી રહ્યો હતો. એનું મૂઠું જીવન જિતલયાતી અવાજે વડે વહેતું હતું. એનું ઘર એટલે કરોળીઆનાં ગળાં-ઉંદરોની આણુ-ધૂળનો ટેકરો. પરસાળમાં અને એક વખતના સુંદર ફરનિચર પર, એક ઇંચ જેટલી ધૂળ ચઢી હતી. બારીમાંના કરોળીઆનાં ગળાંથી પ્રકારનો અટકાવ થઈ રહ્યો હતો. ચિત્રોની શોભા ધૂળથી નાશ પામી હતી. કાંઈ વેળા ટપાલી આવતો.

“એ કામગીરી કોનો છે ?” ડાસો પૂછતો.

“એ તમારો છે ખરું ને ?”

“શું ?”

“તમે જ વાંકડભાઈ ને ?”

“અરે ! હા, હા. મારું જ નામ વાંકડભાઈ !” ડાસો જવાબ આપતો. ઘણી વેળા પોતાનું નામ પણ ભૂલી જતો. કામગીરી હાથમાં લેતો. એક સ્થળ ઉપર મૂકતો. નગન જ ને તેની વાદશક્તિમાંથી જતો રહેતો. સગાં સનેહીઓમાં એવો ભય હતો કે ડાસો પાસે ધન છે, એટલા ખાતર જ તેઓ અવારનવાર એના ઉપર કામગીરી લખતા; કામગીરીમાં શું દર્શાવ્યું છે એ જાણવાની દરકાર એ કદાપિ કરતો નહિ.

ભોખળીઓની આવી દશા જોઈ, ધરધણી ચોંટી ઉઠ્યો. તેણે ઘણી વેળા તેના ભાડુને ‘મીડીસ’ આપવા વિચાર્યું, પણ જુદો ભાડુ નિયમિત દેતો હતો ને એની બીજી કાંઈપણ જાનની તકરાર નહોતી.

એક વેળા ધરમાલીક જુદાને રસ્તામાં મળી ગયો; અને ધર સમરાવવા સંજોગે ચર્ચા ઉપાડી. વાંકડ ડાસો દ્યાર્દ્ર ભાવે બોલ્યો : “જોઈએ તો હું વધારે ભાડું દઈશ, પણ મને નિરાંતે એકલો અહીં રહેવા દો, ભલા, મને પગથો ના !”

આથી આ ચર્ચા ખોરબો પડી.

રહેઠાણનાં ઓંધાણ

એ જ ધરને વળગી રહેવાનું કારણ શુદ્ધાને શું હશે? શું ધરના દરેક ખુણામાં, લવ્ય સ્વપ્નોએ ઘેરા ધાત્યો હતો? ખરું છે. તેઓ મર્વત્ર હતાં-દુવા ખાવેલાં પુર-ક્રિમાં, ઝાંખા થએલા ફર્નિચરમાં તે મોટા ટેબલ પર વસી રહેલાં હતાં. જેવો આરામખુરશી પર ડોસો પડે કે તરત જ ભૂતકાળની મધુર સ્મૃતિઓ તાણ થતી. એક ક્ષણ પસાર થતી, કે હાસ્ય ઝરતું. એ હુંકાણું હાસ્ય!!! આંખો ઓરડો ઝળકતો ને પછી હાસ્ય ક્યાંય અલોપ થતું. વળી ત્વરાથી દોડતા નાના સુવાળા પગોનો અવાજ તેને સંભળાતો, “બાપા, અહો! તમે અહીં છો?” પછી તે નાના પગો તુરત જ પાછા ઉપડી જતા અને બારણામાંથી કૈંક સફેદ ઝલક જેવું ઉડી જતું હોય તેમ માલમ પડતું. ફેટલીક વખત ક્લાકા મુંઘી દરેક સસવાટે. દરેક અવાજે, કૈંક સાંભળવા તે થોભી જતો. વચમાં એકાએક બાળકનું હાસ્યમોજું, શાંતિનો લંગ કરતું રેલાતું જણાતું. શ્વાસ થંભાવીને તે સાંભળતો. તેની દુઃખતી આંખો જમીન પર ચોંટી રહેતી. કદી બાળકના ગીતના પડધાથી ઓરડાઓ ગળી ઉડતા. શુદ્ધાનો ઓખરો અવાજ તેમાં સૂર ભેળવવા મથતો. મીણુખત્તી સળગાવી, ડોસો ઘેલો બની બાળકનાં પગલાંની શોધમાં લાગતો. પંજુ એનું કૈંજ ચિહ્ન જણાતું નહિ. ફક્ત તેના વિચિત્ર છુટના અને ઉંદરોના કિસોટા કચરા પર વેરાએલા જણાતા. શોધતાં શોધતાં શિથિલ પગ દુખી જાય, ત્યારે ટેબલ પર મિણુખત્તી ઠેરવતો. આમચેરમાં પાછો એકદેખા પછડિયું ખાતો ને દીવાની જ્યોત તરફ અનિમિષ આંખે તાકી રહેતો. ધીમે ધીમે થાકથી પાંપણો બીડતી ને પછી ભરનિદ્રામાં પડતો.

“મારે પુત્ર ? મારે વાડવાયો !” તેના બન્ને હાથ પહેળા થયા—ને મુખપ્રદેશમા પેડે.

તે તેની પત્નીને લાખો મમય થયા, એકાનુજનમાં જુલી ગયો હતો તેના વિચ્છમ્બ પહેલા તેને તે એક પ્રાણી માનતો એ જીવત પ્રાણીએ એની જીવ્ગીનો વિતાગ આપ્યો હતો. જનકાળના દિવ્યપ્રદેશમા ગુલાબી અનગ પ્રમયો પૂર્વનુ પ્રેમ, મૌર્ધ અને જાદુ-ભરેલુ જીવન ખંડુ થયુ, પ્રિયતી કેરી ગજરી આખડી.

“જાલી, કાલિય ન જાડની આખો ન બનાવ.” વંચા પેડે-જાનો એ પ્રમય પ્રેમ દષ્ટિ મમજ ખડો થયો.

“શુ છે જાડા.”

“અરે ! મહનનામા વર્ષ જતા તાગ અનુઓ જાદુભરેલા છે.” હેડાળની પાપણોમાથી જુદો પ્રિયતમાને જાગ વાળ્યો તેનુ નાણુક અન્ન હેડાળા ખાતુ હતુ જન-નુવાળા હોડ પ્રવાળ પાટી ચલા રતા.

તેઓનો મંચાગ આંચા પ્રેમમય હતા, ત્યા એકએક વિગુદ આકાશમાં આછેડે હાથ તરી આવ્યો. શુ એ વાળા હતુ ?

“જાડા ! આ ગામડીઆ જીવન ! મમજ ત્યો કે આ જીવન, જ નથી.”

તેજે પત્ની મામે જોયુ એની મુખમુગ તપામી, પથુ કે મમજ પડી નહિ.

“આ જીવન જ નથી ?”

હાંમાં ત્યાગ પડી મમજતો થયો મમજવાને માટે એને વધારે પડતું ખમવું પડ્યું. પથુ તે પહેલા તો એની મમજ બહેરી થઈ ગઈ હતી. હમવેશાએ તો પત્ની એક આગડ મમાન હતી ત્યાગે તેઓના પ્રેમ વચ્ચે કાઢપણ આડે આવી ગઈયું નહોતુ ત્યાગે કેડે કાર્મ અનુભ ચોપડીએ એ પ્રેમ ઉપર કન થયુ ! તેઓ ગર-મા ગહેરા આવ્યા, તે તરન જ ખડમધુરા મંચાગમાં પડ્યા મુખભરતીનાં પૂર ચડ્યા—

બધાની બાબતમાં અને છે તેમ : પછી તેઓએ રહેવા ભોંયતળીઉં લીધું-પણ એ વેળાએ તે તદ્દન બુદ્ધ પ્રકારનું હતું. એ સ્વચ્છ, સુધક, ચક્રચક્રિત ને તાજગીભર્યું ભાસતું. આ પ્રમાણે સુખી સંસાર વહેતો હતો પણ...

પ્રેમમાં બહેન

પછી વાઘનાં ઘેરાયાં. શહેરના વિખવાદી જીવનતા એપથી તેઓમાં અસંતોષ રોપાયો. પત્નીની આંખોમાં વિચિત્ર ચમકાર ભરાયો. ડોસો મૂળ સ્થિતિથી પરિવર્તન પામ્યો. આમ, દિનપ્રતિદિન એકમેક વચ્ચે દુઃખમાં એક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું; અને પછી ? અતે તુફાન શરૂ થયું. તેના મન ઉપર તુફાની પ્રસંગનો પ્રથમ દિન ખડો થયો ! આ સ્મૃતિઓનું ભૂત ડોસાને ઉંઘમાં પુણ્ડળ પાળતું. તે અસાંતિમાં પડ્યાં ફેરવતો ને મૂયો નિઃશ્વાસ બહાર કાઢતો. એ જ ઓરડામાં ડોસો સૂતો. એની શુદ્ધ ઠંડાણે આવી; પરંતુ કંગાલ અને દુઃખદ સ્થિતિથી એ અસ્વસ્થ હતો.

બહેન પછીના વલોપાત

“ શું પોતે એકલવાયો ! અરે ! સાવ નિરાધાર ! પત્ની અને પુત્ર એક સાથાં ગયાં-તેમણે મને રખડતો મૂક્યો ! ” તેની બાબુએ સર્વત્ર શાંતિ હતી. વાયક, તને કદાચિત્ત વિચિત્ર ભાસશે, પણ વાંકડીઓ ડોસો તો બાણે સ્વર્ગમાં જ વિરાજમાન હતો ! પરસાળની જમણી બાબુમાં એક ઓરડો હતો. તે દિવાનખાના તરીકે વપરાતો ને હજી પણ દિવાનખાના તરીકે જ વપરાય છે. અધમ અવસ્થામાં રહેતા ડોસાને આ ઓરડા પ્રત્યે અનન્ય પક્ષપાત હતો. ઘરની ધૂળ અને કચરાનું સામ્રાજ્ય અહીંયાં ઉંઘર આગળ ખલાસ થતું હતું. આ ઓરડામાં સ્વચ્છતા પથરાઈ હતી. પ્રત્યેક પ્રભાતે વાંકડ ડોસો પોતાના હાથે ધૂળ અને કચરો સાફ કરી નાખતો. ઘણી વેળા ડોસાની આખી સાંજ જ અહીં પૂરી થતી, અને બહુધા તે આ ઓરડામાં જ દીવો સળગાવતો. ખુણામાં બાળકનું પારણું હતું. એમાં એક સ્વચ્છ ચાદર પાયરી હતી. એનો એક છેડો રાત વાસ્તે

નળીની મુક્યો હતો. પાથણને હૃદયે મનવામાં આવતું હતું, જો કે નીચ વર્ષ સુધી એમાં કોઈએ વામ વચ્ચે નહોતો વાગવા કમનમીય પિતા ત્યાં આવતાં ને ખાલી ગિઝનાને પપાણી બોલતો :
 “સૂઈ જા, બેટા ! ઉઘી ન, માગ જાલા !” ત્યાં બાળક જ સૂતું છે, એમ માનવાને હમેશાં તે તૈયાર હતો એની કપના ઉપર એને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. ગિઝના માને એની ડાઘો આંખો બધા કંઠી, જાણે આગકના ચામડાનો અવાજ માલગતો ન હોય તેમ ત્યાં ટળતો. પાથણમાં ઉતરતું ગાગર મગવગતું હોય એમ એને લાગતું આવતું હોવાનાં મુખ ઉપર હાલ્ય મૂકતું અને એની નિગતે આંખોમાંથી અશ્રુનાં બિંદુ ટપજતાં પોતાનાં એ આયમેશાં મોણવાની માન્યતા માંથી પાંચા માડ કેટલીક વાગ, એ પથારી હેઠળ ઉંડ મડતો આવતો મંત્રોગ-મા, કાનખને ત્રીણ કંઠી તે દર બેસી ગયેતો ને એની આંખો ગિર દ્રષ્ટિથી પથારી પર જ હતી.

“માગ જાલા, હું તું ઉઘે છે ? ઉઘી જા હું તારી મોડમાં જ છું.”

કેટલીક વેળા તે આવવાનાં કહેરી શરૂ કરતો નાનાં ઓરડામાં એનો દુખી, આખરે ને મૂકતો અવાજ કરીવળતો. એ એમ ધારતો કે એનો નાનો બાળક, પથારીમાં બેસી, એની અદ્ભુત વાર્તા માલમે છે. ધીમે ધીમે એનો અવાજ વધારે મખત થતો. વિષયમાં એ અકચૂર બની જતો હાથ વાટે એ અભિનય દર્શાવતો. કેક વેળા તુડાની અનાજ શરૂ કરતો તો વળી વચમાં મૂકું સ્વર મરી પડતો. એમ કરતાં કરતાં તેનો અવાજ એટલેમ બમણે થઈ જતો-તૂટી જતો. વિચારવત લાને તે પથારી નિગમી ગયેતો. જે તડન ખાલી જ હોય ! આપવામાં મળી ગાળિ અને તેના લગ્નાન અંતરમાં પણ સમની શાન્તિ !

નશામાજ મનુષ્ય માડક પથારી પાંચે તે જતો. ધુટણીએ પડી બાળકનાં તટીઆ પર માલુ મુકતો ત્યાં સુધી તેનાં લકવાવાળાં પગ દુખતા નહિ અને ત્યાં સુધી તેનું હાલ્ય અમ્મ અન્ધકારમાં મૂકી જતું નહિ, ત્યાં સુધી આની ગિનિમાં તે પડી રહેતો. બાળકની

હયાતી તે પ્રમાણે તેના અંતરમાંથી નાશ નહિ થતી. મોટા ટેબલ પર બાળકનાં જ્યાં રમકડાં ગોઠવાયલાં હતાં. તેમાંથી એક પણ ઓછું નહોતું થયું. તેના ઉપર બાળકની હોડી હતી. બાળકનો માનીતો રમકડાંનો કૃતરો હતો : પિતાએ વેચાતી લઈ આપેલી મોટર હતી; પણ બાળક હજી વર્ષો થયાં પાછો આવ્યો નહોતો.

બીજી બાબુએ બાળકની, અભ્યાસના ટેબલ જેવી પેટી હતી. એનાં પુસ્તકો વેરાએલાં પડ્યાં હતાં; જે બાળક અહીં પાછો ફરે તો બાકી રહેલી કાપીયુક ચીતરી કાઢે! બાળક સાથે પસાર થએલા એ મધુર દિવસો ડોસાની આંખો સમક્ષ કેવા તૂરવરી ઉઠે છે! બાળકનું સોણું ડોસાની પાછળ લાગ્યું છે, ત્યારે તે એનાથી દૂર જવા માગે છે. અરે પરમાત્મા! તેની સાથે હમણાં એક પણ કલાક પસાર કરવાનો હોય તો! તો પર્વત જેવડું કુખ કે નહેર ભાવિ ક્રીલવાને એ તૈયાર છે. બાળકનાં કપડાં નાની પેટીમાં એની માએ મૂકી રાખ્યાં હતાં. નિરાધાર-ગરીબ ડોસાએ એક પછી એક, તેઓને તપાસી જોયાં. કપડાંને ચુંબનોથી ભીંજવી નાખ્યાં; ને તેણે કાઠપણ સંજોગમાં, તે મિલકતથી છૂટા પડવાનું વાળખી ધાણું નહિ. તે તો તેના વર્તમાન-કાળનો કરુણ આનંદ હતો.

બાળકના બિહાનાં પાસે એસતાં, પેલી બારીમાંથી કેંક જણાતું. ધીમે ધીમે એક અહેરો દશ્યમાન થતો. તેની દૃષ્ટિ ડોસાના દર્દભરેલા સ્વર્ગીય આનંદ માટે તકરાર ઉઠાવતી; પણ જ્યારે છુટ્ટો બારી પાસે આવતો, ત્યારે કેં પણ જણાતું નહિ. બારીની બહાર સૂસવાટાભરેલી અધારી રાત્રિ બહેતી દેખાતી. પછી “તે તો ભ્રમિત મગજની બનાવટ છે” તેવા વિચારે ત્યાંથી તે ખસી જતો અને અતિ ત્યાં જોવાની લાગ્યે જ તરફી લેતો. પછી છુટ્ટો દીવો છુટ્ટી સઈ જતો. ઠંડી, નિર્જન રાત્રિમાં બાળકના ઓરડાની બહાર, કાઠ ફૂસકાં લેનાર તેને સંભળાતું.

સહાનુભૂતિર મનોવેદના

આજે દીવાળી હતી-વીણ વર્ષ પછીની દીવાળી હતી. હમેશ કરતાં તેણે મન આજે વધારે ઉદ્વિગ્ન હતું. તેને આજે ઘેર રહેવું

તોઈએ ? નહિ, જો કે તેણે ભલકદાર રાશનીવાળા ઘેરીના દેખાવને આંતરિક વેદનાથી ક્ષુપિત કરવો ન જોઈએ; પણ તેને ત્યાં કોઈ દિવ્ય તન્ત્ર જોયો જતું હતું.

દરેક ઘર આજે શલુગારવામાં આવ્યાં હતાં. દરેક ઘેર આજે દીપમાળ જગજગતી હતી; અને આનંદપ્રાણ જમતી હતી. દેટલીક દુકાનોમાં મીઠાઈ મધમધી ઉઠતી હતી અને લોકો તે આનંદથી ખરીદતા હતા.

વાંકડ ડોસાએ તે સુખી લોકો તરફ દષ્ટિપાત કર્યો. તેણે બારી તરફ જોયું. ચારે તરફ ફરેલોય કુનાં છોકરાં તરફ નજર ફરી. છોકરાં સ્વચ્છ કપડાંમાં ગોભતાં હતાં. તે અતિ આતુરતાથી ઘોળ્યો. તેને પણ એક ફટાકડાની પેટી લેવી હતી. પેકું ભુરા ઝમસાવાળું બાળક તેના દહાસસોયા બાળકની યાદ આપતું હતું. તેની જ ચમકતી આંખો, તેના જ મૃદુ-મુસાવમ વાળ, તેના જ સ્વભાવ !!

એકએક તેને ઘેરો વિચાર આવ્યો. મજબમાંથી આ વિચારને ખંખેરી કાઢવા, તેનો દાઢ મદમાજ ઘંભાવો; પણ તે ચળે રોનો ! તેનું આજું શરીર ફ્રેન્ચું. કાનમાં મંભગાયું, “તું દીવ્યદર્દી છે. કમળેરી તારી મંમુખ કોડની આવે છે. દેવ જીવનનો અંત નજીક છે, તો તારેય આ માટે લાંબા સમય લેવા ન જોઈએ ?”

વળી તુરનજ કાનમાં નવન વિચાર ઉદ્ભવ્યો :

“આજની રાત્રિ વાંચે એક ફટાકડાની પેટી ખરીદી લે.”

“શા માટે ?” વળી એકાંતજીવી ડોસો બગડી ઉઠ્યો.

“કાણુ આવવાનું છે ને ?”

“કરપનાના બપુડા વાગે; તું તેનાથી વિદાયોલો છે.” વિચારમાં મત્તવતા બારી. તે પાછો કર્યો.

“ફક્તમાં જઈ ?” તે ફક્તમાં પેટો. બધા આદકાએ તેની તરફ નેંધું. તેઓના મુખ ઉપર આશ્ચર્યના છવાઈ.

“ઝૂં પેટી પસંદ કરો છો ? આ નાની છે, પેલી તેનાથી મોટી છે.”

“કિંમત શી છે ? મને એક સરસ બોઈને આપો !”

“તેનો દોઢ રૂપિયો છે.”

હુકમન સ્મકમાંથી સરછક હતી. આંખોને આંજી દે તેવી રીતે ત્યાં ચીંતે ગોઠવાયેલી હતી, કુતૂહલતા ઉત્પન્ન કરવામાં તે કેવળ સમર્થ હતી.

લાંકડાં ડાસો. ગુંથવાયો. વર્ષો લગી તેવું તેના દીકામાં નહોતું આવ્યું. સ્મરણશક્તિ તેને છેતરતી હતી. તે ક્યાં હતો તે શરૂ માટે આહીં આવ્યો હતો તે વિષે તેને જ્ઞાન જ નહિ હતું. “બેટા, આ પેટી તને ગમશે ? નહિ તો બીજી પસંદ કરી લઉં !” ડાસો મોટાથી મોલી ઉઠ્યો.

વેચવાવાળો અકિત થયો ! અરે શક્તિ ભાવે તેને બોઈ જ રહ્યો. “કેમ ડાસા, શું છે ?”

ડાસામાં ચેતન આવ્યું, પેટી ખરીદી તેણે ચાલવા માંડ્યું. પોલીસે તેની આવી વર્તણૂકે બોધ, વિચારમાં પડી. કાંઈ વેળા જરૂર તે પોલીસ ચોકીનો મેમાન બનશે, તેમ વિચાર્યું. તેણે બુદ્ધિનો હાથ લાલવા ઉચિત ધાર્યું પણ તે તો ઝડપભેર ત્યાંથી નીકળી ગયો હતો. હવે તે આનંદભૂમિનો નિવાસી હતો. ડાસો બાળકના ઓરડામાં દાખલ થયો, ત્યાં બેડો કે તરત જ તે બારીમાંથી કાલ્પનિક ચિત્રો દેખાવા લાગ્યાં. ત્યાં રિથરતાથી એક ડાસી ખડી હતી. આકર્ષણનું કેન્દ્રસ્થાન બનવા માટે નહિ, પણ ડાસાની અંદરની હિલચાલ લાગવા તે આતુરતાથી ત્યાં ઉભી હતી.

હરી એક વેળા ડાંસાનું મજા ભમવા લાગ્યું. તેને જોડેના ઓરડામાંથી નાનકડો પગલવ સાંભળાતા હોય એવો બહુકાર થયો.

“મારો બચુડો આવે છે !” વાંદા ડાંસો બોલ્યો. અને પેટી ઉપર તપેટાપેલા કાગળો ફાડવા માંડ્યા. થડી ફટાકાની હુમો છુટી પાડી. “હજી સુધી બાળક કેમ નહિ આવ્યો ?” મૃદુ મૂંઝતા સ્વરે બંધ થવા હતા. ક્યયિત્ ક્યયિત્ ફૂંકતા પવનથી ઘોર શાંતિનો ભંધ થતો હતો.

એ મનોમૂર્તિ

શુદ્ધો આર્મચેર ઉપર અફળાયો. “હજીયે છોકરો આવ્યો નહિ !” છોકરાની ગદ જોની હાંપી આંખો ગારી બહાર ફિરકે ફરી રહી હતી અને હીમાયત ગારીના કાચ ઉપર દોષ ડાંસીતો ચહેરો મૂંઝી રહ્યો હતો. એના મુખની વડાળથી કાચ જાંખો બનતો હતો; પણ પ્રકાશદ્વારા અંદર બેઠેલા ડાંસાને જોવા કાજે એ શુદ્ધી નાંખતી હતી.

તે જેમ વધુ આંખો ફારતી તેમ વધારે તીવ્ર વેદના અનુભવતી. એનો ચિમળાએસો ચહેરો ફર્લપાં લાગે વ્યથા કરતો.

“ફટાકાની પેટી પણ પુત્ર વારતે એ લાગ્યા છે શું ! પતિના ત્યાગ વખતે અરેરે, ઓ શુદ્ધી ! તને તારું બાળક સાંભળ્યું હતું ?” ડાંસીતો આંતર અચાજ પોકારી ઉઠ્યો. “તેના બાવિ વિપેનો ખ્યાલ આવ્યો હતો ? તું ત્યાગતી તો હતી જ કે ડાંસો બાળક મારે મમે તેવો બોમ આપવા તૈયાર હતો; છતાં અભિમાનથી મત અનેલી દશામાં તેને મદદ કરવા સાફ ના પાડી ! બેદરકારી અને ઉઠ્ઠેરના અભાવથી બાળક મરી જશે તેવો ખ્યાલ સુધ્ધાં તને આવ્યો હતો ? તું તેની માતા હતી તે વાત જ બૂલી ગઈ હતી !!” તેના કાનમાં દરેક શબ્દ ધંધારવની માફક ગૂંજી રહ્યો હતો. તે શબ્દો સુસવના તીર પેડે, શુદ્ધીના ગ્રહ આત્માને ધોવાતા દના અને દીન-દયામણી શુદ્ધો ખુસ્સીમાં પડ્યો હતો, ત્યાંથી ઉડવાનું તેને મન જ થતું નહિ. માથાથી પણ સૂધી તેનું શરીર ફૂગતું હતું. તેણે સામેના ખુણામાં નજર નાખી. ત્યાં શું હતું ?

દેવપતીના દેવ :

તમે ઉંચા મૂલ્ય ઉપર બેઠા બાળક મેં ન હોય ! તે ત્યાં કેવી રીતે આવ્યું હશે ? તમામતા અહેસાસે પિતા સમુપ જોયું. મૃદુ-સુંવાળા હાથો તેની તરફ લાંબાયા.

“ બહાવા બાપાજી ! શું કહો છો ? ”

પિતાએ તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

“ બાપુજી, મને શા માટે બોલાવ્યો ? ”

“ અરે ! મારા બહાવા બેટા ! ડોસાએ ઉભા થવા ઇચ્છ્યું ; પણ કમતાકાતે હતો. તેના શિથિલ પગમાંથી શક્તિ ધરી ગઈ હતી.

“ બાપુ, તમે કેટલા વૃદ્ધ થયા છો ! મારી મા ક્યાં ? ” ડોસાએ આંચકા ખાધી. “ હું, બાપા, મા ક્યાં ? સાંભળો છો કે નહિ ? ” કંઈક અને ગાંભીર્યભિન્નિ વદને બાળક બોલતો હતો : “ આ બધા દેવકા મારા છે ? ” “ હા. ” પૂરવણીયુંકત સ્વર નીકળ્યો. એક કણ-ભર પણ બાળક જાણે પિતા તરફથી દષ્ટિ દૂર ખસેડતો જ ન હોય !

“ બાપુ, પણ મારે તો મારી બા જોઈએ ; તેના વગર મને નહિ આવે ! કહેને, ઘણો વખત થયાં તે ક્યાં ગઈ છે ? ”

“ તારી માએ તારો સત્યાનાથ વાળ્યો છે, દીકરા ! ” બુઢો બબડ્યો.

“ બાપા, તમે કંઈ સમજતા જ નથી. તે બિચારી કેટલી બધી દુઃખી હતી ! અરેરે, મારી મા તો રાતદિવસ રોધા જ કરતી. મને સુવડાવે ત્યારે રડતી ને હું રાતના જાગી ઉઠતો. ત્યારે પણ તેની આંખોમાં આંસુ જ હોય ! ના, મને તે પાછી મેળવી આપો ! ”

મોડે બહાવસોયો ઘાંટો સમ્પત્તાઈનું રૂપ પકડતો હતો ; પણ આ તેના પુત્રનો અવાજ નહોતો. બુઢોનો અંતરાત્મા પુકાર કરી રહ્યો હતો. બાળકનો અપરોક્ષ દષ્ટિવાત ડોસાને અદૃશ્ય લાવમાં તરબોળ કરી નાખતો.

“ બાપુ, મારી માને શાં માટે કાઢી મૂકી ? હું શોની કાઢવા જઈશ ! ” બાળકની વાણીમાં કરુણતા હતી અને એ વધારે મંદુરતાથી નીતરી રહી હતી.

“ બાપુ, મને ગદુ ખાટું લાગે છે, એના ઉપર આમ રાખ ના રાખો ”

“ એ ક્યાં ગઈ છે, એની મને ખબર નથી ! ” ડાસો તૂટેલા શબ્દો ઉચ્ચારતો હતો.

બાગકની આંખોમાં ગદુછ પ્રકાશ લાસનો. ડાસાની દૃષ્ટિ બારી ઉપર હજી સ્થિર ચોંટી રહી હતી. ડાસો ખુરસી ઉપરથી ઉઠ્યો ને અંધારામાં તે તરફ ગયો. ડાસી એ ચિંપ અતાત હતી. એ તો એકચિત્તથી ફટાકડાની પેટી, બાગકનાં રમકડાં અને છાંકરાના પાથરણા તરફ ત્રણે બેઠ રહી ન હોય એમ ડાસાને લાગતું. તે તેની નજરકે ગયો. એનો હાથ ઝાલ્યો, અને પાછળ ખેંચતાં પોકારી ઉઠ્યો. “ ચાલ ! ”

ડાસી પાછળ હસ્યા કરે ને ડાસો ખેંચ્યા જ ગય ! “ ચાલ ! ચાલ ! આપણું બાગક બોલાવે છે ! ”

આ શબ્દોની ગદુછ અસર થઈ ! ડાસી ત્રણે આગળ વધવા લાગી ! તેઓ વધુ આગળ પહોંચ્યાં. ઉભવના હૃદયમાં ધમકારા થતા હતા. ડાસાએ પ્રથમ સળગાવેલા ફટાકડા ફૂટી રહ્યા હતા. બાગક અદશ્યમાન થયું હતું. ઓરડો વગર જોવા ખાલી હતો. ઉંચા તટ્ટસ પર કે જ નજીક નહિ. માતાને મળવાની બાગકની ઉત્કેષ નાશ પામી હતી. ગરીબ ગિયારાં ! પુનઃ તે મળી શક્યાં જ નહિ ! બાગકની મૂર્તિ હવામાંથી તરતી જોવાય એટલામાં કોઈએ બારણું ઉઘાડ્યું; ત્યાં નહોતી ડાસી કે નહોતું કોઈ. બૂતકાગતું એ લગ્ન, મધુર, કરુણ, સાચું છતાં હવે છુટું, ગજરમાન સ્વપ્ન હતું. ડાસો અચેતન દોડે પડ્યો હતો. *

* [મરાઠર રસિયન નવલકાર ‘વેસિલી ડન્ડીકા’ની વાર્તા પરથી]

ભાઈબીજ

લેખક :

શ્રી. રમણીકાલ જયચન્દ્રભાઈ દલાલ
બી, એ; એલ્ફોર્ડ. બી.

અ મદાવાનતી માંકડી મલીમાં નાનકડું મકાન હતું. તેને ભોંયનાળિયે એક કુટુંબ રહેતું. તે ઉપસે માળે ધરધણી રહેતો. સાકુઆતનાં કુટુંબીઓની તમામ દિલસાત્ર ધરધણીના નિવાસસ્થાનમાંથી નિહાળી શકાતી : છતાં પણ બન્ને કુટુંબો એકબીજાના બહુ નિકટ પરિચયમાં આવ્યાં નહોતાં : મળતાં તોય સાચે જ બીજા સાંજનામાં પડતાં.

નીચે ઓરડો, પરમાળ ને નાનકડું રસોડું હતું : એક હોથ તે તો તમામ અમદાવાદી મકાનોની વિશિષ્ટતા જ લેખી શકાય. એક યુવાન પ્રમદા રસોડામાં બેઠો બેઠો મગની ત્રણ બનાવી રહી હતી, બાલુમાં જ ચાકની થાળી પડી હતી-થોડે દૂર દપેલીમાં ચોખા હતા.

ઓરડાની અંદરની બાલુથી એક કચલુસ્વર આવ્યો : “બા ! હજી કેટલી વાર છે કે મને જૂખ લાગી છે.”

“આ ત્રણ થાય એટલે કાંઈ બનાવી આપું છું”. યુવતીએ શાન્ત્યન દેતાં કહ્યું, “બંદ વાર નહિ થાય, હો !” પછી તે મનમાં બમડી, “એક ચમચો દૂધ પણ ઘરમાં નથી : પાણીની કાંઈથી હોફડું ફટકું પોણાય ? મારા જોવી અભાગિયણ કું કરે ?”

એવામાં દમમાર વર્ષની એક આવિષ્ઠ અંદરથી મેડતી આવી, “બા ! બા ! કનુને જૂખ લાગી છે. એ તો રડવા મંડી પડ્યો છે. મારાથી પણ નથી રહેવાતું. બા ! કનુ આપ ને !”

“પેલા ડાખામાં જો.” જિન્ન વફને માતા બોલી, “મમરા પડ્યા હશે. રોટલી છે, પણ તારા બાપા માટે રાખી મૂકી છે. આ દાળ થાય તો એનું ખાણી કતુ માટે લઈ જઈશ.”

પેલી છોકરીએ ડાખો ઉઘાડ્યો. છેક તળિયે થોડાક મમરા પડ્યા હતા. રકાખીમાં પરાણે દાલની, તે એક ખૂણામાં ચાવવા બેઠી. “ચણા નથી ? બા !” તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ના, બેન !” તેની બાએ ઉત્તર દીધો, “પાપડ આપત, પણ પછી તારા બાપા શામાં ખાય ? આ મરચું આથેલું છે : જોઈએ તો આપું ; મોળા મમરા સાથે તીખું મરચું ઠીક પડશે.”

એ માતા, એ બાલિકા અને માંડુ બાલક પણ સમજતું હતું કે એમના બાપુ માટે બધી તજવીજ રાખવી જ જોઈએ. તેમના ઉપર તો આખા કુટુંબનો આધાર હતો, તેથી બાપુનું નામ આવે એટલે ઘરમાં સૌ પોતાનું દુઃખ વિસરી જતાં, અને પોતાને જે કાંઈ મળે તે ખાઈ ખૂખ મટાડતાં. શરિએ દાળની તપેલી ઉતારી, ને વાડકીમાં કાંઈ બનાવી : “કુંતી ! લીંબુ છે ? જો જોય.” તેણે પુત્રીને પૂછ્યું.

“ક્યાંથી હોય ?” કુંતીએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, “કાલે તો છેલ્લી ચીરી બાપુજીના લાણામાં મૂકી હતી.”

માતા નિઃશ્વાસ મૂકીતે ઉઠી, “તું ખાઈ રહે એટલે ચોખા ચોરજો” તેણે કુંતીને સૂચના કરી, “હું કતુને કાંઈ પાછાં આપું. તારા બાપુને ય આવવાની વેળા થઈ છે.”

કાંઈ લઈ શરિ ઓરડામાં પેડી કે કતુએ રાડ નાખી, “કમ આવી ? મારે તો કશું ય નથી જોઈતું.”

શરિએ કતુને પડાવવા માંડ્યો, “મારો લાછ નહિ ! આજે તો કાંઈ સરસ બનાવી છે. થોડી વારમાં તારા બાપુજી આવશે. હું રસોઈ કરી નાખું ને ?”

કતુ પધારીમાં બેઠો થયો, “બાપુજી આજે બીરફીટ નહીં લાવે તો હું ગાય ગાંડું કરીશ ! રાજ એ ખોટા ખોટા વાયદા કરે છે. આજે હું એમની વાત માનવાનો જ નથી ને.”

શરિને ઉત્તર દેશનો હતો જ નહિ તે ખુશ્નાવી આવડી વધ
કચ્છે જાવવા બેઠી ગયો ખડ ખુન જ નાના હતા જ્યાં જુઓ સાં
એ કુટુંબની ગરીબાઈના જ દગલ થતા

ઉપર જવાનો દાન ખડખીની અડધી જ હતો. એક યુવાન
ઉપર ચડતો હતો તેના મલુને માથે પેગી હતી તેને બેઠેને કહી
બોલી, "તે બં બા" પેયો મીઠાજાણ આવ્યો એ આવું કામ કેમ
કરતો હતો? વાગે તે તો કાઈ આગ કરતો નોકરી કરતો હોય તા"

"શુ ખોટું કો છે" નેની માતાએ ખુવામો કરવા માડ્યો,
'એમ નોકરી કાંઈ જાનામાં પડી નથી બીજા માગના કરતા
પ્રામાણિક થતો જના ગો મારો"

પેયો યુવાન અર્ધ દાન જ થઈ ગયો કદાચ એણે માનિંગીની
વાન આબણી હોય "કાંઈ બેના" મેન" તબે પૂછ્યું, "મીઠા
નાં છે"

કુલીએ પોતાની માગન્યમાં તેની માને મીઠા લેના કદી બેઠ
નરોત્તી એટલે તેને લંગથી માનુ ખુલાવ્યું "અમારે મીઠાની જાગ
જ નથી ને." પેયો યુવાન ઉપર ચડ્યો ગણિ મધના પેગી કુલી
લાઈ પામે અગ ગલ

આ પગે જ કુલીના પિતા-અનિય રેર આવ્યા "એક પાનામાં
પાણી આપ તો" એકમાં જ હિમા ની તેમણે આના કરી, "આ
માઈને તગ વાગી છે"

ગણિ ખાનુ વહ નડક આવી, 'લેખુના છે' તેણે મીઠેથી પૂછ્યું.
'મીઠું કામ હોય' અનિય ઉત્તર દીસ, 'આજે રેર ખીનુ
કામ આનના નવડ જ કા ખાનુ છે?"

"કમ બે જ મેટલી છે" ગણિએ ઉત્તર દીસ

'એટલી ના એટલી' અનિયે મન મનાવ્યું "આને પનરી ન
જગ જમી લગ" પાણીનો પાચો વધ તે બહાર ગયો

“પેલા કપામાં જો.” ખિન્ન વદતે માતા બેલી, “મમરા પડ્યા હશે. રોટલી છે, પણ તારા બાપા માટે રાખી મૂકી છે. આ દાળ થાય તો એવું પાણી કનુ માટે લઈ જઈશ.”

પેલી છોકરીએ કબો ઉઘાડ્યો. છેક તળિયે થોડાક મમરા પડ્યા હતા. રકાબીમાં પરાણે દાલની, તે એક ખૂણામાં આવવા બેઠી. “ચણા નથી ? બા !” તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ના, બેન !” તેની બાએ ઉત્તર દીધો, “પાપડ આપત, પણ પછી તારા બાપા શામાં ખાય ? આ મરચું આથેલું છે : જોઈએ તો આપું ; બોળા મમરા સાથે તીખું મરચું ફીક પડશે.”

એ માતા, એ બાલિકા અને માંદું બાલક પણ સમજતું હતું કે એમના બાપુ માટે બંધી તળવીજ રાખવી જ જોઈએ. તેમના ઉપર તો આખા કુટુંબનો આધાર હતો, તેથી બાપુનું નામ આવે એટલે ઘરમાં સૌ પોતાનું કુખ વિસરી જતાં, અને પોતાને જે કંઈ મળે તે ખાઈ ભૂખ મટાડતાં. શશિએ દાળની તપેલી ઉતારી, ને વાડકીમાં કાંઈ બનાવી : “કુંતી ! લીંછુ છે ? જો જોય.” તેણે પુત્રીને પૂછ્યું.

“ક્યાંથી હોય ?” કુંતીએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, “કાલે તો છેલ્લી ચીરી બાપુજીના ભાણામાં મૂકી હતી.”

માતા નિઃશ્વાસ મૂકીને બેઠી, “તું ખાઈ રહે એટલે બોળા ઓરજો” તેણે કુંતીને સૂચના કરી, “હું કનુને કાંઈ પાઈ આવું, તારા બાપુને ય આવવાની વેળા થઈ છે.”

કાંઈ લઈ શશિ ઓરડામાં પેડી કે કનુએ રાડ નાખી, “દમ આવી ? મારે તો કશું ય નથી જોઈતું.”

શશિએ કનુને પટાવવા માંડ્યો, “મારો લાઈ નહિ ! આજે તો કાંઈ સરસ બનાવી છે. થોડી વારમાં તારા બાપુજી આવશે. હું રસોઈ કરી નાખું ને ?”

કનુ પથારીમાં બેઠો થયો, “બાપુજી આજે બીરકીટ નહીં લાવે તો હું ગામ માંડું કરીશ ! રોજ એ ખોટા ખોટા વાયદા કરે છે. આજે હું એમની વાત માનવાનો જ નથી ને.”

ગણિને ઉત્તર દેવાનો હતો જ નહિ. તે ખુણામાંથી માવરણી લઈ કચરો કાઢવા બેસી મન્ને ખડ ખુમ જ નાના હતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં એ કુટુંબની ગરીબાઈના જ દર્શન થતા

ઉપર જરાનો ટાન્ક ખડડીની અડધી જ હતો. એક યુવાન ઉપર ચઢતો હતો તેના મજબૂત માથે પેટી હતી તેને લેઈને કુતી બોલી, “જે જે, બા! પેવો મીઠાજાણિ આગ્યો એ આવું કામ કેમ કરવો હશે? વાગે છે તો કાઈ માગ કરવો! નોકરી કરવો હોય તા!”

“શુ ખોટું કરે છે” તેની માતાએ ખુવામો કરવા માડ્યો, ‘એમ નોકરી કાંઈ ગુનામાં પડી નથી. બીજા મામરા કરતાં પ્રામાણિક ધંધો કરવા ગો મોટો’”

પેવો યુવાન અર્ધે ટાન્કે જ થબી ગયો જ્ઞાત્ય એણે માફિકીની વાત માલગી હોય! “કાંઈ લેવો? બેન!” તણે પૂછ્યું, “મીઠાજાણિ છે”

કુતીએ પોતાની આગમ્યમાં તેની જાને ચીપા લેતાં કઠી લેઈ નરોત્તી એટલે તેણે લેઈથી માયુ ધુણાવ્યું “અમારે મીઠાજાણિ જરૂર જ નથી ને.” પેવો યુવાન ઉપર ચઢ્યો ગણિ ગધરા પેરી કુતી ભાઈ પામે અંદર ગઈ.

આ પછે જ કુતીના પિતા-અનિય જેર આવ્યા “એક પ્યાવામાં પાણી આપ તો” એ-મા જ ઉભા રી તેમણે આજ્ઞા કરી, “આ ભાઈને નરમ લાગી છે”

ગણિ પાણી વડ નહક આવી, “લેણુનાર છે” તેણે પીમેથી પૂછ્યું.

“મીન્ટુ કામ દેવા” અનિયે ઉત્તર દીધો, ‘આપણે જેર ખીન્ટુ કામ આપરા નવર છે’ કુતી ખાસાનું છે?”

“કુતી બે જ મરુદી છે” ગણિએ ઉત્તર દીધો

“એટલી તો એટલી” અનિયે મન મનાવ્યું : “આને પતરી હું જરા જમી વડગ” પાણીનો પ્યાલો લઈ તે બહાર ગયો

શશિ પોતાને કામે વળગી. અંદરના ખંડમાંથી કુતુનો કકળાટ સંભળાતો હતો : કુતી એને શાંત કરવા બનતું કરી રહી હતી. માતાનું વહાલસોયું હૈયું ભરાઈ આવતું.

“આવાં માંદલાં છોકરાં તો મેં ક્યાંય ન જોયાં. “અનિલે માંદગી પર રોષ દાલ્યો, “અગાઉ આપણા ઘરમાં કોઈ માંદુ પડતું નહિ.”

આ શબ્દો સાંભળીને શશિનો મિત્રજ ગયો : “બહુ થયું હવે.” એ બગડી, “બહુ ય મારે લીધે થયું ! મારા જેવી ગુલામડી બીજી ન મળત.”

અનિલે જમતાં જમતાં હાથ ઘોઈ નાખ્યા. “જરા જરામાં લઢવા તૈયાર.” પાણીનો પ્યાલો ખલાસ કરતાં તેણે રીકા કરી.

શશિ ન બોલી. અનિલ ઉઠ્યો.

પણ આજે એને લઢી નાખવાનું મન થયું હતું. શશિને અંદર જતાં જોઈ એણે રાડ નાખી, “ઘર વાળવાનું ય સુઝે છે ? આ ગંદવાડમાં કોઈને બોલાવતાં ય મને શરમ આવે છે”. શશિ શાંતિથી સાંભળીને સહન કરતી હતી.

અનિલે બીજી વાત પૂછી, “તારા કાકાને પત્ર લખ્યો ?”

“ના”. શશિએ હુંકા જ બચાવ દીધો.

“કેમ નહિ ?” અનિલ ચીઠાયો, “પતિનું કંઈું માનતાં જોર આવતું હશે.”

હોઠે આવેલાં વેણુ શશિએ પાછાં વાળ્યાં, ઘડીભર મૌન રહી તે બોલી, “ઘરમાં કાઈ કે ટીકીટનું ક્યાં ટેકાણું છે ? હું શી રીતે લખું ? મને હવે જવા દો. ચોખ્ખા ચઢી જશે.”

વળી એક દિવસ અનિલે જમતાં જમતાં વાત છેડી, “જો. એક વાત કરવાની રોજ રહી ગય છે. તને કહેવું પણ શું ? જરા વાત કરતાં તો તું બચકાં જ ભરે છે. પણ આ વેળા તો ભારે આફત છે. કદાચ તોફારીમાંથી ઘેર પણ બેસવું પડે.”

આટલા પ્રત્યાપ્તી જે ગાળે મોળી પુણી જેરી વર્ષ ગઈ. તેમના દુખનો ડ્યા પાન હતા. એમના અનિનતી તો ગી નવ તા અમમગ ને મનુ મિરાન મી ન માન જે નાના, “ ગુ ૨૧ ” પતા વ્યવ તેમ પૃથુ

“ તને ખાતર ૨૧ અનિન સાત ગ. જે ‘ પતા માનનાડી પામેરી મ નુમો પિગ ગર નય ઉગીના લીસા તના-નુ ખૂમ જ માને પડ્યો નાગ અનુ બાજ પલુ ૨ હરી નના નરી નમ રીતિ આટલ આમા સુરી પાન્યા છે હવ નાના અ- દિગમ પથુ વાટ નવા નથી માગનો નાના કવાનો દમ લના ૨ હમનામુ કગીતે માગ પગાગ પર દાવ વાવ, તા તો પડી આરી જ મન્યુ’ નેડ પલુ મ, જે કદ ૨ આરી સાના ન મામગનાના જે નહિ-ગડ ગત આપી પ્રગ કરા’ ”

ગાનિની આમા આમુ ઉભાના, ‘ જો પ્રલુ! આ ગો મનમ? ” તે ગડી ઉગી “ અમાડે નુ વગે નાના મો પિયા પગુ લાનના ડ્યાવી જે માગી પામ માન એડ મનનો અઠોડો છે પચામ-મા.થી એનુ વધાડે ઉપજે નહિ એટનાવી નુ વગે? ”

“ એટલ મહિનો તો નીકળે. ” ગોઆમગમા ગુમગાતા અનિસે તનનાને વગમના પ્રયાત ડ્યા, ‘ પલુ પડી નુ ‘ હતા માટે દહુ તો એ માને ખન પલુ જે હતા લના ની ગીત’ તાગ લાઈને લખ્યા મિરાન હવ ઉપાન જે નહો નવી કમ ‘ નુ કરે છે ‘ એટલુ કીગ તે? ”

ગાનિના વદન પર મિયાન જાયા રધાગે વેગી મતી નગ વભી એણે ઉત્તર દીસા, “ નણો ડો ન આપ્પી એમને ઢી જ પડી નથી ”

મામગીને અનિને મિ નજ ખાના માડ્યો “ ગરીમોને વગી આટલા માન ગા. ” તે નુડ્યા “ માગી નોડી નય તો પ ત્હા’ તો ટેકાના ગેટુ કેમ ન નના પર બીખ માગરી પડે લીખ લાંબી-જ પામે આન છે સાન વેસાય તો વર્ષ લે જૂનો મગરતાને કર. જગ ડ્યાની પટાનીને સાન ડેડજે ડેક ગર્ધ જા. દિવનો નથી

માત્ર તારે મિત્રજ એતે પાલવતો નથી. લાઇ પાસે ન માગવામાં બહેનને વળી શરમ શી ? ”

“ એટલી વારમાં લાબીનાં મહેલ્યાં ભૂલી ગયા ? ” શશિએ મંભારી આપ્યું.

“ ગરીબને બધાં ય મહેલ્યાં મારે. ” એના પતિએ બેપરવાઈથી કહ્યું, “ એવાં મહેલ્યાં મંભાર્યે શો લાલ ? એમ કહે ને—મારા દુઃખમાં તારે હાથ પગ બેડી બેસી રહેવું છે ! પણ પછી રસ્તામાં બીખ માગતી થઈ જાય તો મને દોષ ન દેશ. ” અધુરું જમીને જ તે ઉડી ગયો—રોધમાં ને રોધમાં બહાર નીકળી ગયો.

૨

અનિલને એમ લાગતું કે શશિથી નાણાંની તેવડતું તેના લાઈ પાસેથી બને એમ છે, છતાં ય તે કંઈ કરવા માગતી નથી. પણ ક્યવા અનુભવો પછી શ્રીમંત સગાં પાસે હોડ ઉઘાડવા કરતાં શશિને મરવું બહેતર લાગતું :

દાદર પર પગલાં પડ્યાં ને શશિ ચમકી. પેલો યુવાન આજે પણ ઉપર ચઢી રહ્યો હતો. આજે તેની સાથે મલુર નહોતો. તે શશિનું દિલ પારખી ગયો હોય એમ જણાયું; કારણ કે તે જ પગે તેણે પણ શશિના સામું જોયું. તેના વદનમંડળમાં વિષાદ લયો હતો. પેલો યુવાન આશ્ચર્યથી મૂઠ બની ઘડીલર થંભી ગયો. શશિ અને કુંતીને તેણે ધણી યે વખત જોયાં હતાં. પાડોશી પાસેથી તેમને વિષે વાતો પણ સાંભળી હતી. ગરીબાઈના ડંખ એ સમજતો. એટલે આ કુટુંબની એને દયા આવતી.

એક અજાણ્યા પુરૂષને આમ આવતો જોઈ શશિને ડીક ન લાગ્યું, “ અમારે મીકાઈ નથી જોઈતી ”, તે બોલી : “ બીજું કંઈ કામ છે ? ”

યુવાને જરા મંકાયાઈ સ્મિત કર્યું, “ હું મીકાઈ માટે નહોતો રોકાયો. ” તેણે ખુલાસો કર્યો, “ તમે એટલાં બધાં મુંઝાયલાં લાગ્યાં કે બજાર પૂછવા મને મન થઈ આવ્યું. ”

ચિંતિના નવનોમા અડા પડે ભગત - મ ન ચિંતાની - ને
 નવાઈ નવની મનિ - અન નનિ અચી એમ ના નખાડે ગરા
 તરુ કે એમી તના બેડ કજાનુ - અમને બાન ન્હુ તજાનુ પડી
 એડમી તને આજન માતની ના વાન - ના ના એમને પગ
 માળુમના ગાજન સવન ન અજાન ગર્જ 'ના બાઠ' ના પ્રનુ
 ચિના અમા - ને તરી તરા અનજની તાત નવી - પ્રમાન
 ઉદાર હ

તા તરાન તીવ નિરી તરી નાન આરી ઉંતે "મને" -
 'પદાર્થ' ને, તમને આગળ નથી પડુ તમાન મિત્ર વનમા
 માઠ ગનડસન આતખારતુ - હરીત નિખી વુ - એ વા
 મને ય એમ સાગતુ - પ્રનુરી પડ માન મિતાન - વમની યનગ
 નનિ હુ તો આજન ના પડે તથા ધર્મ ગયા હો જા જુઓ
 છા કે જીવના જો હુ ને દામ સાના છુ-દા' - તમની પકિતમા
 નદિ ગડાનો ભેડે, જા મનુષ્ય તો હુ જ હુ તમને મને હી
 યોનાતુ હુ જા માન મામુ તો" "

"હુ ન્હુ બાઠ, એમની ને તો-ગી પડે જા મેરી" -
 તેમા વગી મા-ગારી ન્હુ ગા વારી ચૂસના નેના થા હ' "

"દેના વાર તેમ જની" - પેના પુત્રો નિમાજ ભાવે પૂ જુ,
 "વંદે માતરમા એટલી તો નક્કય હોજ"

'પચીમ પિરાના પગાના ના દેના બનીએ' એમ ક્યારે
 પાઠ આડ' "અગિએ નવડી ન્હુ ક્યા, "અમાવા નુ ખય તો
 તમ નેજા જે વગી અમ ગ્યા જા ન્હુ તેમાય વગી કુનુની
 તમિનન ગાલી એની ના મા પચીમ પિરા તો ક્યાય સદાર્
 નવ' યુવાન પનામ મનુષ્ય હતા એ સા નનિ વડીલ વિમરી
 ગદ નિ ખાલી રાત ક-વામાય એટલી નિગન લગી હતી "

'આવડે અ સંધાના નવી' - નેજો પૂ જુ, "તમેય ચોડુ
 ચોડુ કમાઈ નજા'

“ હું શી રીતે કમાઉં ? ” શશિએ પ્રશ્ન કર્યો, “ અમે રહ્યાં ઉંચી કોમનાં : છતાંય કેળવણી તો પામ્યાં નહિ. શિક્ષિક થવા જોટલું જ્ઞાન નહિ. જરાતરા ગુજરાતી આવડે એ જ; તમે જ કહો, કમાવું શી રીતે ? ”

“ કામ કરવું છે એને માટે ઘણાંય રસ્તા છે ” યુવાને આશા-કિરણ ફેંક્યું, “ આજે તો મને વખત નથી, પણ તમારી રગ્ન હોય તો હું કાલે આવું. મને લાગે છે કે હું તમને જરૂર મદદ કરી શકીશ. ” નમસ્કાર કરી તે યુવાન વિદાય થયો.

શશિનું દિલ જરા શાન્ત થએલું જણાયું. કાંઈ નહિ તો દિલ કાલવવાના સ્થાનરૂપ તે યુવાન તેને લાગ્યો.

“ પેલા મારવાડીનું નકકી કરી નાખ્યું ” અનિલે ઘેર આવતાની સાથે જ ખુશખબર કહી, “ એણે હમણી નાણાં લેવા હા પાડી છે. પણ હમા ભરવાનું ય મુશ્કેલ તો ખરું ને ? હમણાં તો કુંતીનો અછોડો વેચીને નભાવીશું. ”

શશિ ઉઠી. અંદરના હાટિયામાંથી કુંતીનો અછોડો લઈ આવી. “ હ્યો, ભુઓ. થોડામાં વેડરી ન મારો ” અનિલ અછોડો લઈ રવાના થયો અને મોઢી રાત્રે પાછો ફર્યો. અંદર આવી તેણે સાડ રૂપિયા શશિના હાથમાં મૂક્યા. “ સાડ જ રૂપિયા ઉપભ્યા ! ” તેણે કહ્યું, “ મોતું જરા હલકું હતું. કાલે પચાસ રૂપિયા ભરી આવીશ. બાકીના દસ રાખી મૂકજે. ”

ખીજે દિવસે અનિલ તોફરીએ ગયો ત્યારે પચાસ રૂપિયા લેતો ગયો. શશિ બપોરે જમીને ચોકમાં બેઠી હતી. અનિલનું ફાટલું ધોતિયું તેણે સીવવા કાઢ્યું હતું. પેલા યુવાન આવશે એવી તેને આશા પણ નહોતી : ને એ આવે તોય એમને શું મદદ કરી શકવાનો હતો ?

પરંતુ નકકી કરેલે વખતે યુવાન આગ્યો. સાથે એનો મળુર પેટી લઈને આગ્યો હતો. થોડીક મીઠાઈ સાથે તેણે મળુરને ઉપર મોકલ્યો, ને શશિએ આપેલી સાદી ઉપર તે બેઠો.

“મારૂં નામ કાન્તિ.” તેણે શરૂઆત કરી, “હું કાયસ્થ છું ને વિદ્યાપીઠનો આનંદ છું. છતાંય મીઠાઈવાળાનો ધધો કરી ગયો છું” મને એમા જગત નાનમ લાગતી નથી જોકે કેટલાય મિત્રો માગ્યા હતા મને છે! પણ આતંક થયા બાદ હું ઝગડુન થયો હોત તો મને પચીસ ત્રીસ રૂપિયા મળત અને કદાચ મિત્રો પાસે બીજા માગવાનો વાગે આવત વળી એક નમાયા ઝગડુનની દોગતી ઝગવામા પણ એ ગણ ન થાત. એટલે મારે મન તો ઝગડુન થયો કે મીઠાઈવાળો થયો, એ બધું મગધુ જ છે. મજુરી કરી કમાવું એમા કાંઈ નાનમ છે?”

“જગત નહિ” શ્રીને એની વાતમા રમ પડ્યો. “તમ વગર જુએ મરી જતા કે બીજા માગતા માણુમે ઝગવાનું જોઈએ; મજુરી કરવી એમા ઝગમ ગી.”

“બગમ છે” કાન્તિ બોલ્યો, “તેથી જ આજે હું તમારે માટે પણ થોડુંક વામ લાગ્યો છું જુઓ! જુદી જુદી વાનીઓ બનાવતા તો તમને આવડતી હશે જ હું સામાન લાગ્યો છું તમે મીઠાઈ બનાવજો હું કાંઈ વાંધ જાણ આખા દિવસમા એ વચ્ચતા જે મગશે તે માટે આપી જાઉં.”

શ્રી જગત શ્રુતવાદ્ય. બોલી. “દમણાનું તો મેં કશુંય કશું નથી તમારું મગાવ્યો મગદે એની મને ખી-લાગે છે.”

‘રીડર નહિ’ કાન્તિએ ઉત્તર આપ્યો, “આજે બગડે તો કાંઈ મુઘડે તેની તમારે રીડર ન કરી હું જગત મસ્તી વેચીશ, વળી હું કાંઈ બહુ ચીજો લાગ્યો નથી ગેજ રોજ માનશે થશે, એમ વાનીઓ મુઘડતી જશે.”

એવામા એનો નોડર નીચે આવ્યો કાન્તિએ દ્રવ ઉઘાડી જોઈ તમામ મગાવ્યો શ્રીને કાદી આપ્યો. “તમને એટલી કુરમદ તો છે ને?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“કુરમદ તો હું ગમે તેમ કરીને મેળવીશ” શ્રીએ ઉત્તર દીધો, “બોલો મને ઘણી નવગણ મળે છે.”

કાન્તિ ગયો, કામ કરવાનું અને એ દ્વારા કમાવાનું, તેથી શશિને જરા ઠીક લાગ્યું. દિવસના આઠ આના-રૂપિયો કમાય તો કુટુંબને કેટલી બધી રાહત મળે ! કુટુંબનો વિચાર આવતાં એ લાગલી કામે વળગી. કામમાં મદદગાર થવા પાડેશીને ત્યાંથી તેણે કુતીને બોલાવી લીધી. મીઠાઈની તૈયારીઓ જોઈ તે તો કણ્ણસર આબી જ બની ગઈ. “આ બધું ક્યાંથી આવ્યું ?” તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“એક જણે આ બધું તૈયાર કરી આપવા કહ્યું છે” તેની માતાએ જણાવ્યું, “તારા બાપુને કહીશ ના, હો !” “સારું છે કે કનુ આજ ઘેર નથી” તે બગડી “નહિ તો મીઠાઈ માટે આકાશ-પાતાળ એક કરી મૂકત.”

“આપણે થોડુંક ખાઈએ તો કાંઈ લહે ?” કુતીને મન થયું.

“એવું ન બોલીએ” માતાએ કંપક દીધો, “એ કાંઈ આપણી બીજે છે ?”

ખીજ સવારે કાન્તિ આવ્યો તે મીઠાઈ લઈ ગયો. “શરૂઆત ખોટી નથી હાં !” તે બોલ્યો, “હું તમને પાકશાસ્ત્રની ચોપડી લાવી આપીશ, તેમાં તરેહવાર વાનીઓ વિષેની રીતો આપેલી છે.”

અનિલ જમવા આવ્યો ત્યારે શશિને સ્મિત કરતી જોઈ અજબ થયો “કેમ આજે શું થયું છે ?” તે બોલ્યો, “તારું સ્મિત સદાને માટે ઉઠી ગયું હશે એમ જ હું તો માનતો હતો !”

“મને દીવાળીનો વિચાર આવ્યો તેથી !” શશિને બીજે જવાબ જણ્યો નહિ.

“તેમાં આપણે શું ?” કડવા હાસ્યે તેના પતિએ જવાબ દીધો, “ગરીબો માટે દિવાળી ને હોળી બન્ને સરખાં છે.”

શશિ પતિના મનની વાત કળી ગઈ હતી. અનિલ તેનાં શ્રીમંત સગાંઓનાં જ વિચાર કરી રહ્યો હતો : તેમને કેવી રીતે સાધી લેવા એ જ તેની ધૂન હતી. ત્યારે શશિને હૈયે જુદો જ મુર ગુંજી રહ્યો હતો. જીવનમાં પહેલી જ વાર તેણે દૂર વિદ્યાતાને તાબે થવા ના પાડી હતી : એના પ્રહારો ઝીલવા તે પ્રયત્ન કરી રહી હતી.

દીવા ક્યાં કે કાંતિ આવ્યો. તેણે ગરિના હાથમાં એક રૂપિયો મૂક્યો. “આજે આટલું જ મળી શક્યું,” તેણે કહ્યું, “પણ તેથી તમારે નિરાશ થવાની જરૂર નથી દીવાળી. પાસે આવે છે એટલે મીઠાઈની માગણી વધતી જ જવાની. હો. આ થોડી મીઠાઈ વધી છે તે છોકરાંને આપો; બિચારાં રાજ થશે.”

શશિ આનંદના હિમળાઈ એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ. રોજના એ બે રૂપિયા કમાઈ શકે તો દેવાનો કુગર ક્યાંય ઓગળા જાય. કાંતિનો આભાર કેવી રીતે માનવો એજ તેને મમજ ન પડી. કાંતિ એની હાગણી કરી શક્યો. “આમાં મેં કાંઈ જ કર્યું નથી, હું તો માત્ર આપેલું વચન પાળું છું. મારા તારણહારને મેં કહેલું કે મારું નજરે ચડના દરેક દુઃખી આત્માને હું દિશાસૂચન કરીશ જ. બાકી મને મારું મહેનતાણું મળી ગયેલું જ છે એટલે આપણી તો બાવલારિક વાત થઈ. તમે પણ ખીન નિરાધાર માણસોને મદદ કરવાનું પાદ રાખજો.”

કનુ ને કુંતી તો અણુધારી મીઠાઈ મળવાથી થેસાં થેસાં બની ગયાં આ વાતની અનિસને ખબર આપવાની કાંઈનેય પડી નહોતી.

વળી કેટલાક દિવસો પસાર થયા. રોજ શશિ કાંઈનું કાંઈ કમાતી, અને કમાણીની પાછળપાછળ પેટીમાં સાચવી રાખતી.

૪

દશેરાનો દિવસ આવ્યો. પંડાસીનાં છોકરાંનું દેખીતે કુંતી ને કનુ પાણુ નવાં કપડાં માટે ધાંધલ મચાવી રહ્યાં. “પેસો અછોડો વેચ્યો તેમાંથી હમ રૂપિયા બચ્યા છે...” છોકરાંની બાગલક નોંધને શશિએ પોતાના પતિ પાસે વાત છેડી, “એમાંથી છોકરાં મારું નવાં કપડાં શીવડાવો તો?”

“કપડાં!” અનિલ આશ્ચર્યચકિત બની ગયો જણાયો, “એ થેસા કાંઈ કપડાં માટે નથી રાખ્યા.”

હાથુબર શગિને એમ થઈ આવ્યું કે પોતાની સ્વતંત્ર-મતંગવી રાગેડી કમાણીમાંથી બાગલક માટે કપડાં સીવડાવવાં પણ મહા મહે-

નતે તેણે મન માયું. આ વર્ષે તેણે ખૂબ જ સાવધ રહેવાનું હતું. આવતે વર્ષે કદાચ ઉજળા ભવિષ્યનાં કિરણ કુટે.”

કાંતિ હવે તો રોજ આવતો-જતો. “મીઠાઈ બનાવવા ઉપરાંત તમે બીજું કામ પણ ન કરી શકો ?” એક દિવસ તેણે વાત છેડી, “તમને શીવજીકામ આવડે છે ?”

“ખાસ નહિ” શશિએ અંકત્રાય પામતાં ઉત્તર દીધો, “બગરમાં વેચી શકાય એવું સાફ સીવતાં ક્યાંથી આવડે ?”

“બગરમાં તો બધું જ વેચી શકાય”. જરા હસીને કાંતિ બોલ્યો “માત્ર ક્યાં વેચવું તે જાણવું જોઈએ. અમદાવાદમાં ગરીબોની ખાટ નથી. એમને પણ કપડાં તો પહેરવા જોઈએ છે જ. એ કાંઈ મોટા દરજ્જાઓ પાસે કપડાં શીવડાવી શકતા નથી. વળી સોંધી વસ્તુઓ મોંઘી મીઠા કરતાં વહેલી વેચાય. મીઠા વિસ્તારમાં આટો મારીએ કે ગુજરીમાં જઈએ તો દરાક, રૂમાલ, બાંડિયાં, પહેરણ એવી અનેક મીઠા વેચતા ફેરીઆઓ નજરે પડશે. એમનો ધંધો જરા ય મંદ નથી હોતો. વધુ નહિ તો રૂમાલ તો ઓટી જ શકો ને ? વળી સંચાની સિલાઈ કરતાં હાથની સિલાઈનાં મુલ્ય વધારે જ મળે.”

“એવું એવું તો હું જરૂર કરી શકું”. શશિ ઉત્સાહિત થતાં બોલી, “પણ જોઈતી સામગ્રી મને ટ્રાણુ લાવી આપશે ? મારા પતિને તો મેં હજી કશી વાત જ કરી નથી.”

“હું તમને બધી જ સામગ્રી લાવી આપતું,” કાંતિ બોલ્યો, “પણ હમણાં કમનસિએ નાણાંની બરાબર છૂટ નથી. દીવાળીની તૈયારી માટે મેં બધી જ મૂઠી રેડી દીધી છે. થોડા દિવસમાં પૈસા તો આવી મળશે, પણ દીવાળીનો તાકડો નહિ સચવાય.”

મારવાડીનું ઋણ ચૂકવાય નહિ ત્યાં મુઠી પોતાની કમાણીને ખીસકુલ જ અડકતું નહિ એવો શશિએ નિશ્ચય કર્યો હતો એટલે ઘડીભર તે વિચારમાં પડી ગઈ. પછી અંદર જઈ તે કુંતીના અછોડા-માંથી જચેલી દસ રૂપિયાની નોટ લઈ આવી. “લ્યો, આટલું ચાલશે ને ?” તે બોલી, “રંગીન કે બપેલું લુગડું ફિક પડશે. હું દરાક-ચીઓ તૈયાર કરી આપીશ.”

કાંતિ બીજે જ દિવસે તમામ મામથી લઈ આવ્યો. ગણિએ મેલાજર્જર નવું કામ ગરુ રૂં સ્તુતિ મો ચૂથાન નહિ એ માટે તેણે ખામ કાળજી રાખી અને એક ક્ષણ પણ નકામી શુભાસી નહિ દીરાગી પહેવાની દશમ મુઠીમા તો તમામ ચીજે તૈયાર થઈ ગઈ વળી ટૂંકી માટે એક ગીન ડગલ ને રૂં માટે ચી-પહેરણ પણ મીની નાખવાનું તે જૂલી નહિ ! એટલે છોડાના આનંદનો પણ પાગ ન રહ્યો.

કાંતિ રિશ્વાસુ દુકાનવાળે ત્યાં પેચાણ માટે મુન્ના કાંતિ બોલે જ માથ લાઇ ગયો. લગણે એરી ચીજે પેચાણ નામ એ નવોતો રૂંતો પડી તેણે શસિને મી ઈ ખનાવના નાનીદ રૂં દીરાગીના રિમોમા પીડ તડાપ પડે તેમ હતું.

ને ગણિનું નમીત દર્શુ એના ગન્ધનીઓનું માર મુઠ્ય ઉપર એની ચેલી લગલમ લગાઈ નેસા આરી હતી તે ખેંચ તેનું હૈયુ આનંદથી નાચી રહ્યું માગાડીના રમણો ગમન પગ નજીક આવતો જતો હતો.

૫

“ તારા ભાઈના કુટુંબના જેને રિવાગીની બેઠા આપના પ્રિયાર હતો ” એક દિવસ અનિયે રહ્યું, ‘ પણ દમ રૂપિયામા નહ પને એમ નથી, જાન ભાઈજીને રિયે ખેંચ વધ્યું ’

દમ રૂપિયાની ચોગની ની વચગ્યા થઈ હતી, તે તો ગણિ જ નાણુની હતી.

દીરાગી આરી પહેચી ગણિનું નામ ધમસોડાગ ચાલી રહ્યું હતું.

અનિય ગણિ પામે આવ્યો, મોયો, ‘ બો, આજે છોડાને લઈ તારા ભાઈને પે જજો ગાડી માટે એક રૂપિયો પાગીમા મુકો છે આ રૂપા ભાઈની પગ તારા ભાઈને જમના બોલાવજે એમને માટે એક મુગ બેટ કાંચે ખરીદી આણીન આનું માડ રહ્યું માનજે દમ ! જાણ ને ! ’

“ ભયે ” ગણિને રૂપાનું પડ્યું બપોરે ગણિ તેના ભાઈને ત્યાં ગઈ બે માગન રિવાગ મકાન હતું પણ આજ બે વચલી હોય

તેમ જણાતું નહિ. થોડું દિવસે લાંબાને મળવાના વિચારમાં ગૂંથાઈ. એવામાં સામેથી કામ કરનારી બાઈ આવતી જણાઈ. “ઓ હો ! શશિબહેન !-પણ બાઈ ઘેર નથી !”

આવા સ્વાગતથી શશિ. તો ડહાંડળ ગઈ. જરા અચકી તેણે પૂછ્યું, “પણ લાંબી તો છે ને ?”

“એ તો સૂઈ ગયાં છે” બાઈએ મિઝમિઝમાં જ જવાબ વાળ્યો.

પૃથ્વી માર્ગ દે તો બંદર સંભાળ જવાનું શશિને મન થયું. કુતી માંથુ ધુણાવી બોલી ઉઠી, “બા ! ઘેર ચાલ ને ! હજી ગાડી ઉભી હશે.”

તેઓ નીચે ઉતરવા લાગ્યાં એટલે દાસી પૂઠે બળડી, “હીક, તમે આગ્યાં હતોં એમ હું ભાંધને કહીશ.”

શશિના મસ્તકમાં આગ લમ્બૂડી રહી. શીત પડતાં એને કંટકો-ય વખત લાગ્યો.

“કમ ! તારા ભાઈને ત્યાં ગઈ હતી ?” શત્રુ અનિલે પૂછ્યું.

“હા” શશિએ દુઃકમાં જ પતાવ્યું.

દીવાળી ગઈ એને ભાઈબીજી ઉગી. છેક સવારથી શશિ રસોડામાં પેડી હતી. અનિલે એકવાર ડોકિયું કરી મિટ્ટી ટકાર કરી હતી, “આજે તો ભાઈ માટે હીક તરફી લેવા માંડી છે ! દસ રૂપિયા વેડી માર્યા કે ? હવે હું ભેટમાં શું આપીશ ?”

“ના, તમારા દસ રૂપિયા સલામત છે” તેની પત્નીએ ઉત્તર દીધો, “આ ખર્ચ હું ભોગવીશ.”

“વાહ ! કઈ પાડોશણે વીચો ? તારી યે શાખ છે ખરી ! હીક, ત્યારે મને દસ રૂપિયા આપ બેઠું, બંદર બેઠું છું તો કાંઈ લેતો આવું.”

શશિએ અનિલના હાથમાં દસ રૂપિયા મૂક્યા. અનિલ ગયો ને અર્ધા કલાકમાં ભેટનું ગંડલ લઈ પાછો ફર્યો. “બહુ સુંદર ભેટ ન જડી. દસ રૂપિયામાં જે મળ્યું તે આણ્યું છે. આજે જરા શેઠને ત્યાં જવાનું છે. પંચુ તારા ભાઈના આવતા પહેલાં તો હું જરૂર પાછો ફરીશ.”

જેમ અને તેમ જશ્દી અનિલ ઘેર પાછો ફર્યો. “ભાઈ આત્મા ?” બારણામાંથી જ તેમણે પ્રશ્ન કર્યો.

શશિ હજી પણ રસોડામાં જ હતી. “હા, આત્મા છે. અંદર બેસા છે.” તેણે ઉત્તર દીધો.

મહેમાનને બહુ માનથી મળતા અનિલ અંદર દોડ્યો, પરંતુ અંદર બેઠેલી વ્યક્તિ સામે નજર પડતાં જ તે ફરી ગયો !

અનિલને લેનાં જ કાંનિએ ઉભા થઈ નમસ્કાર કર્યા “મને આમંત્રણ દોધું છે એ વાત શશિજીને તમને કહી નથી ?” અનિલને દિગ્મુદ બની ગયેલો જોઈ કાંનિએ પ્રશ્ન કર્યો.

વદન પર રિમ્ત આણી અનિલ બળ્યો, “એ કહેવાનું બૂલી ગઈ હતી, પણ બેસો ને.” તે ફરી રસોડામાં દોડ્યો.

“પેલા મીઠાઈ વેચનારને કેમ બોલાવ્યો છે ?” જગાપત્ની રોષથી તેણે શશિને પ્રશ્ન કર્યો, “તારા ભાઈ ક્યાં ?”

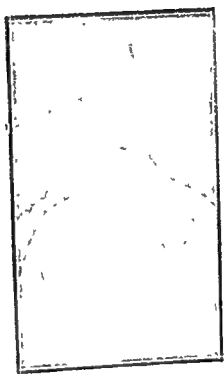
“તેમને ઘેર જ હતો તો ! શશિએ ઉત્તર દીધો, “મેં તો મારા માતા ભાઈને આમંત્રણ આપ્યું છે. બીજા માગતાં શીખવે તે ભાઈ નહિ; શ્રીમંત ભાઈ રહ્યો એને ઘેર.”

“શી ગાંડી વાતો કરે છે ?” અનિલ ગાજી ઉઠ્યો.

“હું જરાય ખોટું કહેતી નથી. હમણાં જ તમને બધી ખબર પડશે” શશિએ ખતિનું સાંભળ કર્યું. “જાઓ, અંદર જઈ જરા રીતસર વાતચીત કરો. હું થાળીઓ પિરમું છું.”

કર્તવ્યમુદ બની અનિલને અંદર જતા ફરજ પડી.

મા. રમણીલાલ જ. દલાલ

શ્રી યજ્ઞેશ હ. શુક્લ

બાળકનો પ્રેમ

૪

લેખક :

શ્રી. યજ્ઞેશ હ. શુક્લ
હિપતંત્રી, “શુભચંદ્રી”

લા નુ ઔધરી ગામના મુખી હતા; જામમાં નેમન' ઘણું માન હતું. દાગેજો તેમને આગળ વગર જમીન પર એમના પાન ન દે. ગામમાં મુખીમાલેમનો કંપ જોડેલા મથા કે એમની મરજી વિના પાનડું પાન ન લાલી નહિ એઈ પણ મનાય, પછી તે મામુસાનો અવરો લેાય, કે એકાનો દુગે લેાય, દરેકમાં ઔધરી મારે-મનો ગામનાધિકાર લેાય જ પોતે મનાવવાજે અથજે લગત પતેરાઈ તય; તપામ થાય, પ્રગમપતેય માછીઓની લુગાની વિના પણ કઠિયાટોના કેમના ચુમ્વાય પ્રાપ્તે અપાસત મુધી જવાની જરૂર જ ન પડે હા, મધી નક્લીક લેના માટે આધરીમાલેમ ની જરૂર લેના હતા. કદાચ જો એ કાળે રી માટે ધીંગજા ધરી પડતી તો ગામમાં આકત આવી પડતી મગલ કે તેમની ધીંગજા અને દાગેજાજના કોઈ મામે કાજ યનિષ્ટ મંમથ હતા દુકામાં આધરીજીથી નમના દોષ્ટ કે દુશ્મન માં ગામધાન ગરેતા.

ઔધરી મદામયને ત્રણ પુત્રો હતા મૌથી મોટો ખિતાબ, તે મગિસિત, અનુભવી, ધર્મજ, અને નીનિ-ગણ લેતો તે મોટા અમલદારની માફક ખમીગ પડેગેતો, કદિ કદિ મીચાગેટ પાનુ ફકતો અને નેથી તેનું ગૌરવ વધતુ હતું. ખિતાબનું આ દુર્લભ સ્વર્ગ ઔધરી મદામયને મમત, નદતુ, પરતુ બિચાગ વિચન હતા, કાગળકે અપાવન અને કાનનની

આગત ખિતાનના હાથમાં હતી, તે કાનનું પૂતળું હતો. કાનનની કલમે તેને મોઢે રમતી હતી. ફરિયાદ ઘડવામાં તે પૂરો પાવરધો હતો.

વયસે પુત્ર જ્ઞાન યૌધરી દર્શિવિભાગનો અધિકારી હતો. શુદ્ધિનો જરા મન્દ, પરંતુ પરિશ્રમી ઘણો. જ્યાં ઘાસ ન હોય, ત્યાં તે જસર ઉગાડતો !

ત્રીજા પુત્રનું નામ ગુમાન હતું. તે ઘણો રસિક, પણ તે સાથે ઉદ્ધત હતો. મોહરમ દરમ્યાન કાનના પડદા ફાટી ગય તેરસા બેરથી તે દોલ વગાડતો. માઠલી પકવામાં પણ કામેલ ! એ રંગીલો જુવાન હતો, પરંતુ ઘરવાળાને તેના રંગદંગ બિલકુલ ગમતા નહિ. ગુમાનનાં દુર્ગર્ભનો પ્રત્યે ઘરનાં સૌ કોઈને અણગમો હતો. પિતા અને ભાઈઓ તો તેને માથે પડેલ માનીને નિભાવે રાખતા. પણ ભાભીઓ તેને કડવી દવાઓ પાવા કરતી. ગુમાનને ભાભીઓનાં કડવાં વેણુ ન સાંભળવાં પડે એવો દિન કોઈ વિરલજ આવતો. પણ તેની અસર ? “રામ, ત્હાં નામ !” શુદ્ધા યૌધરીજી મિત્તળ ગુમાવ્યા કરે, ભાઈઓ કરડી નજરે જોવા કરે : પરંતુ ગુમાન જાણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય એવી બેપરવાહીથી વર્તતો. તેને મુન્નાર્ગે ચલાવવા સારે પિતા તેને મમજવતા : “બેટા, હવે એવા માર્ગે ચાલ કે તું ચાર પૈસા રળતો થાય, અને તારો મુદરથાથમ પણ નભે. ભાઈઓને ભરોસે ક્યાં મુઠી રહેશે ? હું તો હવે પાકું પાન છું; આજે મંદ કે કાલે ! પછી તારો નિર્વાહ કેમ ચાલશે ? ભાઈઓ તારો ભાવ પણ નહિ પૂછે. ભાભીઓનો રંગ તો તું જોઈ રહ્યો છે. તારે પણ બે બાળકો છે. કમાશે નહિ તો પછી તેમનો ભાર કોણ વહેશે ? ખેતીમાં જીવ લાગતો ન હોય તો પોલીસમાં ભરતી કરાવી દઉં.” ગુમાન ઉભો ઉભો બધું સાંભળતો; પરંતુ પથર પીગળે તો તે પીગળે ! પરિણામે રંગીલા ગિરાદરની બેપરવાનો દંડ ગિચારી પત્નીને ભોગવવા પડતો ! ઘરનું તમામ કામ કરતા જ્યાં અખંડ જાણે ઓશિયાળી ! જોડાણી વગેરેનાં મોઢાં ન બમાયાં ત્યારે દિવસો મુઠી પતિ સાથે તે રિસાયલી રહી. એટલે ગુમાન કાંઈક કંડો પડ્યો. તેણે પિતાને કહ્યું : “મને દુકાન ખોલાવી આપો.” યૌધરીજી કંઈક નોંધતો આભાર માન્યો. સો ફરિયા રોકાવી દુકાન ખોલાવી.

શુભાનનું નો આગ્ય ઉઘડી ગયું. તેણે ચુંદર ફરતો સીવડાવ્યો. મલમલતો સાફો રંગાવ્યો. ઘડાડી થાય કે ન થાય; તેને નો લાલ અને હતો ! દુકાન ખુલે, દલાલાર મિત્રો એકઠા થાય; ચરચના દમ ખંચાય અને રંગનામ ખેલાય !

આમ ત્રણ મહિના લહેરવી પીલા, અને દુકાનનો ગધા માલ ખનમ થઈ ગયા ! દાડના દુકાન સિવાય કાંઈ ગરબું નહિ. જુદા ઔધ-રીઝ કુવામાં પડવા ગયા. બાબીઓએ ઘેર આદેશન મચાવ્યું : “અરે શમ, અમે કપડાં માટે મરી રીડીએ અને આણે નો આખી દુકાનનાં કપડાંનું કદન જનાવ્યું !” પણ શુભાનને તેની જગ પલ્લ અમર થાય તેમ નહોતું. ખિતાન તેનો કાકાદા જોઈને મુગમી જતા : “હું આખા દિવસ મહેનત કરું, મને નેનસુવનો ફરના પણ મગનાં નથી અને આ અભાગીઓ આખા દિવસ પડવો પડવો ખાય અને જતીકનીને માર મારે ! આવાં વસ્ત્રો ના મેં મારા લગ્નમાં પણ નથી પહેર્યા.” છેવટે ત્યારે આ ગધું ખગી ન ચડાવું ત્યારે ખિતાનની પત્ની શુભાનનાં ગધાં કપડાં ઉપાડી લાવી અને ખાસાંનક જાંડી દીવાસળી ચાંપી તેને સગાવાની મુક્યાં. તેમાંથી લવાળા લલુકી ઉડી. જુદા ઔધરીએ આ દરખ વનથું અને માથું ફટકું; તેમણે વિચાર્યું : આ દંપત્તિ છે અને ઘરને મુગમીની મુક્યે ત્યારે જ ને ખગાશે !”

૩

મુગમીનાં કપડાંની લવાળા નો ઘોડા સમયમાં કંડી પડી ગઈ, પરંતુ હાલની આગ જેમની તેમ સગમતી વડા. છેવટે એક દિવસે ઔધરીએ ઘરના ગધા માખસોને એકઠા કર્યા અને હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા માંડ્યા. તેમણે ખિતાનને કહ્યું : “એકા, તેં લેધું કે વાતવાનમાં સંકેશ ફેલીઆ પર પાસી થઈ ગયું. હવે આવી રીતે નિવાંદ થયાં અમંગલિત છે. તું સમજદાર છે. કાઈ એવા માર્ગ કાઢ કે જેથી ઘર ફરતું ગયે. હું તો એમ ઇચ્છું છું કે અને ત્યાંસુધી ગધાને એકઠા રાખી રહે; પરંતુ લગવાનની દૃષ્ટિ જ લાગે છે.”

ખિતાનની નીનિકુશળતા પોતાની ચલાર સહગામીની આગળ મુમ થઈ જતી. હેજ નો શા ઉત્તર આપવા તેનો તે વિચાર કરી રહ્યો.

હતો, એટલામાં શ્રીમતીજી ફક્કી ઉઠ્યાં : “ દાદાજી ! હવે તો હદ થઈ છે. હું તો ચોક્કસ કહું છું કે ગુમાનનો તમારી કમાઈમાં હક્ક છે. તેને તમે ફાવે તેમ ખવાડો, પીવાડો, જોઈએ તો ચાંદીના હિંડોળા પર ઝુલાવો. અમે અમારે જુદાં રહીશું. હા, જે કાંઈ અમારું હોય તે અમને મળવું જોઈએ. ભાગ વહેંચી નાખો. ભલે ચાર માણસો હસે : ગાડી આમ ક્યાં સુધી વેંચ્યા કરીએ ! ”

નીતિજી ખિતાન પર આની અસર પ્રબળ થઈ. તેનો ચહેરો ગળાઈ ઉઠ્યો. તેનામાં એટલું સાહસ નહતું કે આટલું સ્પષ્ટ તે બોલી શકે. નીતિજી મહાશયે પત્નીના શબ્દોને પુષ્ટિ આપી.

હવે મંદબુદ્ધિ શાનની વારી આવી. તે બીચારો ખેડુત, બળદોની પાછળ આંખ અંધ રાખીને ચાલવાવાળો; તે આવા ગૂઢ વિષયમાં કેમ કરીને મુખ બોલી શકે ? તે વિચારમાં પડી ગયો. પરંતુ તેની બોલકાણી પત્નીએ તેને ગળાવી લીધો. જેઠાણીનું અનુકરણ કરીને તે બોલી : “ મોટી બહેન સાચું કહે છે. જેના સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. કાંઈ તન તોડી તોડીને મહેનત કરે ત્યારે પણ શરીર ઢાંકવા પૂરતાં કપડાં ન પામે; અને કાંઈ પડી રહીને સુખે સુખે અને મોજ ઉડાવે, એવી અંધેર નગરીમાં હવે અમારો નિભાવ નહિ થાય. ”

શાન ચૌધરીએ આ પ્રસ્તાવને મુક્તકંઠે અનુમોદન આપ્યું. હવે છુટ્ટા ચૌધરીએ ગુમાનને કહ્યું : “ કેમ બેટા, તને આ મંજૂર છે ? હજી કાંઈ બચડું નથી. આ આજ હજીયે ખૂસાઈ શકે એમ છે. કામ શાંતિ જાડું લાગે છે. બોલ, શું કહે છે ? કોઈ કામધંધો કરશે કે હજી આંખ ખુલી નથી ? ”

ગુમાનમાં ધીરજની કમી નહતી. આવી વાતો એક કાને સાંભળીને બીજો કાનેથી કાઢી નાખવાનું તેનું રોજનું કામ હતું. પરંતુ લાભીઓના શબ્દોથી તેને ક્રોધ આપ્યો. તે બોલ્યો : “ ભાઈઓની જેવી હજીજી છે તેવી જ મારી પણ હજીજી છે. હું પણ આ જંગલથી હવે ફરવા ચાહું છું. મારાથી મજૂરી ન થઈ. થશે પણ નહિ. જેના ભાગ્યમાં ચક્કી પીગવાનું કામનું હોય તે ભલે પામે. મારા ભાગ્યમાં જો મોજ ઉડાવવાનું કામનું હોય તો શા માટે ઉપાધિ વહેંચે ? હું તો કાઈને

પોતાનાં બે બાળકો સાથે આવી. ગુરદીને મીઠી મીઠી વાતો સર કરી, અને પૈસા ઝોળીમાં નાખીને તેણે મીઠાઈનાં પડીકાં દેવા માંડ્યાં—સાથે સાથે આશીર્વાદ પણ : મીઠાઈ લઈને બાળકો દૂદતાં દૂદતાં ઘરમાં ગયાં. ગુરદીનની ઉદારતાનો લાલ ન મેળવી શકતાર આખા ગામમાં કોઈ પણ બાળક હોય તો તે ગુમાનનો છોકરો હતો !

ગુમાનનો છોકરો, પોતાના ભાઈઓને મીઠાઈ ખાતાં જોઈને શાન્ત બેસી નરહે, એ અસંભવિત હતું. વળા, ભાઈઓ મીઠાઈ ખાતા જતા હતા અને તેને ચીલવતા હતા ! બિચારે બાળક ! તે ખીજત્ય તેમાં શી નવાઈ ! તેણે પોતાની મા પાસે મીઠાઈ માટે હઃ લીધી; પરંતુ એ ગરીબ અબળા શું કરે ? તેનું હૃદય બાળક માટે રડી ઉઠતું હતું. પરંતુ તેની પાસે ફરી બદામ પણ ન મળે ! તે પોતાના દુર્ભાગ્ય પર, જોડાણીઓની નિષ્ઠુરતા પર અને સૌથી વધુ પોતાના પતિની નફરાઈ પર રડી રડીને આંખો રાતી કરતી. પોતાનો માણસ આંત્રો ન હોત તો ખીજતાં ઓશિયાળાં શા માટે થવું પડત ! ખીજતાં લૂપપણું શા માટે કરતાં પડત ? તેણે પોતાના બાળકને ગોદમાં લઈને પ્રેમથી આશ્વાસન આપ્યું : “ બેટા, રડ ના. હવે ગુરદીન આવશે ને, ત્યારે હું તને ખુબ મીઠાઈ અપાવીશ. ” પણ કેમે કરતાં બાળકે હઃ છોડી નહિ; ત્યારે તેણે ચીકાઈ—કંટાળી—ગુસ્સે થઈને તેને નીચે હાસેલી મૂક્યું. તેના પર તેને અલંન ક્રોધ ચઢ્યો. માનવહૃદયનું રહસ્ય કેમે કહ્યું સમજાવું નથી ! હમણાં તો તે બાળકને પડાવતી હતી અને અત્યારે એવી ચીકાઈ કે બાળકને બે થપ્પડ લગાવીને બોલી : “ ચૂપ રહે, અભાગિયા ! તારાં મોં મીઠાઈ ખાવા જેવું છે જ ક્યાં ? ”

ગુમાન પરસાળમાં બેસીને આ વટના જોઈ રહ્યો હતો. બાળકને તે બહુ આહતો હતો. આ વખતે બાળકને પડલી થપ્પડ તેના હૃદયમાં ભાગાની માફક ભોંઝાઈ ગઈ.

જેવી રીતે પથ્થર અને પાણીમાં આગ છપાઈ રહેલી હોય છે તેવી રીતે મનુષ્યહૃદયમાં પણ : પછી તે ગમે તેટલું દૂર કે કંઠાર ભાંડે હોય, છતાં બહાર તો વાતસલના કામળ ભાવ છપાઈ રહે છે જ

શુભાનની આંખો ભરાઈ આવી. આંસુનાં બે ગિન્દુ ઘણીવાર આપણા હૃદયમાં છુપાઈ ગયેલી મલિનતાને સ્વચ્છ કરી દે છે. શુભાન મચેલ થઈ ગયો. તેણે જ્યાંને બાળકને ગાંઠમાં લીધું અને પત્નીને કંઈક સ્વરે કહ્યું : “બાળક પર એટલો દોષ જા મારે કરે છે ન તારો ગુનદે-ગાર તો હું છું. મને આદે તે મન કર. માંબળ, જાણી ! ” તે મહામતારી બોલ્યો : “પરમાત્માની રચના દમે તો કાલથી મધ્ય આ ધરમાં મારે અને બાળકનો આજ કરો. ને આજ મને દમેનતે મારે જગાડ્યો છે. મારા કાનમાં મળે તે જેથી નાજ કરીને કર્મબંધનો પ્રવેશવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. ” *

* [હિન્દી ગાથા શ્રી પ્રેમચન્દ્રની નાસિકા ઉપરથી]

“લગીર મોડો !”

૬

લેખક :
શ્રી. કેશવ હં શેઠ

“૫૧...ચુ ઉ ઉ...હો બેટા; જો, કીકી તો ક્યારની નાહી-પર-
વારીને રંગોળા પૂરવા મંડી પડી છે! નેમાં ગિરંગી વાવડા
તો ત્હારે ચીનવાનો છે ને ‘વાદ, કેવો ઘણો!’”

આંખો ચોળતા હોંઘા બચુના વાળનાં ઝૂલકાને લક્ષ્યાદ આગળથી
મોકારતી મધુરી, એને વધુ હિલચલ કરતી બોલી : “આજ તો
ત્હારે ખાદીનું નવું કગલ પહેરવાનું, ખરું ને ? આલો ત્યારે, પરવારી
લ્યો; મેલ તો હમણા આવી પહોંચ્યો. મુઝઈથી ત્હારા બાપુ-જેજે
તો ખગે, એવું એવું લેના આવશે...”

“તે બા !” રંગોળા પૂરતી કીકી બોલી-“બચુની વર્ષગાંઠ
નિમિત્તે બાપુ મારે સાદું શું શું લાવવાના ?”

“યાદી ઉતરાવી’તી તે બુલી ગઈ! બટમોગરાની વંણી ને
સોનાનો ગુલાબઘાટનો આક...”

વાત કરતાં કરતાં મધુરીનો મનોસ્થાસ હલકાર્ય જતો હતો.
એને નૂતન વર્ષની વર્ષગાંઠના આનન્દ કરતાં વ આજ પોતાના બચુની
વર્ષગાંઠનો આનન્દ અગ્રણ્ય મધુરો લાગતો. ગેજ હો છે એનો એ જ
અર્થોક્ત આજ એને એવા ખુશનુમા લાગતો, કે વાત જ પૂછે મા !

પંગડિયાની ગુલાબી હવા લેનાં લેનાં છોકરાં ને મધુરી સમયસર
પરવારી ગયાં અને મુઝઈથી આવનાર ‘બચુના પિતા’ની રાહ જોવાવા
લાગી. મેથગિન્ડુ ગ્રીવવા માટે ચાનકપદ્મી એકનાર થઈ રહે, તેમ
‘પિતા’નાં પગલાં સાંભળવા છોકરાં ટમટમી રહ્યાં હતાં. મધુરીની

આશાતુર કીકી પણ વારંવાર મકાનના દાર ખ્હાર કસોટીએ ચડી રહી હતી.

મેલની વેળા વટી. ઉપર દસ મિનિટ થઇ-પંદર મિનિટ પીતી-ધડિયાળનો કાંટો વીસ મિનિટ પર ચડ્યો; પણ મદન ? એનાં પગલાં કે પગલાંનો પડથો સરખો નહિ જ પડ્યો !

આકાશમાંથી જેમ ઉધાની મનોરમ સુરખી સરકી ગઇ હતી, તેમ મધુરીના ઉધા સરખા, ઘડી પહેલાંના પ્રકુલ મુખડેથી પણ દિલભર આશાનો પોરસ એકાએક અલોપ થયો. છોકરાં પણ સાવ સિયાવિયા બની ગયાં. છતાં ‘આશા અમર છે.’ દયામણાં લાગતાં છોકરાં આગળ, મધુરી આશાનો બોલ બોલી : “આજે આવવા તો જોઇએ જ; જરૂર આવવાના : ગુજરાત મેલ ચૂકી ગયા. હશે-હમણાં કાઠિયાવાડ એક્સપ્રેસમાં આવી પહોંચશે. ત્યાં સુધી, કીકી ! ત્યાં, આપણે દિવાનખાનું શણગારી દઇએ-તે બચુ ! જો, તું આ લોટ લોટ પેલાં ફૂલકુંડાને પાણી પાશેને ? આજ તો તલીનકાકા તો નીલુબેન તે મોહનમામા-બધાં આવવાનાં, ખરૂંને ?”

દિવાનખાનું જોડવાઇ ગયું. ફૂલનાં કુંડાં પણ બચુડાના હાથનું પાણી પી-પીને ધરાઇ ગયાં; કાઠિયાવાડ એક્સપ્રેસ અમદાવાદ સ્ટેશને થઇને ઠેક વીરમગામ પહોંચી હશે, છતાં મદનના આગમનનો ગણસારો સરખો નહિ જ સંભળાયો.

રાત્રનું ગ્રહણ લાગતાં ચન્દ્ર કેવો નિસ્તેજ થઇ ગય છે ? જગત કેવું ઝાંખું દેખાય છે ? એમ મધુરીનું જીવનજગત હવે અંધવાઈ ગયું. એનું ચન્દ્રવદન ફિક્કું પડી ગયું, ધડકતી છાતીની ધૂંધારી વધવા લાગી. મધુરીની ધીરજ-આશા-ઉદ્વાસ, ઉડી ગયાં; ને છોકરાં ? ભયંકર અપરાધ પછી પકડાઇ જતાં જેવાં દીન-દયામણાં દેખાય, એવી દશામાં સૂનમૂન સોરવા લાગ્યાં. તણે જણે સૂનમૂન : જાણે વાત્રા જ અન્ધ સર્પ ગઇ ન હોય ! છતાં એકખીંગનાં અન્તરમાં એક જ પ્રશ્ન ઘોળાઈ રહ્યો હતો-“કેમ નહિ આવ્યા હોય !”

“કીકી !” મધુરીનો અવાજ કીકીને કાંઈક કહ્યા લાગ્યો.

જાતાં ‘આપુ’ના આગમનની નવી આગ્રા સાંભળવાની આનુગ્રાથી તે પોતાં-થાકે ચડ્યો હોય એવાં ધીમા-પગલાં લગતી મધુરી પાસે ગઈ.

“કાલે કામગ આંવશે, તે ક્યાં છે ?” મુંઝવણી આવતા પત્ર વિષે મધુરીએ પૂછ્યું અને કીકીએ ગાદી તળેથી કડાડીને, પદખાડીકે મધુરીના હાથમાં મૂક્યું.

“હીક, ” પત્ર લેતાં લેતાં મધુરી બોલી : “કંઈથીઓમાં મીઠાઈ વગેરે મોડવવા માંડે, ગલ્યો.” કીકીને કામમાં વહેલી, પત્ર કામ, મધુરી એકલી દિવાનખાનામાં ગઈ, પોટકું પછડાવ તેમ સેડાપર પડી, અતે મઈ કાલે મળેશે પત્ર વાચવામાં જૂથ તો નથી થતી, એની ખાતરી કરતી-એમાંનો સમ્બેસમ્બ-અફરેઅફર કપડામાં કપડા પરી-શકતી નજરે ઉઠતી વળી.

“તારે થયું શું ?” આખો ધ પત્ર એકવાર નહિ પણ એ વાર વાચીને મધુરી ગમગની હતી : “કામગમાં તો સાફ વચાપ છે—

કાલે-એટલે આ પત્ર મળશે તેને બીજો દહાડ પહેલા-શુભ-ગન મેટમાં આવી પહેંચીશ; દરમિયાન જલ્દી વર્ષમાંલે લગતી નમામ નવારીઓ કરી રાખજે : આપણાં સગાં મુંઝવણીઓને ગરાબર નવ પામે નોતરજે. આજે જ આવત, પણ મરુઆઈને દિરમરમાં વડાપ ક્યાં પછી મિત્રોએ તરત જ આવવા દીધો નહિ, એટલે કાચાર. ઉતરાવેલી પાટીમાંની બધી ચીજો લેતો આવું છું...”

પત્રમાં એક પણ એવા મોઘમ શબ્દ નહોતો, કે મદનના આવવા વિષે કંઈક થાય; જ્યાં તે નહિ જ આવી પહેંચેયો, એ વાત પથુ નિઃશંક હતી.

“એ ભગવાન !” આખરે ‘આચા’ નું સ્થાન દીર્ઘ નિઃશ્વાસે લીધું. મધુરીની ઓચુકા મધુરીના લોપાવા લાગી અને એના અન્ત-રમાં અકસ્મ ઉઠતાત ગમવા માંડ્યો : “જલ્દી વર્ષમાં ઉજવવાની, તે એમની જ મેરદાજરી ?” મધુરીનું મગજ ભમવા લાગ્યું. એને

પૃથ્વી ચક્કર ચક્કર કરતી લાગી. ઘડીક પહેલાંનાં કંચનવરણાં સર્પ-
કિરણો, હવે તેને લાલકતી અંગારાલક્ષ્મીની જ્વાળાની જેમ સંતાપવા
લાગ્યાં. કલ્લોલનું સ્થાન, સારા ય ઘરમાં રમશાનની શાન્તિએ લીધું.

“રૂઝીમાં મીઠાઈ-ને બધું બરાબર ગોઠવી કઢાડયું; હવે?”
કાકીએ આવીને જૂજતા હોઠે મધુરીને પૂછયું; અને મધુરી, ‘હવે-
પછી’ ના કાર્યક્રમનો તારંગ કરતી હતી, તે જ વખતે બારણું ઉઘાડયું.

બારણું ઉઘાડતાં જ-એ પણરિપણમાં જ-રાહ જોનારના છગરમાં
કેવો તનમનાટ અગે, તે વર્ણવી બતાવવાની જરૂર છે? બચુ તો
આલ્સ્યમનાં ચિત્રો જોવામાં મુથાયો હતો, એટલે તેને મધુરીની દુનિ-
યાની કંઈ જ પડી નહોતી; પણ કાકી ને મધુરી, બન્ને, બારણું
ઉઘાડતાની સાથે જ તે તરફ ધ્યાન-દોડ્યાં; ઉજળતા થાસે, ‘લાખો
નિરાશા’ વચ્ચે લપાઈ રહેલી આશાને જોરે, ભારે ઉલટ ને આતુર-
તાથી આંગણા આગળ આવ્યાં : માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એમ કહી
શકાય, કે બન્નેના દિલનો દિલરૂબા એક જ સૂર મૂંજતો હશે : “મોડા
મોડા ય આવ્યા ખરા!”

-પણ પડિતોએ એવી ચે બ્યાખ્યા ક્યાં નથી કરી, કે કદપનાં
એટલે જુદાણું!” મોડા મોડા આવ્યાની કદપના કરતાં મા-દીકરી
બારણાની બહાર આવ્યાં, નો જણાયું કે આવનાર મન નહોતો, પણ
મનનો તાર હતો.

પરીક્ષાના પરિણામને વિષે તાર છૂટે, ત્યારે વગર ફોડયે જ
વિદ્યાર્થીશૃષ્ટિમાં ખુશવધાઈની અટકળ થવાની : વહેપારી આલમમાં
તાર છૂટે, ત્યારે જગરમાં તેજમંદીની ધારણા ધરાય : પણ કુટુંબ
ઉપર તાર આવે, ત્યારે એ જ તારની કાયળી ને એ જ તારવાળો
અપશુકનીઆળ હોય એમ હૈયાં ધડકવા લાગે છે! જમાનાજૂની આ
કે રૂઢિને કારણે, તારવાળાને દોષતાં જ મધુરી કંપી ઉઠી એમ કહી
શકાય, કે કને કીકી હતી, તેથી જ તે મહા પ્રયાસે ગંધમ જળાવી
રહી : જૂજતા સાથે તેણે સહી કરી આપી, તાર લીધો અને
એક અન્દર ગયાં.

તારમાં વંચાતું હતું:—

“Extremely sorry : a little bit late :
missed the train. Alas ! no other way :
coming positively by the evening fast.

Madan ”

તાર વાચીને મધુગીની દનારા આખા ગ્નાગ ઉભગતી લાગી
મનની કાયમી દેવથી દેવાયવી મધુગીના હોદ કદયા “ લગીર
જેપગવા; તેથી ‘લગીર’ મોડા, ને તેથી મ્દામાને મન કટકો
ધગતીકંપ ! એકની ‘બા-રાડી’ જેપગવાનું પગિલામ અનેકને કટકુ
અગરડીકં ! હમણા નોનરેવા મહેમાનો આનરા માડગે, એમને તહિ
ફેજે એટલે એકે એક જણ ટોફી ખાગે, મારે ભજતો ઉગર કદને
ફેકનું મન મનાવવાનું ! ! ”

નિલ્લેગીનું તળિયું મ્દાચટ રોય, ને દીરાગીને ટાડો દેણાગનું
લગર ઉગરણીએ આવે, નો મન મનારીને ખુગખુરાય તેમને વદાય
કગવા, એ જોટલી વમમી વાત રતી, તે કગવાય, આજના મહેમાનોને
ગોકમિચિત દર્પની વાગળીથી વગાય કગવાની વાત, મધુગીને વધુ
વમમી વાગતી હતી મુકરગ એટલી જ નહેતી. મધુગી વર્ષગાડ
નિમિત્તે મધોગન બોજન પોતાના ભાદને લા લેવાનો કમ રતો, અને
ભાદએ વળી ગ્નેડી મગવીઓને નોતર્યા હતા ! મધુગીને તે વાત
આચુ : “ ભાદએ તેમના મિત્રોને નોતર્યા કે, ભાતભાતની મોઈ ને
વાનીઓ બનાવનાર છે-કાને માડ ? એકના ‘લગીર મોડા’ને કગજે તે
બધુ કેવું અકાક વામને વાડ ! ”

મધુગીની મનોદૃષ્ટિ ન્નેદનોગના એ માગક તક વળી, ને તેને
ઓછું આડી મધુ = માપકા કોકગ ! એમના માપુની વાટ જોઈ
નેદને અકાક મર્ત ગયા ! આ મોડે છે ! અગે, આજ વર્ષગા ના
આતન્દમા જ દેવા કગાટ ને કગેગ ! અને તે માન ‘લગીર
મોડા’ પગાની જ દેવનું પગિલામ ! ”

મધુગી અદાન્દનો નિ શાગ નાખતી ગળુગળુતી હતી “ દેવગને
મગઓ, કગોદગે, મહેમાનોને મગો કે માડ પહેરી ઓડીને કાને ત્યા

ટળો; પણ આજ દિવસે તો ચાલતું જ રહેવાનું તે? અરે મદનલાલ !
મદનલાલને બદલે, ફાઇવે મોડાલાલ નામ કં નહિ પાડ્યું !”

મધુરી વિમાસણ કરતી હતી અને પાડોશનો બાળવિદ્યાર્થી
દલપતરામની કવિતા લલકારતો હતો:—

“ પડી દેવ તે તો દળે કેમ ટાળી ? ”

*

*

*

૨

વર્ષગાંડની ઉબવણી અંતરના કેવા ઉકળાટથી—અને છતાં કેખાડ
વાના કેવા ઉમંગથી ઉજવાઈ હશે; એમ એવડી મનોવૃત્તિ પર કાણુ
રાખવામાં મધુરીએ કાળજીને કેટલું કંટાળું રાખ્યું હશે અને એ મૃદુ
હૃદયની મધુરીને, આવી કઠિનતા કેટલી ડાંગી હશે, તે અટકળમાત્રથી
વાચકો સમજી શકશે. પછી સાંજના છેક સાડાસાતના કાર્ટમાં મદનની
સ્વારી પધારી.

તે આવ્યો ખરો, પણ આજ તેણે આદર કે ધરવાંતો ઉમળકો
—કેંદ જ અનુભવ્યું નહિ. બહારગામથી ઘેર આવનાર મદન, અચાઉ
તો, પોતાની રાહ જોતી ને નેહલર નયણે નેત્રપલ્લવી ગૂંચતી મધુરીને
આંગણે ઊભેલી જ જોતો હોય ! છોકરાં પણ ઓછાં ઓછાં થઈ જતાં
હોય : જોઈને મદનનું મુખ પણ હસુહસુ થઈ જતું હોય : તે બધું
તેને ‘લગીર મોડા’ પણાની દ્વાયમાં ‘સ્વાહા’ થઈ જતું જણાયું !
મનુરને માથે બેગ-ગિસ્તરો ઉચકાવીને પોળમાં પેસતાં જ પડોશીઓએ
એ ‘મોડાલાલ’ને જોતાં મોં મચકાડ્યું, એક પડોસણ ગણે તેને
હસી કહાડતી હોય તેમ ધીમું ધીમું હસતી જણાઈ. બીજી વળી
બગડતી સંભળાઈ : “ આવ્યા હવે, બધું પતી ગયા પછી ! ”

મદનને આવા રંગદંગ મુઠ્ઠલ ગોક્યા નહિ. “ પોતે લગીર મોડો
પડ્યો, તે શું ભયંકર ગુનો હતો ? તેથી શું આડોસપડોસને મન હાંસી-
પાત્ર બનવા જેટલો ગંભીર બતાવ હતા ? ” મદન શરમીન્દા મોંઢોડે
ઘરમાં પેદા મનુરની દષ્ટ મનુરને વદાય દીધો. તેણે બેગ-ગિસ્તરો
બાબુપર ગોંધ્યાં અને—

—અને આખું ય ઘર-ઠોઠગંતા કચરવવી અને મધુરીના ઇપાની ઘટડી મગખા મધુર દેવોત્તરી મેજ બધું બધું લાસતુ એ ૧૨-આજ તેને ખાવા ધાતુ હોય એમ વાચ્યું. ૬-૭૨ કપડે ડ્રેપી અમોગ જાનિતિ હોય ? મન એની નિન્ન જાનિ અતુલવવા વાચ્યો

ધનમા ઝીલો દીવો કમળનો દનો અને દીવા પામે પટેલી લો-એગમા મધુરી અવ્યન્થ મને પડી હતી એની મનોવ્યથા જાણે દેહના કવચેણુ દર્ દગ્ધા પશુ વડુ ગભીર ન બની મલ્લ હોય ! મદનની મમપમગની ગેરહાજરીને કારણે ડખોળાઈ ગયેલી માતમિદ સ્થિતિથી તેની તમીનત વધડી નહ હતી ન મને મને તે મે દગ્ધારીથી, તાજતુ આવતુ ઝાણુ વાચની પો-એગમા પડી હતી

પોતાની અનિયમીતતાનું જ આ પગિપ્પામ કે એમ મનને મમનયુ પાણુ ‘ ‘મીઝરી લોન સુધારે !’ ‘ ‘થઈ ગયું ન ના થયું’ ‘ઓછું’ ન થનાર હતું !’ મન મનને મનાવનો દનો

મને દપડા બાધ્યા, દાય-મો વોલા, અને મધુરી પામેની ખુન્મી પગ બે દ લીધી કસોટ્યાર તો તે અમોગ એમી નહો પશુ એમ દ્યા સુધી મેગી મેવાર / અમોગ જાનિએ તેના નિયમા જે અદ્ય કાનિ મગમારી હતી, તેના માન્વનનો ગ્મો ગોવરા પોને કા ! મારી ગરો દનો ગુનો કગ્ધા પગાઇ ગયા પડી ગુનેશાર જે અમથી અને જેના પીમા-દગ્ધા અવાજથી મોને, તે દમે તેનો મનાન-જાનિતિને બેનાનું પચણુ માણ્યું

“ જોગ કમ નથી દેખાતા ? ”

“ મામાગ ગયા છે ”—મધુરીએ મન ન દુ-મા પતાચું પશુ મન દુન ઉતાર મુન દગ્ધો નહોતો તેણે બીજો પામે દેવો

“ તમીનત પીદ નથી કે ન ? ”

મધુરી ન જોવી મદનની મુગ્ધવળ વધવા જાની તેણે રીન્ને અમતમે અગમાનો

“ પોઆ તે દવનો ને બધુ લાચો છું તે કહાડુ ? લગીર વધમ ? ” જનામ ન મળ્યો ! આજ જેને ‘મદન’નો ય મોદ નહેતો

તે મદને આણેલી મીઠાઈથી કેમ જ ચળે ? મદને સફાયટ રસોડા તરફ નજર નાખીને ચોથો પ્રયોગ દાખવ્યો :

“ જમતું નથી ? મારે ય ચોવીસ કલાકના કડાકા છે ! ”

મધુરી-એ દ્રામળ હૃદયની ગૃહરખુ ગૃહિણી, સ્વામીના બારને બહારે ચોવીસ કલાકના કડાકા સાંભળીને ચમકી. તેણે વિચાર્યું : એ સવારના ફાસ્ટમાં મુંબઈથી ખેડેલા, તે સાંજે અહીં આવ્યા; તે લેખે બાર કલાકથી ભુખ્યા હોય તે તો જરાબર; પણ એમણે તો ‘ ચોવીસ કલાકના કડાકા ’ કહ્યા ! ” મધુરી મુઝામ. તેણે મૂગાં મૂગાં મદનની સામે બોલ્યું.

—અને મદને બોલ્યું કે મધુરીની આંખો રાતી-હીંગણોક જેવી હતી; તેનાં પોપચાંની આસપાસનો લાગ સૂજેલો હતો :

“ આજ ખૂબ રડી હોય એમ લાગે છે, મધુ ! ” કહીને મદન તેની અડોઅડ ગયો. મધુરીએ લો-ચેરમાં પડખું ફેરવ્યું.

“ ચાલ, જમી લખશું ! ” મદનના અવાજમાં કાકલુદી હતી.

“ કહેતા હો તો પીરસું...” મદનના ‘ ચોવીસ કલાકના કડાકા ’એ મધુરીને સહજ બોલતી કરી.

“ ને તું ? ” મદન હવે જરા હળવો થતો લાગ્યો.

“ સવારના પહોરથી એટલાં જમાડ્યાં છે-તમે, કે ખૂબ જ ધરાઈ ગઈ છું...” બોલતાં બોલતાં મધુરીનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું.

મધુરીના ગળગળા અવાજે મદનની આંખો ભીંજવી; મધુરીના ‘ ધરાઈને જમાડ્યા ’ના મહેણાએ, મદનના હૃદયને વલોવી નાખ્યું. તે ગળગળી જાણે બોલ્યો :

“ આમ બે ”—જગે રાથે મધુરીના મુખપાને પોતાની તરફ વાળતા મને ક્યું ‘ મહાપુરોએ ક્યું છે કે જુવને મભાર્યા કરવા કરતા બૂલી જવામા જ મજા છે—”

“ બૂવ કરાની મજ બૂલી જતા હા તો ! ” ક્યામીથી ધૂધવાયલી મધુરીની મનોનના ભનળી હા અને એની જવાબાથી જાણે મિઝાઈ જતો હોય, તેમ મન અચાચક જેવ નીચુ બે. મલો પછી ક્ષણભર અગોર નાન્નિ. થોડી રાત્રે મધુરીને મનના ‘ ચોરીમ કવાકના કડાકા ’ આભરી આનસ તેને એ વાત ગમજની જ નહતી.

તેણે અગત વિચાર્યું ‘ બાક કવાકના ભખ્યા હશે કે ચોરીમ ! અત્યાગે જમના—જમાડના ભુ તા નહિ મોવના હોય ‘ વાન ખરી જ હોય તો મારી ખાતર એ મૂખ્યા મહે તે તો ખગેખર ખોટું ! ” મધુરીનું મગજ હવ્ય આમીની ભખથી ડખ્યુ. તેનાથી મહમા જ પછી જવાયુ : ‘ કાંઈતમા ક્યું છે કે એ બૂવ હવતર બયો કરાવે છે ! હમણા માન્યુ ખોખ્યા તા ? કટવા કવાકના ભખ્યા છે, ખોયો ? ”

“ ચોરીમ—પૂગ ચોરીમ કવાક ! ” મને હનીન મમગતવા માડી. “ નાન એમ બનેલી, કે મછ કાવે વિનુભાખને તમા વાળુ વાખતે મને નોનગેયો, ત્યાથી જમીને જ બહો આનસ મેવ માર્કત નીકળવુ, એની ગોમણુ હતી પણ કમગખત એમ્પાર કિયેટરે મને મેવ ચૂકાના, તે નાવે વિનુભાખનું વાળુ વ ચૂકયો તેની આવીમા ગયા ત્યાં તો ખાનીનું બાગલુ જ મન્ધ ! મુગછગમે કવાન ચાંયો ગએયો .આ દસા થઈ ’

“ એ ક્યા થઈ, તે ‘ મુગછગમ ’ ને નાક કતગારી લટલો ? ” મધુરીને વાગુ કે લોખડ રીક તખ્યુ છે, એટલે પ્રતાર થાય તો ખોટું નહિ “ એક જાણુ એમ્પાર કિયેટરની બે કવાકની વિજાત, ને ખીજ જાણુ મારી, બાપક છોકગની, છોકગના મામાની, નોતગવા મહેમાનોની—કટકટવાની કમગખતી ? ” મધુરીને કાણુના રીતક વાક આનસ.

પ્રક્રિયાએ ડેતર્પાનું ગાન કે અનિસારી એના કાંઈ મહત્વના

કાર્યનું બાનું એકનથી કાઢી શકાય તેમ નહોતું; કેમકે ટેવાયલી મધુરી એવાં તરેહવાર બાનાંથી હવે ઠગાય તેમ નહોતી !

“ પણ વિનુએ આપેલો વખત સાચવવામાં લગીર જ મોડો પડ્યો’તો.” મદન હજી આબરૂબેર બચાવ કરવા બ્યર્થ મથામણ કરી રહ્યો હતો.

“ તમે તમારો બચાવ ફોજા કરો છો, પણ મુંબઈ વિનુભાઈને તમે કેટલી આંખો ખેંચાવી હશે, ઘરનાંને કેટલાં ખોટી ક્યાં હશે, એ બધું તમારા હિસાબમાં જ નહિ ! મને બોલાવતા નહિ; જાવ...”

“ આપણે બેઠે રસોડે જઈએ, મધુ ! મદને કેમળ લાવ દાખવ્યો.”

“ જમવું હોય તો પીરસવા આવું; હું નથી જમવાની.” મધુરીએ હવે પોતાનો મક્કમ નિરધાર જણાવવા માંડ્યો.

“ એમ તે ચાલે ? ” મદન મીકાશ લલરાવતો હતો.

“ નહિ ચાલે તહોય ચલાવવું છે.” મધુરી સ્ત્રીહકના પૂરબ્હારમાં હતી.

“ એમ ક્યાં સુધી વાઈ ? ”

“ ‘ લગીર મોડા ’ પડવાની ટેવ નહિ સુધારો ત્યાંસુધી. ”

—અને મધુરી એવી દૃષ્ટિથી મદનને જોઈ રહી, કે મક્કમ નિરધારે, શિવળ મંરક્ષણાર્થ સ્વાર્પણ કરવા સર્જે અનેલી જાણે સતી !

મદન ગભરાયો. મધુરી લાગ્યે જ વિકરતી અને વિકરતી, ત્યારે તેને મનાવી લેવાનું કામ ભારી થઈ પડતું. તેના સ્વભાવથી પરિચિત મદન, જાણ હવે વધુ બહેકાવવા ઇચ્છતો નહોતો; છતાં એકાદ નવી દલીલ ફેંકી જોઈ :

“ તું ન જામે, તો છોકરાં...”

“ છોકરાં એને મોસાળ રહેવાનાં છે. ”

મધુરીનો આ નવો ધડાકો મદનને ગજબ ભારે લાગ્યો :

“ મોસાળ ? મોસાળ શા માટે ? ”

“ ના માટે ને એમનામા તમામ મંત્રા માટે પડ્યા દેશ નથી
તો : કનપુત્ર ”

“ કનપુત્ર : મહુ ! તમામ કનપુત્ર ” મન્ને દીર્ઘ નિશ્ચય
નાખ્યો લગીર મોડા પડ્યાની કલ્પથી એ મન્ને છોડાનો વાપ,
છોડા ને પનીના પ્રેમ મિત્રાનુ ગુરુ-એકત્રાય-કર્મિયુ કન
કવવા દર્શનો નરના-એની કુલમ જ નરનાની ગા મન જેનું
નામ ! તેને પોતાની એ મુગાવા વિષે પણ પૂરી તક હતી ! એટલે
મધુરીને ઉપસામના નવથી અગિયારવાની સાવમાત્ર તેણે સાધુ જ ગમી

‘ મહુ-’ મન્ને વાચી હતું “ તારાઓ કરે છે કે નિયમીત
મહુ, મોડા ન પડતું વાત નો આવ માચી, પણ એ નાણા-મોટાઓ
કરના હુ મોડા જન્મ્યા ને મોડા પડુ, ને નબળી લેવા જેવું નહિ ”

‘ તમામથી નો તમામ મોડા જન્મેલા તમામ મુદ્દા નિયમીત
રોય છે-’ મહુરીએ કનુકા લ્યો

મન્નેનુ એક ની ખાલી જતા તેજે ખીનું માનુ દાડ્યું

“ એમ નો આખા ધરિયાળ પડુ મોડુ પડે છે ”

“ તકાનન એટલો, કે એના જેવા તમે જડ નથી ! ને મોડા
પડના ધરિયાળને મોડુ જ મુદ્દા ઘો છો કે જડને મુદ્દાજ આવા છો ”

મધુરી મચ્છ નરનાની જેની તેથી મન્ને માનુ ખજવાણુ, અને
મગજમાથી મદીમદી દર્શાવે ખાલી કરાડી.

“ ‘ હરિયન દાહમ ’ નામ તો તે વાખવાર માલખ્યો દશે,
એનો નો અર્થ થાય, કરે કાંઈ આ કુદવતી નાવી એટલા માગ જ
કલ્પનમાં નથી દવાવણી ”

“ ઓ લનનાન ! ’ મહુરી કટાળની હતી. પણ તે મ્હાન થાય
એવી અગળા નાંડાતી તેણે મુણાચું :

“ એ તો કહે, કે ‘ હરિયન દાહમ ’ ને તમે વગોવા કે
વળાંજા ! લોકના એ નામમા અનિયમીતતાની લાંબી છે કે ખીનું
કાંઈ ! તખલો મારી ચીજનો લેના કે નકામો ? ”

“તું તો ઘેલી વાતો કરે છે; સારાં કાને ગણવાં, ને નકારાં કાને કહેવાં એ નાનોસૂતો કાણડો નથી.” મદન હાંક્યે રાખતો હતો: “કહે, કુદરતને નહારી ગણવી કે સારી ? અને કોઇ કોઇવાર તે ય અનિયમીત નથી થતી ?”

“મધુરી, મદનને વઠ્ઠ દષ્ટિથી ક્ષણેક જોઈ રહી. એમાં સ્પષ્ટ વંચાતું હતું, કે જેમ જેમ મદનના ભેગમાંથી આવું સહેલું ભૂસું વેરાતું હતું, તેમ તેમ ‘અનશનત્રત’ની મધુરીની મક્કમતા દઢતર થતી હતી: મધુરીએ વીરાંગનાની છટાથી સુણાવ્યું. “ખગોળશાસ્ત્રના ક્યા જ્ઞાને કહો છો કે કુદરત અનિયમીત છે ? જ્યારે કુદરત અનિયમીત થશે ભારે તો ભારે ધરતીકંપ થવાનો—અને કદાચ—કોઇકવાર તેમ થતું હશે તો તે તમારા જેવાંને જ વાંકું; જાત્ર, મને નાહક છીતી ન કરો. જાતે જેવા હોય તેવું જ જગત જોવાય; એને તે શી રીતે મનાવાય ?”

“વાત એમ છે, મધુ ! કે મારે વિષે એવો વિચિત્ર મત તું બાંધી બેઠી છે, કે કહું છું તે એકકદ્ય મુઠ્ઠો તને ઠસતો નથી, એટલે શું કહે ? શાંતિથી સાંભળે, વિચારે ને વાત કચ્છ કરે તો જ મુઠ્ઠો ઠસે ને ? એટલું તો તારે કચ્છવું જ પડશે, કે ઘણાંને, ઘણીવાર, વહેલા સુઝવા જોઈતા વિચાર મોઝા સૂઝે છે—”

“ખરું,” મધુરીએ ફલીલનો ઉત્તરાર્ધ સુણાવ્યો: “પણ ભૂલી ગયો છો કે ‘જગ્યા ભારથી સવાર’ સમજીને સીધા રાહે ચાલવાનું પણ તેમને સૂઝતું હોય છે ! પણ અહીં તો જ્યારે જોઈએ ત્યારે એ ભગવાન એના એ ! ઘણી વાર મોઝા પડ્યા, ઘણું વેડ્યું ને વેડાવ્યું; હજી ય નહિ જગો વાંદ ?”

“મધુરી,” મદને સમજણ પાડવા માંડી: “લગીર મોઝા પડવા સરખી રજ વાતને ગજ કરવી તે સાંદ કહેવાય ? રૂતેરૂતે બધું સુધરી જશે—

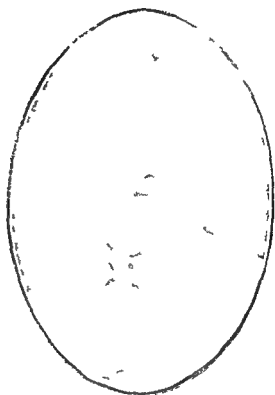
મધુરી ઉઠી રાજાખડમા ગઈ અને અડળાપલી—મુઝાપલી પધંગમા પડી પામા તપાવના વાળી તે મન પામેથી ગઈ ખરી, પણ મનના જીવનમા અને જૂનીનરી વાનો ને અમરેતુ લાગણુ ભગતી મધ હતી મધુરી પિના એકના જમવુ, મનને નટિ જ મધુ 'એનીમ કનાડના ડાકા' નાગા મદને પણ ઉપસામતો જ આનમે લીરો અને જમને તે સુપચૂપ મધ ગયો

કટવાકની પ્રદૂનિ એની હોય છે કે બૂખે નવ આવે, કટવાકને નાગણુ જ થાય મન અને મધુરી નવે, એ ની અનિરમીતતા અને બીજાની નિરમીતતા જોટનો જ તનાવ નિદાની મામતમા હતો મન માડ અર્ધા કવાકમા નિદ્રાધીન થયો (ને, મધુરીના પોપચા મિઆતા જ નોંચાતા

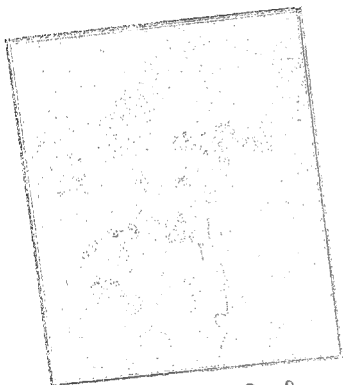
નિદ્રાધીન થએલા મદનનો એક મગજતતુ જગત નો અને તે, મધુરીએ અગમ ગીતે મૂલી અમરેના જગમા જગાતો હતો મન નિદ્રાધીન અરચ્યામાથી અમાતચમા આના અને બતનગમા પ્રત્યક્ અનુભવેલી લીલા, અમરનિમા અનુભવના લાગે

નજો પેના 'એમ્પાન થાએગ'ની નરી ટીપીક ન જોતો હોય ! અમરનિનો પડો ઉચનન છે અને ક્રમેક્રમે દશ્ય ખજ થાર છે એક મિથમા અચની જ્યા ખાલી પડે છે લાગણુ લગાડી, બપામણ પડેઆડી, તે ઉમેરાગીની અચ ક્રમે છે મિથ એન્ટ પામે પડેલી પચામ અગજોમાવી, લાગણને લાગે એનીજ અગજ સાથ ધરાય છે તેને જગ મગી જ્યાની ખમર મગે છે આપેના વખતે એન્ટ તેની ગદ જોતા બેપ હોર કે વખત પચામ થાર છે મેને ઝાઝીરા ધોબતુ પડતુ નથી મન 'લગીર મોરો' પડે કે, ને એન્ટ તેને મવે બીજાની અગજ મદાય મમે કે

મો ન-મનનો મિથ અને હન મારો-તેલી પામે 'મિથજન નોર મપ્યાપર્મ'ની દુઝાન ખાવાવ છે, પણ 'ઓડિંગ' 'કન્વામ'

શ્રી, કેશવ લ. શેઠ

શ્રી. ધનશંકર હી. ત્રિપાઠી

ભાવનાસિદ્ધિ

૬

લેખક :

શ્રી. ધનરાંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી
ઉપતંત્રી, “ ગુજરાતીપંચ ”

“ નુમ બિન કૌન મહે મારી બૈયા
 માનવીહીના, સપનિહીના
 ના કોઈ હિતકર સૈયા —નુમ૦
 દેવસ આસ ભરોસ દયાનિધિ
 ચરન-કમલકી હૈયા —નુમ૦

પ્રાતઃકાલની નિરવ શાન્તિમાં કોમલ-મુગ્ધકર સ્વરનું ઉપર્યુક્ત
 પ્રાર્થના-ગીત નિર્મલ વાયુલહરીઓ દ્વારા વાનાવરણમાં
 વિહરી રચું છે. નાનકડા ગામમાં એક વૃદ્ધ ખેડૂતની ઝુંપડી બહાર
 હાથમાં તંબુરો લઈને કોઈ ગૌરવણી આસા એ ગીત ગૂંજતી હતી.
 એ કોઈકિંકડી કિન્નરી સમી લાગતી આસાનાં વસ્ત્ર એને અનુરૂપ નથી.
 એનાં વસ્ત્ર કડી આપે છે, કે ને કોઈ ગરીબ જાણિકા છે. ગરીબ
 છતાં એનું વદન-સંરોગ કડી આપે છે કે એ કોઈ કુલવતી આસા
 છે. હિન્દી ભાષામાં રૂપદ ગ્રન્થોચ્ચાર સાથે ચતુર્ એનું મંગીત તથા
 એનો તાન-પત્રો અને આલાપ કડી આપે છે કે એ કોઈ સંસ્કારી
 આસા છે-મુશિક્ષિત આસા છે.

“ ગામડામાં આ રૂપ ! ગામડામાં આવી સંસ્કારી અને મુશિક્ષિત
 આસા ! ” એ યુવકો એ ગીત સાંભળના તે મદૂલીથી થોડેકે જ દૂર
 ઉભેલા દષ્ટિએ પડે છે અને તેમાંનો એક પોતાના મિત્રને પ્રસ્તુત
 પ્રશ્નો પૂછે જાણે છે. આસા વિષે બન્ને અગ્નિયા હોવાથી પ્રશ્નોનો
 ઉત્તર મળી શકે નથી; પરંતુ ગીતની છેલ્લી કડી ઉત્તરોત્તર આલાપ
 સહિત વારંવાર ગવાતી રહે છે :

કેવલ આસ ભરોસ દયાનિધિ
કે...વલ આ...સ...ભરો...સ દયા...નિધિ

પાંચ-સાતવાર એનું એ ચરણુ વિવિધ આલાપથી એ બાલા એટલી બધી નિર્દોષતાથી અને એટલા બધા સહૃદયી ભાવથી લલકારી રહી, કે મદૂલીની અંદરથી તેના તાલ પ્રમાણે તાળીઓ પાડતો વૃદ્ધ જન બહાર આવ્યો અને તે પણ ગાવા લાગ્યો :

“કેવલ આસ ભરોસ દયાનિધિ...”

વૃદ્ધ અને બાલાનું એકબે સંગીતે અને તે ઉલંચના મુખપરના લકિતમય ભાવ નિહાળીને દૂર ઉભેલા યુવકોમાંના એકની આંખ અશ્રુભીની બની.

“સુરેશ, તું રહે છે? શા માટે?” બીજા યુવકે તેની આંખમાં અશ્રુજલ જોઈ પૂછ્યું.

“મહારાજકુમાર! કોમલ કઢળીગર્ભ પર કોર કોર કુંકાર જોઈ કવિહૃદય કેમ ન દ્રવે?” ગળગળા સાહે સુરેશે જવાબ દીધો.

“કવિ! કવિ! તું ભાવનાવાદી જ રહ્યો! પણ મને કહીશ, કે તારા કથનનો અર્થ શો છે?”

“એ બાલાના વેષ પરથી હું કહું છું કે એ બાલવિધવા છે. એથી જ મેં કહ્યું કે વિધિએ કેવી કૃરતા બતાવી છે? આ રૂપ, આ એરકાર, આ સુંક્રમલ વાણી શું વૈધવ્ય માટે છે? મહારાજકુમાર! આપ જ્યારે રાગ્ન થાઓ ત્યારે કાયદો કરજો, કે આપના રાજ્યમાં કોઈ વિધવા ન રહે.” છેલ્લું વાક્ય સુરેશ અંતઃકરણના ઉગ્ર ભાવથી બોલ્યો હોવાને પરિણામે જરાક વધારે ઉચ્ચ સ્વરે અને નેશથી બોલાઈ ગયું. પરિણામે મદૂલી આગળનું સંગીત એકદમ ગંધ પડી ગયું અને વૃદ્ધ તથા બાલાનું ધ્યાન એ બોલનાર તથા તેના સાથીદાર તરફ ગયું.

બાલા એકદમ લગ્નમયી ઉડીને ઉભી થઈ અને મદૂલીમાં જતી રહી. વૃદ્ધ પ્રસાર્થ મુખમુદ્રાથી એ યુવક તરફ નિહાળી રહ્યો.

“ચાલો, આપણે તેની પામે જઇએ ” સુરેગે કહ્યું. મન્ને જાણુ વૃદ્ધ પાસે ગયા. તેમને નમસ્કાર કરી વૃદ્ધે કહ્યું. “ હું જૂનતો ન હોઉં તો દેવપૂજના મહેન્દ્રના યુવગજ મન્નમિદની ન્વાગી મારે આગણ પાવન કરી ગેહલી જણાય છે ”

‘હા, હું તેજ છું ” સુરેગના આથીએ જવાબ દીધો

“અને આ મહાગય ? ” વૃદ્ધે પૂછ્યું

“અમારા ગજપુરોહિતનો મન્કારી પુન સુરેગ ” મન્નમિદે જવાબ દીધો અને પૂછ્યું “તમે અમારા પ્રતજન છો ? ”

“ના ” વૃદ્ધે જવાબ દીધો

“ત્યારે કોના પ્રતજન છો ? ”

“મારો ગજન દેવજ શ્રીદત્તિ છે । ” આત્મન તરફ જોઇ આગળી ઉઘી કરી વૃદ્ધે નમ્ર અંગે જવાબ દીધો

કુમાર આશ્ચર્યચકિત થયો; પણ સુરેગને તેથી વળીને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું નહિ તેણે કહ્યું હું ખાનીયી કહું છું કે આ મહાત્મનું જન્મજાતથી ત્રામેવા-દાઝેવા છે એમને જાણુ દુનીઆપરથી ધૃતમાઝ ઉગી ગયેલો દોવા જોઇએ. મહાગજકુમાર ! આપણુ તો જ્ઞાતિય છે કે એવાં દાઝેવા અંત કણમા ન્નેદ અને મહાનુભવિતરૂપ શીતલ જન્મનું મિચન કરવું મે ”

“હા...કેની ગીતે ચાર ? ” મન્નમિદે પૂછ્યું

સુરેગ વૃદ્ધજન તરફ વળી હાથ નંડીને જોયો “મહાત્મનું ! અમે કોણ શ્રીએ, એ સુરેગે નિમગી જના દૃષ્ટા કરી, આપનો પરિચય આપી નહોતો ? આપના પીતલ કડી નહોતો ? ”

વૃદ્ધ વિનીત પણ ગભીર અંગે જોયો : “યુરુદ ! મારો પરિચય આપના નહોતો છે. દૃઢમા જ કહું છું માખજો, એકવાર હું લેખગાળી પુરુષ હતો ૧૦-૧૦ વર્ષ મુર્ધા મે મારા ગજનની એકનિદાથી મેરા કરી; તેનો જન્મો, મારા ધનમાલ લૂટી લઇને વાગવામા આવ્યો ! તે ગજનમાથી હું દુસ્પાર થયો તે ગજનમા જે એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષના

લગ્ન કરશે !” રાજપુરોહિતે કહ્યું : “ આથી જ કહું છું કે, એના દુષ્ટ વિચારોને તારા સંરળભાવના વિચારોથી પોષણ મળ્યું છે ! ”

“ હવે એનો ઉપાય ? ” સુરેશે પૂછ્યું.

“ રાજ પોતાનો દુરાગ્રહ મૂકશે નહીં—” રાજ પુરોહિતે કહ્યું : “ જોર લુલ્હમ વાપરીને પણ તે અનિલચંદ્રની પુત્રીને પોતાના મહેલમાં ખેંસાડશે ! ”

“ પિતાજી ! કમલિની અન્ય કાઠને ચ્હાતી હોય તો પણ રાજ દુરાગ્રહ કરે એ શું ન્યાયી છે ? ”

“ કમલિની કાને ચાહે છે ? ”

સુરેશે લજ્જાચુકત જવાબ દીધો : “ હું ધારું છું કે મને ! ”

“ એમ ? ત્યારે તો ધણો સારો મુદ્દો છે ! ” રાજપુરોહિતે કહ્યું. “ પુનર્લગ્નનો કાયદો ભલે ગહેર આય. રાજનો દુષ્ટ હેતુ હું કદાપિ પાર પડવા નહીં દઉં. ”

*

*

*

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં દેવપુર રાજ્યમાં રાજ—આજ્ઞા પ્રકટ થઇ :

“ વિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરવાની આ રાજ્યમાં છુટ આપવામાં આવે છે. જે વિધવા પુનર્લગ્ન કરે નહીં તેનાથી આ રાજ્યમાં વસી શકશે નહીં. રાજ આ કાયદો ચાહે ત્યારે પાછો ખેંચી લેશે. પુનર્લગ્નમાં વર્ણાન્તર લગ્નની છુટ આપવામાં આવે છે. ”

આ આજ્ઞાપત્રિકા પ્રકટ થયા પછી અર્ધા કલાકને શુભારે રાજ—સ્વામી ખેડુન અનિલચંદ્રની મદૂલી આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં કેવળ નિરવતા હતી. મદૂલીનાં દાર અંધ હતાં. “ એકદમ તે ખોલી નાખે અને જલ્દ તેમજ યુવતીને ગહાર ઘસડી લાવે. ” રાજએ સૈનિકોને આજ્ઞા કરી.

સૈનિકોએ ચારણાં ઉઘાડી નાખ્યાં, પણ અંદર કાંઈ નહોતું ! માત્ર એક પત્ર હતો, તેમાં લખ્યું હતું—

“ નગરિકના હણ શિવાલયમાં આજે પ્રાતઃકાલે આ રાત્રીનાં નાગરિક તરીકે આ મંદિરના બે નવા કાલદા અનુસાર અમે પુનર્જન્મથી જોડાઈ ગયાં છીએ.”

સુરેશ અને કમલિની.”

રાત્રીએ નિરાશામાં દાંન કચકચાવ્યા. “ યાલો, આપણે તે હણ શિવાલય શોધી કાઢીએ.” રાત્રીએ સૂનિકાને આજ્ઞા કરી.

આશરે જસો કદમ દૂર તેઓ ગયા એટલે શિવાલય દેખાયું. આસોપાલવનાં પાંદડાંનાં તોરણો તે શિવાલયની આરે બાલુએ બાંધેલાં હતાં. ધૂપની મુગધ યોગરદમ ફેલાઈ રહી હતી, અને ઘંટાનિનાદ સદિન આરની ગવાતી સંભળાતી હતી.

રાત્રી શિવાલયમાં ગયા. જુઓ છે તો નવદંપની શિવપૂજન કરે છે અને રાત્રીપુરોહિત તથા અનિલચંદ્ર એક બાજુ બેઠા બેઠા ફાતિયેક કરી રહ્યા છે.

રાત્રીને જોતાં જ સુરેશ ઉઠ્યો અને વંદન કરતો તેની નગરિક આવી ગંબીર સ્વરે કહેવા લાગ્યો : “ રાત્રી ! આપ ક્રિયા હેતુથી અત્રે પધાર્યા છો, એ હું જાણું છું. આપના નવા કાલદાએ મને અને પવિત્ર કમલિનીને એક કર્યાં છે. હવે જો આપ સમગ્ર જઠને પાછા પધારો તો કીક; પણ જો આપ કોઈ દુષ્ટ હેતુ રાખતા હશે તો આપના તેમજ અમારા વડીલોના દેખતાં અમે નવદંપની ભગવાન ફરનારાયણને અમારા દેહનાં અક્ષિદાન દઈશું. જુઓ, અમારી સાનિધ્યમાં જ અમકતી ચપલાઓ મોજુદ છે.” તેણે નવદંપતીનાં આસન સમક્ષ તલવારો પડેલી જોઈ.

સુરેશની દૃઢ વાણીએ રાત્રીને અવાચક બનાવ્યો. તેણે નવદંપતીનાં વંદનક્રમણ નિરખ્યાં. તેમાં નરી નિર્દોષતા સાથે પૂર્ણ દૃઢતા તરંગરતી હતી.

તે હસ્યો અને સુરેશને ઉઠવાને બોલ્યો : “ કવિ ! મારા પરમ મિત્ર ! તેં આજ મને સુંદર કાવ્ય મુલાકાતું છે. આવ, મને ભેટ.”

કવિ તેને ભેટ્યો. રાગએ કમલિનીનાં ચરણમાં પડી કહ્યું: “નાની માતા ! તમારા આસન પાસે પડેલી તલવાર ઉઠાવો અને ખેલાશક મારો શિરચ્છેદ કરો. પુનર્લગ્નનો કાયદો મેં અધમમતિથી કર્યો હતો અને તે પાછો ખેંચી લેવાની મુનસરી પણ મેં અધમમતિથી જ રાખી હતી. હું તે પાછો ખેંચી લઉં તે પહેલાં મારો વધ જ યોગ્ય છે.”

“ભૂપાલ !” કમલિનીએ રાગને ઉઠાડતાં ઉઠાડતાં કહ્યું: “અમારી તલવારો દ્વારા વધ તો ક્યારનો ય થઈ ગયો ! હવે કોઈનો વધ કરવાની જરૂર નથી.”

“વધ કોનો થયો ?”

“સુરેશની તલવારે કૃદ્ધિ-રાક્ષસીનો વધ કર્યો. મારી તલવારે આપની દુષ્ટમતિનો વધ કર્યો.” કમલિનીએ કહ્યું: “હવે રહ્યાં નવસર્જન, નવચેતન, નવજીવન, નવા મનોરથો, નવી આશાઓ, નવાં સ્નેહસામ્રાજ્ય, નવાં દેવમંદિરો, નવા દેવો અને નવી દેવીઓ. એમનો સંહાર શું ઉચિત છે ?”

“ધન્ય, ધન્ય !” યોગરદમથી સૌ ખોલી ઉઠ્યાં અને એ ધન્યવાદના કોલાહલમાં વૃદ્ધ અનિલચંદ્રે લલકાર કર્યો:

દેવલ આસ લરોસ દયાનિધિ

ચરન—કમલકી છેમાં...દુમ્

રાગએ પણ એમાં પોતાના ચર પૂર્યા અને એ ગીત સૌએ એકસાથે પુનઃપુનઃ ગાઇ વાતાવરણને એકવાર ફરીથી નિર્મલ બનાવી મૂક્યું.

દેવપૂર રાત્ર્યમાંથી, એ પછીથી કદાપિ પુનર્લગ્નનો કાયદો રદ થયો નહીં.

મુરેશ કાલકે રાજપુરોહિત થયો અને ત્યારે રાગ હમેશાં તેને ડહોતો: “કવિ ! આખરે તારી ભાવના તેં સિદ્ધ કરી છે !”

નોટીસ !

૭

લેખક :
શ્રી. નર્મદાશંકર વ. દિવેદી

ડી મેઘગની તા ૩૧ મીની માજ પડવા આવી હતી પાચ વાગવાને, થોડીવાર હતી

નૂતન મીલના માચાઓનો ફર્કન અવાજ ઘડકુનો અને ઠામગેના ઘન ઉપર અથડાઇ પાડો ડગતો હતો ટાઇ નવા આવનારને તો એ અવાજમાં વડીલો પણ ઉભા રહેવાનું મન ન થાય, પણ મેઘગની ટેવથી મેઘ ગઝેના ઘડકુનો અને ઠામગેને એ અવાજમાં વંશી નનીનતા લાગતી નમેતી.

હઝિમ્મા મમર પૂરો થવાની ગદ્દ જોતો જોડે હતો તેની માતા મિમાર હતી, એને તેનું ચિત્ત ઠામમાં બાગતું નહોતું તે મર્દ ઝમ યત્રવત્ ડગી ગયો હતો.

ઓશીમની માગીમાથી યોગાનમાં નમ ડગતા મલુગે ઉપર તેમજ મીલના ઠાપગ ઉપર તે શન્ય દષ્ટિએ જોતો જોડે હતો, તેવામાં મિયાઇએ આની તેના રાથમાં નવ મન્યુ

તેણે યત્રવત્ ડગ લીધું અને જુના મની ડરી આપી. ઘઈ પણ ખ્યાન ડગ તેણે કવર ઉઠાડ્યું અને અદરનો ડગળ રાચના જ તેની આખો 11 ગદ્, ડગળ તેના રાથમાંથી ટેમલપર પડી ગયો.

પોને ન્યમ અનુભવનો હતો કે માચેમાથી મદિમા હતો તે પોને નડળી ડગી નગ્યો નહિ.

મગીથી તેણે ડગળ લીધો અને ધાગીધારીને વાચવા માગ્યો.

ડગળ દુઝ જ હતો-માન ચાક કે પાચ લીગનો, પણ હૃદયને મુખત આરામ પડેલાડે તેવો હતો.

ઓપ્રીસના મેનેજરે, ફેબ્રુઆરીથી તેના પગારમાં રૂ. ૧૦ નો ઘટાડો કરવાની આપેલી એ નોટીસ હતી.

હરિપ્રસાદને મીલની પાંચ વર્ષની નોકરી પછી માસિક રૂ. ૬૦નો પગાર મળતો હતો અને એટલા પગારના બદલામાં તેને કામ સમ્પત્ત કરવાનું હતું. ઘરમાં તેની વૃદ્ધ માતા હતી. પોતે પરણેલો હતો, અને વળી બે છોકરાંનો બાપ હતો ; એકની ઉંમર ૧૦ અને બીજાની ૭ વર્ષની હતી. છોકરાં ગુજરાતી ત્રીજા ધોરણમાં ભણતો હતો અને છોકરી પહેલા ધોરણમાં ભણતી હતી.

આવી કુટુંબજાળને કારણે ૬૦ રૂ. માં તે માંડ માંડ કરકસરથી પૂરું કરતો હતો, તંદુરસ્ત અને સુખી જીવન ગાળી શકાય એવી તેની સ્થિતિ નહોતી.

આથી તે મનમાં બળ્યા કરતો. ક્યારેક લાગ્યને દોષ દેતો તો ક્યારેક મીલના શેડ પ્રત્યે ધૃણાદષ્ટિથી જોતો. પણ એમ કરવાથી પગાર વધે એમ નહોતું.

તેણે આવતી કાલે શેડને મળી પગાર વધારવાની માગણી કરવાનો વિચાર કરી રાખ્યો હતો, ત્યાં તો ઘટાડવાની જ નોટીસ મળી ગઈ ! અને તે પણ રૂ. ૧૦ જેવી મોટી રકમની કાપકુપ ! ૬૦ રૂ. માં જે પરાણે પૂરું કરતો, તે હવે રૂ. ૫૦ માં ધરનિભાવ કેમ કરી શકશે ?

તેની આંખે તમ્મર આવવા લાગ્યાં. તેનું મગજ કંઈકંઈ ભ્રમણા-ઓમા પડી ગયું. ખુરશીમાંથી ઉઠવાની તેનામાં શક્તિ જણાતી નહોતી, છતાં તે ઉઠ્યો અને સિપાઈને બોલાવી શેડ ઓપ્રીસમાં છે કે નહિ તેની તપાસ કરાવી; પણ શેડ તો ઓપ્રીસમાંથી ફક્ત છોડી, કાગળિયામાં મતાં મારી ક્યારનાય ચાલી ગયા હતા.

હરિપ્રસાદના મનમાં એમ હતું કે શેડને મળી આજીજી કરીશ, સમજાવીશ, ધરતી સ્થિતિથી વાકેફ કરીશ; એટલે કદાચ આ નોટીસ રદ કરશે, પણ અત્યારે તો ખિન્ન ચિત્તે ઘેર ગયા સિવાય બીજો માર્ગ નહોતો.

“ પગાડ વધારવાની આના હતી, ત્યાં ૬ ૧૦ નો કાપ આની પડ્યો ! કાનો વાડ કાવો ? ત્યાંનો ‘ મમાજ વ્યવસ્થાનો ‘ નરીવાનો ‘ નેડપગપગમા તે સુગમનો હતો

*

*

*

“ હા, મારે મારે આમડાની બેગ વાગ્યા કે ? ” હોઠગએ માપનો હાથ પડના પડના આગાબગી આમે પૂછ્યું

“ હા, મારે પણ બેગ લેએ ‘ઝીએ પેલી મળીને કી મગમ બેગ છે ! મને એની જ બેગ અપાવતે હો ! ” હોઠગએ પોતાની હૃદય આપને દર્શાવી

લગ્નિમાને નિશામ નાખ્યો, પણ તે માગેલી કી મીને

કપડા હોતી લગ્નિમાને માતાની પથારી આગળ જઈ બેઠી અને માની ખમર પૂરી તેની તમિસન કાલ ની હતી લગ્નિમાને એટલું નહોતું આશ્ચર્ય પણ મનસુબ વાળું

“ તમે માલ મારે દવાની ગીટી વાગ્યા કે બધી નહી ? ” મોંઝાવડાનીએ કાલ કાલ કાલ પૂછ્યું

“ હા, વાવવાનું બધી જ ગયાં ! હવે ” લગ્નિમાને જોગે ઉતર આવ્યો જોડું મોવવાની તેને જગ વાગી

“ પૈદ મથોગના આગળ હતા તેમને માલની નાડ તપાસીને કહ્યું છે કે હવે એમનામા મેગ ગ્લો નવી, માન અનલિન છે, એટલે દવાની માથોમાથ કુધ પાતા ગેવાનું કહ્યું કે અનાજ આપવાની ના પાડી છે વાગે મેજ કાલ આગની મવામાજ અગે મેજ વધારે દવા લેવું પડે ”

લગ્નિમાને જોયો નહિ, પણ મનનિર્ગત માવું દવાનું ના પાડવાની તેની હજી નહોતી, તેમ લિમ્મત પણ નહોતી

તે મેજે લગ્નિમાને કુદ ન આવી, તે લગભગ આખી રાત રિયાગમા તે રિયાગમાજ પડ્યા કવનો ગ્લો તે રિયાગનો હતો :

“ પગારમાં ઘટાડો શા માટે થવો જોઈએ ? અને તે પણ આવા સારા સમયમાં ? શેઠને કાલે મળીને બધી વાત સમજાવીશ, એટલે જરૂર તે તોટીસ રદ કરશે. એ પણ માણસ છે ને ? એમને પણ કુટુંબ છે ને ? શું મારી આટલી વિનંતિ શેઠ નહિ સ્વીકારે ? લાખોના નફામાં વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦ તો અવકાશ નહિ હોય ! જોઈ લઈશ ! ”

*

*

*

વળતે દિવસે નવી આશાના ઉત્સાહમાં હરિપ્રસાદ ઓશીસમાં ગયો અને કામે લાગ્યો; પણ કામમાં ચિત્ત ઝોંટતું નહોતું. શેઠને કેવી રીતે મળવું, કેવી રીતે તેમની પાસે વાત કરવી; એ જ વિચારો તેના મનમાં વારંવાર આવ્યા કરતા હતા. શેઠની આગળ કેવી રીતે વાત કરવી તે તેણે મન સાથે બેચાર વાર નકકી કરી નાખ્યું અને બે વાગે શેઠ આવ્યા કે તરત પોતે ચિટ્ટી મોકલી શેઠને મળવાની રજા માગી.

રજા મળતાં તે શેઠની ઓશીસમાં ગયો. સ્પષ્ટ વાત કરી નાખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો, છતાં તેના પગ ધીમા પડતા હતા અને તેનું હૃદય ધડકારા મારતું હતું.

“ કેમ, હરિપ્રસાદ, શું છે ? ” હરિપ્રસાદને અંદર આવતાં જ શેઠે પ્રશ્ન કર્યો.

“આપે મારા પગારમાં ઘટાડો કર્યો છે તે જાણતમાં મારે આપને કહેવાનું છે.” હરિપ્રસાદે વિનયથી વાત કરવા માંડી.

“ જોલો, શું કહેવાનું છે ? ” શેઠ હરિપ્રસાદ તરફ તાકી રહ્યા.

“ ૬૦ રૂ. ના પગારમાં તમે ૧૦ તો ઘટાડો કરો એટલે મને માત્ર ૫૦ મળે. તેમાંથી કુટુંબનું મારે પૂરું કેમ કરવું ? ૬૦ રૂ. માં પણ હું માંડ માંડ પૂરું કરતો હતો, તો રૂ. ૫૦ માં શી રીતે ચલાવી શકીશ ? ”

“ હરિપ્રસાદ, એ તમારે જોવાનું છે, મારે નહિ. કરકસર કરી ચલાવવું; ખીજું શું થાય ! ”

“ પણ ખાવાપીવામાં કરકસર કેટલી કરવી ? ઘરમાં અમે ત્રણ મોટાં અને બે છોકરાં : તેમને મહિને દહાડે રૂ. ૬૦ શા દિસાવમાં ! તમારે કંઈક વિચાર તો કરવો જોઈએ ? હું તો આજે પગારમાં વધારો કરવાની માગણી કરનાર હતો. ત્રણ ત્રણ વરસથી પાછનો વ વધારો થયો નથી, ત્યાં તમે હિચકી ઘટાડાની વાત કરો છો ! ”

“ શું કરું ? વધારો કોઈને ક્યાં આપ્યો છે ? નફો હોય તો વધારો અપાવો ! અને હરિપ્રસાદ, માફ છે કે મેં તમને રંગ નથી આપી, બાકી આ મંદો કેટલી છે તે તમે જાણો છો ? કાપડના ગંજ પડ્યા છે, પણ ઉપાડ ક્યાં છે ? મીઠા બધાં કરવાનો વારો ન આવે તો મુશ્કેલીનો ઉપકાર ! ”

“ પણ ૫૦ રૂ. માં માફ પૂરું નહિ થાય. વળી હમણાં તો મારી માતા પણ ખિમાર છે; એટલે ઉલટું ખર્ચ વધ્યું છે. સ્વદેશીની અગવળને અંગે કાપડનો ઉપાડ તો સારો છે. ભાવ પણ પ્રમાણમાં ઠીક છે, છુઓની, હમણાં જ આપણે નવી શાળા દાખલ કરી અને બે શિક્ષકી કામ લેવા માંડ્યું છે—અને કહું !—” હરિપ્રસાદની આંખમાં જુદો જ ચમકારો દેખાયો. તે ફાટી આંખે શેઠ તરફ જોઈ રહ્યો હતો. શેઠની હુબ્બાઈ ઉપર તેને તિરસ્કાર આવ્યો.

હરિપ્રસાદને આવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં જોઈ શેઠ મનમાં મુંઝાયા; છતાં બોલ્યા : “ કહી નાખોને, પણ જે કહો તે હુંકમાં અને વિચાર કરીને કહેજો. ”

“ કાંબો વિચાર ક્યાં પછી જ કરું છું. તમે મુજબથી ખીજ નથી શેવરાલે મંગાવી, તે શું નફો મળ્યા વગર ? ખોટ જતી હોય તો તમે વધુ મોટર મંગાવો ખરા ? ૧૦ થી ૧૨ હમ્તર મોટર પાછળ ખર્ચવા તમને નાણાં મળી રહે છે, ને તમારા નોકરના પગારમાં વધારો કરવાની વાત તો જાણ્યે રહી, પણ ઘટાડો કરવાનું સૂઝે છે ! આનું નામ જ મૂડીવાદ ! ” હરિપ્રસાદ હિંકેરાઈને વાત કરતો હતો.

શેઠ ઘડીક તો નિસ્તર જની ગયા. હરિપ્રસાદની વાત તેને સાચી લાગી, પણ મૂડીનો મદ પોતાની જૂલ કમૂલ કરવા દે તેમ નહોતો !

“ હરિપ્રસાદ, મેં તમને ઉપદેશ કરવા બોલાવ્યા નથી. મારા અંગત ખર્ચ બાબત માથું મારવાનું તમારું કામ નથી. તમે તમારું કામ કરો, નહિ તો —”

“ રજા આપશો, એમ ને ?” તમારાથી થઈ પણ એ જ શકશે. કાંઈનું સાઈં કરવાનું નહિ બની શકે. ” હરિપ્રસાદ વધુ ઉશ્કેરાતો જતો હતો અને પોતે શું બોલી રહ્યો હતો તેનો તેને ખ્યાલ નહોતો.

“ તમે વધુ પડતું બોલો છો, સામાન્ય વિનયથી મર્યાદા વડી જાયો છો. ખસ, હવે વધુ વાતચીત કરવાની મને કુરસદ નથી. ” શેઠે ટુંકમાં પતાવ્યું.

“ હું વધુ પડતું બોલતો હોઈશ, તો તમે અન્યાય ક્યાં નથી કરતા ? હું વિનયની-મર્યાદા વડી જતો હોઈશ, તો તમે માનવતા ભૂલી જાયો છો ! તમને વાતચીત કરવાની કુરસદ ન હોય, કાંત્રુ કે તમારે પૈસા ક્યાં વાપરવા તેનો જ માત્ર વિચાર કરવાનો છે; પણ મારે પૈસા ક્યાંથી મેળવવા તેની ચિંતા કરવી પડે છે, એટલે મારે તો વાતચીત કરવાની કુરસદ છે. બોલો, તમે શું કહો છો ? મારી મા બિમાર છે, બેઠે છોકરાં ભણે છે, ઘરમાં ખેરી છે; એ બધાંનું પોષણ હું રૂ. ૫૦ માં કેવી રીતે કરું ? તમે જ મને સમજાવો. લ્યો, આ મારા ખર્ચનો હિસાબ અને તમે જ મને કહો કે એમાં કાંઈ વધુ પડતું ખર્ચ છે, તો હું તે કમી કરું. ” આમ કહી હરિપ્રસાદે પોતાના ગજવામાંથી કેટલાંક ખીસો શેઠની સામે ધર્યાં.

તેના ઉપર નજર મુઠ્ઠાં કર્યા વગર શેઠ બોલ્યા : “ તમે ગમે તેટલું ખર્ચ કરો, તેથી શું થયું ? હું ખીણું કાંઈ ન સમજું. તમને પોષાય તો રહેા, નહિતર રજા લો. ” શેઠ હવે સાચે જ માણસ મટી ‘શેઠિયા’ બનતા જતા હતા.

‘રજા લો’ એ શબ્દ કાને પડતાં જ હરિપ્રસાદનો પિત્તો વિશેષ ઉકળી આવ્યો. પોતાની વિનયિ માન્ય થવાની વાત તો બાળ્યે રહી, પણ પાણીયું પડવાવવાની વાત આવી ઉભી ! તેની આંખ આગળ પ્રકાશ છતાં અંધકાર કેળાયો. તેની બિમાર માતા સ્મૃતિપટ ઉપર

આરી પડી મેં ડોડા 'બાપુ ! બાપુ !' -ની વળગતા દેખાયા ! નેહ-
ભરી પણ દનામણી આમોથી પોતાને નિહાળતી પ્રિયતમા તરો દેખી !
તે ક્રોધથી, વાચાગીથી આતેનમા આની ગયો

મહામુસીમને માચની ગળેનો મયમ તણે ખોઈ દીધો તે
ખુશી પચી ઉમો થઈ મો યો ' ગેડ ! તમે લયડ અન્યાય
કરી ગયા છો ! "

' ઈશ્વરે તમને ન્યાય કરવા નથી મેમાડ્યા એનું માંડ છે ! '
ગેડે જગદમા જવાગ આપ્યા

"માંડજ છે, નહિતર તમાગજેવાને આતમાનજ મોલી દેત !"

" એમ, હગ્ગિપ્રમાદ ! તાર મગજ ઠેકાણે નથી કે શુ ? જાઓ
છો કે ધક્કો મારી મહાર કાઢુ ? " ગેડ એમ હગ્ગિપ્રમાદથી ગાળ્યા
જાય તેના નહોતા

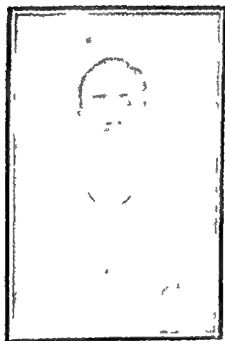
" હા, બ્યાગથી નટાનતી નોનીમ મળી છે ત્યાગથી માંડ મગજ
ઠેકાણે નથી કરી વડીએ - શુ કરીગ તેનું પચુ મને જ્ઞાન નથી "

" તા એના માણસનું મારી ઓશીમમા કામ પણ નથી જાઓ,
આગથી જ તમને જ્ઞાન આપુ છુ ! " કહી ગેડે નટડી નગાડી, એટલે
બ્યાગથી લયો અગ આ યો તને ઉદ્દેગીને મે મોલ્યા " આમને
લઈ જાઓ અને કરીથી મારી મોરીમમા આપસ ન ન્તા '

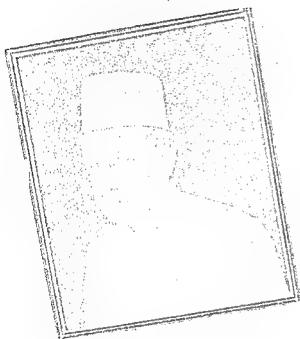
લેનાએ હગ્ગિપ્રમા તર જોઈ પોતાની આવે આપનાની ઈશાગત
કરી હગ્ગિપ્રમા ખુશીમાથી ઉ યો, પણ જતા જતા મોલી ગયો .
" ઈશ્વરને મેર ન્યાય હો તે જાનો ન યો તમને જડ મગજે અને
નહિ ન્યાય મેર તો મેર - હાકો-હાનિધમા - અમે-કામદાગ તમને-
તમાગ ડોંગાઓને ન યો આપીયુ '

ગેડને ઈશ્વરનો, તેના ન્યાયનો કે હાનિધનો વિચાર કરાની
કુશ નડોતી-જડ પણ નહોતી.

શ્રી. નર્મદાશંકર વ. દ્વિવેદી

શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસકર

કેરીનું પાર્સલ

૮

લેખક :

શ્રી. જનાર્દન ન્હાનાભાઈ પ્રભાસ્કર

 આહુ. પી ગેરેના x x x ગેરેનાની મોગ ૪ અતરપર
 એ પોગા અને ગતા નાગિનાના છમાન આગમાંડીના
 મુમાદગતે રમેશ નજરે પડે છે તે ગેરમાંડેની પ્રિયાનિ માટે ઉતરવા
 મા. તેમની કપની મગને બારેલી હતી તેની ચાપચાચ બોગીઓ
 મ્હામે નાનો ઓટથો, બોના નીચે ન્હાનો મગથો 'કુદમાગ', એ
 બાગમા પાણીના અભાવે સુનરા માટેનો ગુનામનો નથો અને બીજા
 પચુચુ જાડવા દના ઈમાનના પાગના લાગમા પતંગતુ ૪ લોહ
 લા ગહેનાગ બાનમામાના મ્હોત તરી રપગતુ માટેમની ગેરનાગીમા
 આ મગનાપર બાનમામાતુ માત્રાન્ય નમતુ

મગનો મમય હતો ઉપર જણાવેના મગનાની બોગીમા એ-
 'મિગ્રમ મા' પર ગા. 'ડીમોગ' મુજબ દના ગમે મે વાગે ત્યા
 આવનાને વીરે આ રખને તેમને મા નિદ્રા બાની હતી મિગ્રીન
 અપ 'ની દુને મગમ હમ વાગે તેમને પાટુ 'કુદ' પર જવાતુ ૧૭
 અસામ આ નાગના આન્યા દના, બા 'લુગ મ્હારી' ૧૭ ઉગી
 ન હતી, તેથી તેમને જગાના માટે મગનામાનો ડોમો બાનમામો તેમના
 પનગ પામે આનીને ઉમો ગ્હો તેણે આગ પાચ લા મારી, પચુ
 માટેમને મીડી નિદ્રા રમી હતી તેથી મગના નહિ હેવો બાન
 મામાએ નાજનાજે દગીવ ગીને ગપન મી, માટેમને ૧૬૦બા અને
 'હલુગ આ જગ મ્હો' એમ લુ અતે જગમા ખાતી અને ૧૫-
 બા.મની (તે વળે લાગે બાનમામાને આગેની માગે જ હતી)
 માટેમની મ્હારી ઉડી ઉડીન અને જ મ્હોતુ 'ગેવે વાંચ' તેમને
 ઈડીને લેચુ તે મોગ આગ ઉપર પદ મિનિ પગેવો હતો
 માટેમ બાનમાથી પામેની બોગીમા ગયા ત્યા નહી વગે

11 સ્નાન કરતાં નવ વાગ્યા. 'ફિક્ષિટન અપ' બરાબર નવ વાગે x x x સ્ટેશન પર આવતી હતી. હજી ગાર્ડ સાહેબની હાજરી થવાની હતી. 'જલદી લાવ' એવી તેમણે ખૂમ પાડી, 'મેહુ' થઈ જવાથી સાહેબની તબીયત પણ જરા ગરમ થઈ હતી. 12 ખાવાના પદાર્થો પણ છેક ખરાબ થએલા. 'ઓ ક્યા હય, 12 | ખટર બિલકુલ ખરાબ ! લે જાઓ ! સાલા, ફેંક દો !' એમ 12 સાહેબ તુરત ઉઠ્યા. તે વખતે ધડિયાળમાં સાડાનવમાં ફક્ત પાંચ નિનિદ બાકી હતી. દોટ મૂકીને સાહેબે જેમતેમ ગાડી પકડી !

એ ત્રણ સ્ટેશનો ગયાં ત્યાં સુધી તો સાહેબને કંઈ જાણાયું નહિ, પણ પછી સવારે છોટી હાજરીની બરાબર હાજરી ન લેવાવાથી તેમને થયું જ ભૂખ લાગી. ઘેર પહોંચતાં છ વાગશે ! વળી ગાડીનો યાજ્ઞ લેતી વખતે સાહેબે જોયું હતું કે ગાડીની એકબેન કેરીનાં પાર્સલોથી ચિકાર ભરેલી હતી. તે કેરીની મોસમ હતી. x x x ભાગમાં કેરી સારી જાતની થતી હોવાથી ત્યાંથી હમેશ પાર્સલો રવાના થતાં. પકિલી કેરીની મધુર સુવાસે ગાર્ડ સાહેબને સ્વસ્થ બેસવા દીધા નહિ ! વળી ભૂખ પણ સખત લાગેલી. એટલે છેવટ, તેમાંથી થોડીક કેરી ખાવી એવી ઇચ્છાથી સાહેબ એકબેન પાર્સે ગયા. બારણું ઉઘાડતાં જ તેમાંની કેરીની મધુર સુવાસે તેમને મોહિત કરી મૂક્યા અને પ્રસન્ન અંતઃકરણથી તેમણે એક કરડિયામાં લાથ નાખ્યો. ચાકુવતી કરડિયા પરની દોરડીઓ કાપી, અંદરથી આંખાનાં પાન ફેંકી દઈ 'ડિસોઝા' સાહેબ આર મોટી કેરી એક રકાળીમાં કાઢીને ખાવા લાગ્યા. ગાડી એક નાના સ્ટેશને ઉભી રહી. સ્ટેશન માસ્તર નરસિંહરાવ ગાડી 'પાર્સ' કરવા માટે ઘોંટાળિં સમું કરતા અને પોતાની ચપલો પટપટાવતા ગાર્ડના ડબ્બા આગળ આવ્યા.

"Good morning, મિ. ડિસોઝા ! any Parcels ?" (કંઈ પાર્સલ વગેરે !) 'નન્'—'કેજ નહિ.' સાહેબ કેરી ખાતા જ બોલ્યા.

'વાદ ! કેવી મરત્ત સોરમ છે ! કેરી જલ્દાય છે !! પાર્સલ માંગેલી જ ને સાહેબ !' માસ્તર સાહેબના મોંમાં પાણી ફટકું.

‘Yes! તુમડુ થોડી લેના હા તો વે નવ્યો!’ એટલે તે જ પાર્શ્વમાથી એગન માનતે મધ્યે ફરી પોતાના ખિન્નામા મેગરી અને થોડીક હાથમા ગળી ખિન્નામાથી મહાર આના

‘માનત, પાન હા’ માટેમે પડ્યુ

‘Oh yes’ એમ ફરી માનતે પોતાની ચમચી મહાર દારીને માટેમે એક સુન્દર મીઠુ મનારી આપ્યુ, અને રખત થવાથી ગાડી ચાનના માડી

આખીમમ પાન ખાલને માટેમે હાથ ધુએ છે ત્યા તેમના ખ્યાનમા આવ્યુ કે પોતાની બધા મગમગ ચાન્ત થઈ નથી હજી એ મલ ફેરીને તો મહેજે દન્નાક આપી મલને, એમ ધારીને માટેમે ખીલ ન્હલીક ફેરીઓ દારી ધીમેરીમે ગાડી જ ફૂગન આગમ આરીને ઉભી ગી આ એગન માધ્યમ્ય મોટુ હોવાથી ગાડી તમા મશીનાર ઉભી મેદાની હતી ગાર્ડ માટેમે નીચે ઉતરે છે ત્યા આમિટન્ટ એગન માનતે પોતાના જમતના ચમચા તાલપર ચલાવના બ્રેકન્ટન પામે આના અને મોઢ્યા, ‘મમ માટેમે, ની ખમર કે’ ‘Beautiful માનતેમાટેમે મલ સુનામથી જ ખુશ થઈ ગયા પામે જ ફેરીના હોલમ પડ્યા હતા તે તન્ક નેસા વાગ્યા તે નેછને ‘ડીમોઝ’ હમીને મોઢ્યા ‘માનતેમાટેમે, વર્ડ નવ્યો તમારે એ ચાર નેછએ તો’ માનત આના થતા તુગન જ પોતાના ખીમામા થોડીક ફરી લગી લીરી અને પડી ન્દનન ચોમિ તર- જવા બાના એગનમાનતે આ રખતે પોતાને મે હતા તેમની બે ન્દાની છોડરીઓ-રમગા અને મિમગા-તમા રમતી હતી તે છોડરીઓ પર ગાર્ડમાટેમેની દી- માથા હતી માનતેમાટેમેના હાથમા પાકલી ફેરીઓ નેછને છોડરીઓ ‘ફરી - રી,’ માનતે અમને ફરી’ એમ ફરીને નાચવા વાગી માનતે માટેમે તર- આગળી મનારી કે તુગન તેમણે માટેમેના હાથ પડ્યો ‘મા’મ, અમને ફરી આપો’ એમ ફરીને ગાર્ડને ખેંચવા વાગી ‘અમને પાન વાલી આપો એટલે તમને ફેરી આપુ’ એમ ગાર્ડ તમીને ન્યુ અને તે ઝોડરીને ફરીના કમચા આગમ લઈ ગયા તેમણે મધ્યે

કેરી દરેકના હાથમાં આપી. પણ તેટલેથી સમાધાન નહિ થવાથી, છોકરીઓએ કહ્યું, “સાહેબ, હજી આપો, ખીજાં પાન આપશું” એવો તગાદો લગાવ્યો. આખરે તેમના રૂમાલમાં માથ એટલી કેરી ભરી આપી, અને ગાડી પણ ચાલવા લાગી.

આવી રીતે દરેક સ્ટેશનપર કેરી વહેંચતા અને મરજી મુજબ પોતાના પેટમાં પણ નાખતા સાહેબે કરડિયો લગલગ ખલાસ કર્યો.

દસ પંદર કેરીવાળો તે કરડિયો એક મોટા જંકશન પર નામને ખાતર ઢિતાર્યો, અને તે હકીકત પોતાના દોસ્ત સ્ટેશનમાસ્તરને કહી. તે માસ્તરસાહેબે પણ તેમાંની કેટલીક પોતાને ઘેર મોકલી આપી અને પૂછ્યું : “પણ સાહેબ, તમે આ એક જ પાર્સલમાંથી કેરી શાથી પસંદ કરીધી ? શું ખીજાં પાર્સલો નહોતાં ?

‘અરે પણ આ કેરીની વાસ જ એવી કંઈ Beautiful હતી !! વળી ખીજાં પાર્સલોમાં આવી સુંદર કેરી હશે જ એની ખાતરી શી ?’

‘તે પણ ખરું ! જુદા જુદા પાર્સલોવાળા માણસો તરફથી ગાળો ખાવા કરતાં એક જ માણસની ખાવી સારી ! હેં હેં હેં’ માસ્તરસાહેબ હસવા લાગ્યા.

પછી વજનને ખાતર સ્ટેશનમાસ્તરે તે કરડિયામાં કેટલાક પથરા ભરી મૂક્યા. અને કાઢને ખગર ન પડે તેટલા ખાતર તે પાર્સલ દત્તું તેમ સીવી દીધું.

ચોથ વખતે ગાડી x x x સ્ટેશનપર આવી પહોંચી. ગાર્ડ સાહેબની ડ્યુટી એ સ્ટેશને પૂરી થતી હોવાથી આજ આપને સ્ટેશનના રેસ્ટોરામાં આ વગેરે નાસ્તો લઈ ગાર્ડસાહેબ સાતેક વાગે ઘેર જવા નીકળ્યા. પણ રસ્તામાં જ તેમને કેટલાક મિત્રો મળ્યા. આ દોસ્તો ‘મદિરામંડળ’ના હતા. તેમણે ડિસોઝા સાહેબને પોતાના મંડળમાં ખેંચ્યા. પછી આઠ-સાડાઆઠ વાગે લઈ ચઢને પોતે ઘેર પધાર્યા. ઘેર માત્ર તેમની સા દત્તી-સાહેબ હજી પરણ્યા નહોતા. ઘેર આવીને લુએ કે તો ડાહ્યાના ચુસ્તમાં બેઠલાં હતાં ! પાસે જ એક ‘કેરીન’ ખાલી

પાર્સલ—એ ત્રણ કેરીઓ અને પથરાનો દમ પડેલો હતો ! થોડાંક આંગાનાં ઝંખળાં ને પાન પડેલાં હતાં !

છોકરાને લેછને ટાસી બોલી, ‘આ લેયું કે ?’ તે પોતાનું એ પરિચિત પાર્સલ લેછને ડિયોઝા સાહેબ મુંચવણમાં પડ્યા અને આશ્ચર્યથી બોલ્યા : ‘મા, આ પાર્સલ અહીં ક્યાંથી આવ્યું ?’

‘યું હતું ખાઈ ! આ તારી રેલવેના ચોગેનું જ પરાક્રમ ! તારા ભાવી સસરા તરફથી આજે કામગી આપ્યો હતા કે એક સો હાકુલની કેરીનું પાર્સલ રવાના કર્યું છે. ફિફ્ટિન અપમાં એ આવ્યું. પણ લેછે’ હું તો તેમાં પથરા ! મુલાઓએ મારી સોના સરખી કેરી તફાડી લઈ પાર્સલમાં પથરા મૂક્યા ! જદમાથ ક્યાંતા ! રેલવેના ચોર ! તપાસ તો કર કે ફિફ્ટિન અપનો ગાર્ડ કાણ હતો ?’

હવે જ સાહેબના ધ્યાનમાં આવ્યું કે બીજાનું સમજીને જે પાર્સલમાંથી પોને કેરી ખાધી અને ઉદારતાથી બીજાઓને વહેંચી હતી તે પોતાનું જ પાર્સલ હતું ! અટકેતે સ્વરે સાહેબ બોલ્યા : ‘હું...હું જ હતો ફિફ્ટિન અપનો ગાર્ડ !’

‘તું જ હતો, તો આટલી વાર ક્યાં હતો ? અને આ કેરી કાણે ચોરી ?’

‘ન...નહિ...એ જ એ કેરી ખાધી.’

34325

‘તે ખાધી ! એટલી બધી કેરી તે ખાધી ?’ દોષતા આવેશમાં ટાસી બોલી : ‘અરે ભાઈ, તું તે શુદ્ધિમાં છે કે નહિ ? આટલી બધી કેરી તે શા રીતે ખાધી ! જા, કાલે સવારે તપાસ કરીને રિપોર્ટ કર એ મુલાઓને આમ છોડી દેવા નહિ લેછે !’ બેશરમ ! રેલવેના ચોર !

આ વખતે ગાઝાસાહેબની મુખમુદ્રા જખી પાડ્યા જેવી લાગતી હતી ! વાંચકો, આવા સાહેબો જે ગાડીપર હોય છે ને ગાડીમાંનાં પાર્સલો અને ખાસ કરીને કેરીનાં પાર્સલો ! તદ્દન ‘સલામન’ નય છે !

પણ સાહેબનાં ટાસીયા તો હજીયે ‘રેલવેના ચોરો’ને સરસ્વતી શ્રેણીવાળી રહ્યાં છે. ‘જ’

• ‘સચિત’

દેવદાસી

૬

લેખક :

શ્રી. અંબાલાલ નં. શાહ

“ બાપા વિશારદ ”

પરદેશી માં હિન્દુસ્થાનમાં મુઆરી રી રી હતી
આલ્મોડાની દિશાએ અતિ ધમિર ગણાતા એના એ-દરમિયાન
અહિન્દુને જવા દેવામાં આવ્યું, ત્યાં લગી પુરોહિત તેને વાંછ ગયા ત્યાં
તેના આ અને સ્થાપના માનપૂર્વક સુક્લકંઠે ખૂબ વાણુ દયા

પામેના નુગાગમન ઓગડામાં મમીતની અનુપમ ગમજા તમની
જણાઈ એમના વિશેષત દના-આદરમાં દૂમી જતા મપિમાણિત્યમ
મથલની ગામાં એક મોટા દમ્યે ઓગ મિત હમેરી યૌવનમગ્ન
મુફીઓ પુ પપગાયથી મહેમતી, અને અવનના વસ્ત્રોમાં તેમની
દેહવતાના વાવવને આનર્પિત જવા મથતી ડાલુ-તર્વક દારવાવરી
મમીતના સૂને મગજ અનુમગતી હતી

આ મુગીઓના માથમાંથી રંગનાની એ-માગા મારા આની
જગીથી લગ્ન એવા જન પોસડમાં મુમર્દ, કિમની જવાડ મોતીથી
જેના ક, ક અને પા મદાદ ગરા હતા એરી એ માગા પુખ્ત-
માનાની કાગમથી મગમરી ગેલી તેમ ઓગ દીધી હતી હતી તે
દેવમતિને નમી, અને તેએ પુખ્તમતિથી નાચ્યા

મન્દિરની મુનાડોતે આનન પેલી પરગી બાનુને આ દેશને
અનુમન નહોતો, જ્યાં દશ્ય જેની તેનું હૃદય હચમચી ઉધુ આ
નાણુડ માતાના પગમાં ગળ્યા હા સૂનાઈ જતા હા-ર, મુનામી
ગાયની વાલી હમી નિગનામાં મગજ જગારી રી હોય એમ દિદામ
પર જતી વાગતી હતી, રમી આ મવાથી પર, આખ પગની કાગી
લમગે આનુય દર્શાવતી હોય તેમ તેની વિગાગ આખા ઉપર હતી

યદ્ય કોઈની સાથે દષ્ટિમિલન થતાં નીચે પડી જતી હતી. પણ આ દસ્ય લાંબો સમય ટકી શક્યું નહિ. અતિથિને લાવનાર પુરોહિતો તેને લઈ ચાલ્યા ગયા.

તથાપિ આટલું ઓછું હતું ?

એનું નામ લક્ષ્મી. તેને ચોથું વર્ષ બેઠું ત્યારથી સ્મરણશક્તિનો વિગતવાર ઇતિહાસ પોતે આપી શકતી હતી. તે સાત વર્ષની યદ્ય. કુલીન બ્રાહ્મણ વિધવાની તે પુત્રી. તેને તેની મૃત માતાનો અવાજ આજ પણ સંભળાતો હતો.

“ બેટા, તારું શું થશે ? હું ગરીબ-નિરાધાર વિધવા તારે માટે પહેરામણી ક્યાંથી લાવી શકીશ ? અને પહેરામણી સિવાય તારું લગ્ન પણ અશક્ય છે; છતાં હું તને એવે સ્થળે તો ન જ આપી શકું કે ત્યાં તારે લગ્નસ્પદ સ્થિતિમાં રહેવું પડે. રે ! એ તો મૃત્યુથી પણ ભયંકર કલ્પના ! ”

પછી તો તેની માને દસનો રોગ શરૂ થયો. એક અંગ્રેજ બાલુ ડોક્ટરે તેને મદદ આપી. તે કહેતી : “ તમારે, બહેન ! આરામની ખૂબ આવશ્યકતા છે. રજા આપો તો હું લક્ષ્મીને મારે ઘેર લઈ જઈશ. મારી સાથે હું તેને રોજ રોજ લેતી આવીશ, અને તેની સારી પેઠે માવજત કરીશ. ”

તે પછીનો બીજો આ દુઃખદ પ્રસંગ-જ્યારે બાલુ ડોક્ટર બહાર ગયાં હતાં, ત્યારે મુંદર વચ્ચેમાં ઢીપતી એક હિન્દુ સ્ત્રી હાથનાં કાંડાં ઉપર કિંમતી ગંગડીઓ પહેરી ત્યાં આવી હતી, તે ફેવદારી હતી. તેણે કન્યાની માતાને બુદ્ધી જ વાત કરી.

“ તમે જેહી મુસાફરીએ જ ગયાં છો ? ભલે ગયાં. લક્ષ્મીને મારી સાથે લઈ જવાની તમે તમે સંમતિ આપશો, તો હું તેને પ્રભુ સાથે પરણાવી દેશ. એટલે તેને અવનવાં વચ્ચે પહેરવાનાં મળશે, અનુષ્ઠાન કરવાનું એનાં જ બનશે; અને તેની જ સાથે તે સૌની પૂજ્ય બનશે. તમારી જેમ વિધવા તો એ કદી બનશે જ નહિ. હિન્દુસમાજ જેને અપશુકનિયાજી માને છે એવા અપમાનમાંથી એ મદાને મારે

મુકેન થયે બોલે, કૃપથીએ પ્રમગ તેનું રાગી છે તેનું અપ્રતિમ નાક વિશ્વને ડોલાવી ગઈ એવું છે વાચક અને શુદ્ધિઆતુરનો આવે અમુકો ઉપવ કયાયે જડે અમ છે ખગે, આગલી કુચ્છતી તેની આ બલિયમા હુ મારી માનવીસંસ્તિની નેને એડી તો મનમોહક મનાવી દમન કે માગે લલમમાજ નેના આગમ નમી પડે પ્રમમારી મુનર્ણ-જનિ રતોનો દગનો નેના આગમ ધર્મ જો ત્યારે મને તે મેળવો”

પરંતુ લક્ષ્મી ઈર્ષ્ય અનન્યભૂત ભાવથી માને રાગી પડી “મા, મને હોડીગ નહિ-તરહોડીગ નહિ” તે ગડી-ખૂન ગડી પડી અને તેની મા પછુ ગંગા લાગી પુત્રીને જાતી મગ્ગી ચાપી જા તે આખરે મોલી

“હું સૂવ કર છુ હુ આ દુનિયાને હોડી મીજી દુનિયાની મુમાગીએ નહિ છુ, એટલે તમારી વાન હુ -મુન હુ અને પગોડ તો માટે એકનાએ જ જવાન છે માત્ર હું ના પાડે છે, મન કરે છે, જા ન તેને નમાગી ઈર્ષ્ય મુજમ આ પરિત્ર દેવાતી મેવામા મોપુ તો તેમા હુ જ મોહુ દગી દોડ, એમ મને નવી લાગતુ”

“ત્યાર જલ્દી” આ ગગને સમૂતવામા આવ્યો છે, એ માટે મો આ આનન્દે ને તમાન પર આનીર્વા વગ્ગાવે છે” લક્ષ્મીએ પિસાનો મળુ માજરો

—અને પડી તો મગ ગાડીની મુમા ગી મગ થઈ આનુમાલુ પગ નખાઈ ગરા અને તેની બીનગમા પેની નવ પમુ નેના ખેડામા લક્ષ્મીએ મોનાર આમુએ ગગાનુ ના દગી દીડ

દેશને દેડ મમર્ષણ દગી દેશગનાગી માનાઓ લન માટેવી તંસગી દગી તેમા એ પછુ લાગી તેને પછુ દેવને જ પછુવાનુ દગુ આ નાલુ-કનિની માગાઓ માત્રિ-માન્દરને લાગે જ પમ દગમા આરવી દગી તેમને ત્રાન તથા મગીનનુ સિમ્બુ ચાગી રીને આપસમા આવતુ દગુ. લાગા લાગા નયો ઈર્ષ્યએ કે અનીર્ષ્યએ દગથ દગથ જ પડતા આમ તેઓ દયાલિત બનતી દગી લાગે લે કે તેને માટે જ ગગમા આવતા, તથાપિ તેમા ગુમામથના

સિવાય કશું જ નહોતું. લક્ષ્મીને આ ગીતો પસંદ નહોતાં. કારણ કંઈપણ જાણ્યા જણાવ્યા સિવાય તે તેની વિરુદ્ધ હતી.

એક દિવસ તે બરાડી ઉઠી : “મારાથી આ નહિ ભણી શકાય.”

“ નહિ ભણે ? એટલે ? ” તેની નવી માએ કહ્યું. તેની જીંદગીમાં આ પહેલો જ ફટકો હતો.

બીજી બાળાઓ પણ ઇન્કાર કરતી હતી, એથી શું ? એક બાર વર્ષની ‘તારા’ હતી, તારાનો પિતા ધનાઢય હતો અને તેણે પુત્રપ્રાપ્તિ માટે પ્રભુતા આશીર્વાદ મેળવવા તેને દેવ સાથે પરણાવી દીધી હતી. તારાના દુઃખનો પાર નહોતો.

એક દિવસ તેણે લક્ષ્મીને કહ્યું : “ તું સમજતી નથી, પણ હું હવે બહું સમજું છું, હું બીકણુ નથી—મને હવે ક્ષાનો ભય રહ્યો નથી. મને તેઓ દેવદાસી બનવાની શકશે જ નહિ, અને તે તું જોશે.”

તે જ રાત્રે આંધેના એકાન્ત ઓરડામાંથી કાઠ બાલાની ભયંકર સ્ત્રીસો સંભળાઈ. ક્રોધ અને વેદનાની એ ચીસો હૈયાની આરપાર ઉતરી જતી હતી.

“ એ તો નાની લીલી ! તેને આટલી જલ્દીથી દેવદાસી બનાવવાનું ફૂલ આ પુરોહિત માટે ઉતાવળભર્યું છે. તેમાં તેનો આમ નાશ કરવાથી એ એના કિમતી દેહનો જલ્લાદ બને છે.” લક્ષ્મીએ તેની “ મા ”ને પરાક્ષ બબડતી સાંભળી.

પણ તારા બોલી : “ લીલી એટલી સુંદર છે—તારા કરતાં ય ન્હાની હોય તેનું તેમને શું ? એથી તેનો કંઈ બચાવ થઈ શકે ખરો ? ત્યાં લગી પુરોહિત રાહ જોઈ શકે નહિ. હવે માફે કંઈન યાદ રાખજો અને જોજો : હવે મારો વારો છે. હું મારી જાતને બચાવીશ.”

બીજો દિવસે સવારે તેઓએ તેનું શરીર ફૂવામાં તરતું જોયું, તેણે એ રીતે આપઘાત કરી તેના દેહનું લીલામ થતું અટકાવ્યું.

લક્ષ્મીના શિષ્યણનો સમાપ્તિકાળ આવી પહોંચ્યો હતો. દેવને મનરંજન કરવાની વૃત્તિ વગેરેની કળા એણે અપનાવી લીધી હતી. તેનામાં દુનિયાદારીની સમજ પૂરતા પ્રમાણમાં આવી ગઈ હતી અને સાથે જ તેના બોમનો વારો પણ આવી પહોંચ્યો હતો !

તે તેનો ભૂતકાલીન ઇતિહાસ બૂલી શકે એમ નહોતી; પણ હવે તેને દેવની સાથે પરણાવી દેવામાં આવી હતી અને જો કે તેને આજ લગી લીલીના કિસ્મતનો અનુભવ મળી શક્યો નહોતો; છતાં તેને ઝાઝી વાર પણ નહોતી. આ પારાવાર દુઃખથી તેને નિરાંત નહોતી.

લક્ષ્મીના શિષ્યજનો આજ રાત્રે ભોગ અપાવાનો હતો, એટલે તેણે રાત પડતાં નોકરનો પોપાક પહેરી લઈ ખૂબ હોંશિયારીથી ઘર બહાર નીકળી જવાનું નક્કી કર્યું.

ગત્રાણુઓના ટોળામાં ભળી જઈ, તે અંદર ને બહાર ધૂમવા લાગી. કંઈ ધડીએ તે પકડાઈ જશે તેની ધારતી તેને ખૂબ હતી. તેનાથી કોણય તો નહિ જ, કારણ કે તેમ કરે તો મંત્રલવ છે કે પકડાઈ જાય, તેથી તે એક ઓછી વસ્તીવાળી સાંકડી ગલીમાં ધૂસી જઈ છપાઈ જવાની પેરવીમાં રહી.

પણ તેના ખભા ઉપર કોઈ બદમાશનો હાથ પડ્યો હોય એમ સમજી જોરથી દોડી. તેણે લક્ષ્મીને તેના તરફ ખેંચવા પ્રયાસ કર્યો. આમ કરવાથી તેનો મૂળ પોપાક ઉઘાડો થયો.

“કાણુ ? દેવદાસી ? છટકી જાય છે ?” તેની પાછળ દોડતાં પેલો બદમાશ બરાડી ઉઠ્યો, અને તુરંત જ તેની પાછળ ગત્રાણુઓનો સંઘ પણ દોડ્યો.

લક્ષ્મી દોડ્યે જ જતી હતી. ભયંકરત લક્ષ્મી તેનામાં હતું તેટલું જોર એકઠું કરી ખૂબ દોડી. તે આગભરી દોડતી હતી. તેની આસપાસ સારી દુનિયા ચકરાતી હતી :

“હંડા અધારેથી, પ્રભુ ! પરમ તેજે તું લઈ જા;
મહામૃત્યુમાંથી અમૃત સમીપે, નાથ ! લઈ જા.”

તે આગભરી ગાતી હતી. પરંતુ આ શિકારની પાછળ શિકારીઓ દોડ્યા આવના લના. તે આક્રીને લોથપોથ થઈ ગઈ હતી.

—અને આખરે તે પકડાઈ ગઈ.

પાસેના મકાનમાંથી પેલી ત્રિદેશી બાઈ બહાર આવી. લક્ષ્મીએ તેને જોઈ અને છેલ્લા ડસકા સાથે પહોળા કરેલા સત્કારના બાંધના

હાથમાં જઈ ફરી પડી : બોલી : “ પ્રભુને નામે હું તમારે શરણુ શોધું છું.”

તે મહિલાએ ટાળા સામે વક્ર-ક્રોધપૂર્ણ દષ્ટિ કરી. તે ગળું ઉડી : “ આનો શો અર્થ ? ” તેણે જવાબ માંગ્યો.

“ એ દેવદાસી છે-એ પ્રભુની વેશ્યા છે ! તે અમારા દેવની દાસી છે, તે નાસી આવેલી છે, અમને તે પાછી સોંપી દો ! અહીં જ તેને સ્વાધીન કરો ! અમે તેને અમારા પુરોહિત પાસે રજુ કરીશું ! ” આમ ઘણા અવાજો આવ્યા. તે બધાય ધમકીના જ હતા.

પણ તે બાઈ ક્રોધથી ગળું ઉડી :

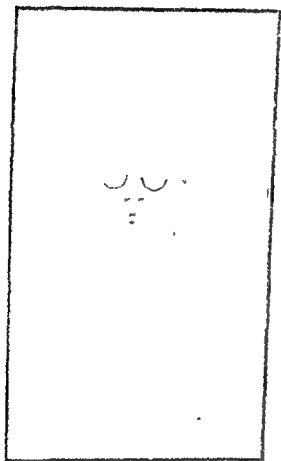
“ આ બાળાએ પ્રભુને નામે માંડે શરણુ શોધ્યું છે ! મંઓ; હડી મંઓ.”

ક્ષણભર બધા થંભી ગયા. પછી તો સૌ ધીમે ધીમે બળકંટા બળકંટા વેરાવા લાગ્યા. છેવટે તે વિદેશી મહિલા, લક્ષ્મીને પોતાના અંકમાં લીધી. તે નિર્ભય બની.

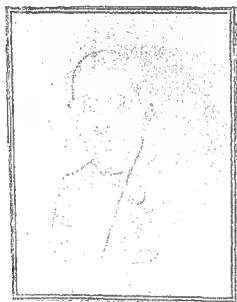
“અહા ! હું શું કરે ? તમે પ્રભુને નામે મને બચાવી છે. તમારા ધર્મના પ્રભુને માટે હું શું કરે ? તેને માટે હું નાચું ? ગાઉ ? ” લક્ષ્મીએ નિરાંતનો શ્વાસ લેતાં કહ્યું.

એક વર્ષ લગી તો લક્ષ્મીની આ ભ્રમણા રહી. ત્યાર પછી તે સુખી બની. આ વિદેશી મહિલાના આશ્રય નીચે રહી જે પાઠ તેને મંચ્યો, તેનો તેણે સદુપયોગ કર્યો. “ દેવદાસી ”ની પ્રથા જે રીતે પ્રભુને નામે ચાલે છે તેને નિર્ભૂળ કરવા અને કુમળી બાળાઓના એ રીતે પાખંડી પુરોહિતો બોક્તા બને છે તેમાંથી દેવદાસીઓને બચાવવા માટે તેણે તેનું જીવન સમર્પણ કર્યું અને આજે પણ ધિક્કાર તથા બચકરત પ્રણાલિકામાંથી મુક્ત અપાવવાના આશયે તેનું આ પુણ્યકાર્ય વિસ્તરે અને નાશ ન પામે તેની ખાતર નામ અને યશની પરવા કર્યા સિવાય કશુંએ ટિપાડી લેવાની અનિવાર્ય જરૂર છે.

શ્રી. અંબાલાલ વૃ. શાહ

શ્રી. જહરાય ડી. ખંધડીઆ

મીયાં અને મહાદેવ

૧૦

લેખક :
શ્રી. જડરાય ડી. ખંધડિયા

રાધે-દૃષ્ટુ કુંપની :

રાધવજી કંઈ જાતે મીયાંભાઈ નહોતો, ને દૃષ્ટો કંઈ જાતે મહાદેવજી નહોતો; જ્યાં જાનનેની રહેણીકરણી મીયાં અને મહાદેવને મળતી આવતી હતી. જેમ રોચારના રોચક ગરકસમાં વાધ ને બકરી એક ઓવારે પાણી પીએ છે, તેમ વેપારના મહાસાગરને કિનારે આ મીયાં-મહાદેવ મંજોરવશાત્ બેભા લટકાઈ પડવાથી બેભા જ પાણી પીતા હતા, એટલે કે રાધે-દૃષ્ટુ કુંપનીને નામે ટુંડીઓ વડાવના અને “ સમ મંદરકે ખેવારી ”નો વેપારો કરતા હતા.

તેમની રહેણીકરણીમાં મુખ્ય દરક એ કે રાધવજી ૧૯૧૭ ના ગુજરાતી યુવકોના પ્રદર્શનમાં પહેલા નંબરનો નમૂનો હતો (Typical Gujarati youth of 1917) જ્યારે દૃષ્ટો અદારમી સદીના વૈષ્ણવનો નમૂનો હતો.

૧૯૧૭ ના ગુજરાતી યુવાનની મૂર્તિ કાંઈ મંદિરમાં પથરાવડી દોષ તો બાવડું પકડીને રજાને બેમાડી દેવો. જેણે લેંકશાવરનું ૨૦ ફૂટીઆના બેટાવાળું શીલું ધોતીકું શીશી પાટલીઓ પાડીને પહેધું છે, જેના ધરીર પર, રેશમી ખમીસ અને કાચરચી જગન અંચલ ન ગવ ને માટે ૧૮ ફૂટીએ વારના બૂરાં મર્જના કપડાંને ડી. વાડીકાકના કટના રૂ. ૩૨) સીલાઈ આપીને પાટલી કાચરનો દોટ ચડાવ્યો છે, જેના આવા મુંદર ધડ પર આવી રહેલા માથાને વિષે ૧૮ ફૂટીઆની કાળી બેન્ડોર ટોપી જરા ચાંદી રીને મુઠ્ઠામાં આવી છે, જેના માથાના વાળમાંથી કાળીનિયા તેજ નાંખીને મુંદર મુન્ડા,

સેંધા અને પટ્ટીઆં પાડવામાં આવ્યાં છે, જેના કોટ અને ખમીસની વચ્ચે એક છુરી રીંગનની કિનારીવાળું ગાંઠીટ શીટાશીટ બેસી ગયું છે, જેના ગાંઠીટના બદનના ફાંકા મારફત સોનાની ખીસા ઘડિયાળને સોનાનો છેડો આરપાર નીકળીને ચક્રચક્રી રહ્યો છે, જેના એક કાંડા પર સોનાની ખીજી ઘડિયાળ અને ખીજા કાંડા પર સોનાની પહોંચી શોભી રહી છે, જેનાં આંગળાઓમાં બે ત્રણ વીંટી વીંટળાઈ વળી છે, જેના પગમાં ચમકદાર કાળા પંપશુઝ આપણને અંધારામાં પણ અવાજ આપીને પોતાની ચમકથી રસ્તો બતાવે છે, એવા સુશોભિત રથાભાઈ કોટમાંથી દોઢ રૂપીઆની ગાડી ભાડે કરીને પીલ-હાઉસ પર આવેલી ગોખલેની હોટલમાં પોણા આનાની પોણીઆ કપ આહ પીવામાં અગર 'એક જ ભૂલ' નો નાટક રૂ. ૧૮) ની ટીકીટ ખરીદીને, છેક છેલ્લી ઘડીએ જેવામાં પોતાના ગુજરાતીપણાની, જુવાતીની અને જીવનની ઇતિશ્રી સમજતા હતા.

ત્યારપછી ફાજલ ને કરીમ-દશ લીધા ને વીસ દીધા " એનું જોર નરમ પડવાથી ગોખલેની હરિકાષમાં ધરાતી હોટલોએ અનેક દેશો પોતાના ખ્યાલા રક્ષાની ખખડાટ સાથે છાવણી નાખવાથી રથાભાઈની જુવાની ધરાતી આહથી માંડીને ચોપાટીના 'ભેળ' વચ્ચે ઝોલા ખાતી હતી.

ખીજી બાજુ કૃષ્ણ દિવસમાં દશ વખત ન્હાય અને ખાત્રી કરે કે હવે શરીરના દ્રાઢપણ ભાગ પર ધૂળની એક કાંકરી પણ રહી નથી ત્યારે જ જમવા બેસે. ગંધેડને થોડો બતાવવા માટે તેને નવડાવતાં જેટલી ચીવટ જોઈએ, એથી ખમણી ચીવટ કૃષ્ણભાઈ પોતાના શરીરને યવનોના સ્પર્શ અને પડખવાથી પવિત્ર રાખવામાં લેતા હતા. કપાળ પર અનેક તરેહનાં ટીલાં ટપકાં એવી કળાભરી રીતે કરતા હતા કે અંધારામાં તેમના કપાળને કપાળ સમજવાને બદલે રાવળનું ચિત્ર સમજવાની કાર્ષ્ણ્ય અગ્રવચ્ચે માણસ જૂઠ કરે તેવા અંભવ હતો. ઘરમાં ખૂંજે ખૂંજે દેવ-દેવીઓ પંચરાત્ર્યાં હતાં. પૂજન પાઠ ને માળા આળેલા દિવસ આવતાં; દેવ નથી વેપારને ધક્કો ન લાગે ને માટે માળાના મણકાની સાથે " ફાજલ કરીમ લેવા-વચ્ચતાની " ગણતરી પણ કરતા ગતા હતા. એમને બદાનું ખાવાનું કે પીવાનું કર્યું ખરે

તેમ નહોતું એટલું જ નહિ પણ તે સ્ત્રી પર પોતાને પોતાની ગેર
પરવાણી હોય તે સ્ત્રીમાત્ર વાસ્તે પણ આજીવીઆ અને સ્વિન
ધામસેટ છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવા પોતે તત્પર ગેના એ માટે
તેઓ બનારમાં ગયાજિનાગ પર આવવી દુઝનવાળા પામથી ખામ
વાસ્તેટ મગાવતા હતા એમને આ જાંવી અર્ધપૂર્ણ દુનિયા અધર્મ
ને પાખડી જણાતી અને ચિતા થતી કે એ મધી દુનીયાને પોતે
નગરને વિષે જોશે ત્યાં કેવો ત્રામ કરશે

દુકામાં - એ પડેલા નગરનો નાસ્તિક ને કૃષ્ણ મોટાનો ચૂમ
વંચાર ! મને વચ્ચે વેપારની ભાગીદારી થૂંતી જ મખાનતા હતી,
બારી રહેણીકણીમાં આરલો જમો ફર જેવાથી મને પોતપોતાને
ગમે દાકરે ગમતા પરંતુ એક દિવસ એવા આવ્યો, ત્યારે બનેને
એક જ ગનો માપવા પડ્યો. તે દિવસે જેવા વેપારના મહામાગમાં
ની ભરતી આવવાથી તેમને પાણી યજ્ઞ ખાદ પડી ગયું.

૨

મુખ્યધી હસકતા

ગેવંના દાઈમટેગવમાં જોઈએ તો મળે મુખ્યધી દયકતા
જતા માટે એ ગ્ના છે, (૧) વાયા નાગપુર અને (૨) વાયા જમવપુર.
પણ આ બે અબાગીઆ ભાગીઆઓ માટે નો એક ગ્નો હતો
અને તે વાયા જમવપુરનો હાથ કે નાગપુર ગમે જવામાં જોખમ હતું.

ધન મેગવવાના મુખ્ય માર્ગો આ છે, જેમ કે —

(૧) વારસો—જમતી મારે પ્રજાને લાવી લેતા આવડું.

(૨) અણધાર્યો લાભ—જેમ કે ધનમાં ખાડો પોતાવવા
જતાં એ નીડળી પરે અગર કોઈ અવળો કામ-મામો મુત્તરી
ગય તે સીવમાં આવડુંને દઈ ચોટાડનો ગય.

(૩) કાન-અટીસ—કોઈ વાત માર્યો હોય તે કોઈ ગત
માણસ, ગામ જમીનગરી કે ગેકડ, આંખ વીંચીને આપી કે

(૪) નસીબની ચાટી—મટો, ઘોડો કે લોટરીમાં ચોડો
દાધ નાખવા જતાં હાથમાં જેમાત્ર પોટલુ આપી પડે.

(૫) વેપાર-મજૂરી—પરસેવો ઉતારીને પ્રામાણિકપણે મહેનત કરતાં; કાંકરી કાંકરી બચાવવાથી રૂપિયાની પાળ બંધાય તેમ.

(૬) જખર-જસ્તી—હુંટકાટ, ઘાડ, ચોરી વગેરે દ્વારા કાઢતી લક્ષ્મીજીનું અંધારામાં હરણુ કરી જવું તે.

(૭) નફ્ટાઈ—ભીખ માગીને અથવા કાયદેસર રીતે ગામના ધાલીને, દેવાળું કુંકરીને ખીગતી લક્ષ્મીજીનું ધોળે દિવસે છચ્ચોક હરણુ કરી જવું તે.

(૮) ઉગાડવાની કળા—ખપ પડતાં જેમ અનેક રાત્રીની સરકારો પઈ પઈના કાગળના કટકાને હજાર હજાર રૂપિયાની નોટોમાં ફેરવી નાંખે છે, તેમ અગર ખોટા સિક્કા કે ખોટી નોટો બનાવવાનું કારખાનું કાઢીને રૂપિયા ઉગાડવામાં આવે છે તેમ.

રાષ્ટ્રકૃષ્ણની કુંપનીને કરમે કાઈ પણ માર્ગ માંડ્યો નહોતો. માર્ગને બદલે વિધિએ લીસોટા ને લપરડા તાણ્યા હતા. એટલે ન છૂટકે તેમણે પાંચમો માર્ગ લીધેલો; પણ તેમાંય નવું શેરબજાર તૂટવાથી તેમણે ૭ મો માર્ગ લીધેલો અને ગામના આશરે અડધો લાખ રૂપિયા ઠેકાણે કરીને ભાગવાની તૈયારી કરેલી. લેણદારોમાં એક નાગપુરનો મારવાડી હોવાથી નાગપુરને રસ્તે જવામાં વારંદ-જમીનો ભય હતો તેથી મન્ને ભાગીઆઓએ ગાંસડી આંધીને કલકત્તા તરફ વાયા જબલપુર 'ગાલ્લી હાંકી.'

એકજ રસ્તે જવાનું હોવાથી મન્નેની રહેણીકરણી વિષે તેમને હવે ખગર પડવા માંડી.

દૃષ્ટાએ બડારગામ જવાનું હોવાથી ગોરખનો આંક, પંચાંગનું મુહૂર્ત વગેરે જોઈ રાખેલાં અને સાઈ ચોધરીઈ જોઈને તે રાતના ૬ ની ગાડી પકડવા માટે ૭ વાગ્યાથી આવીને બેઠેલો. ચોર લોકો પણ ધર દાડતા પહેલાં ચોધરીઈ જુઓ છે અને પછી “જે રણુછોડજી” કહીને ખાતર પાડે છે.

રથને ટાઈમટેમ્પલ જોતાં જણાયું કે ગાડી તો ૮-૫૫ વાગે નવય છે એટલે સાંજના છતો સનિમેયોઆફ જોવાને પુરતો સમય છે એમ ખાતરી કરી તેણે 'એન્ખાવર રીતેમા' માં અડ્ડો લગાવ્યો.

ગાડની મીટી થઈ લીધી જતી થઈ. એન્જની મીટી થઈ. ગાડની બીજી મીટી થઈ. બધા ગ્વાનો પતો નહિ હોવાથી દૃષ્ટાન્તા પેટમાં તેવ રેડાયુ પગુ ગ્યો નજ આગ્યો ને ત્રીજી મીટીએ આખરે જમવાપુર મેવ ઉપડી ગયો. નેવ રેડાનાનુ કાગલુ ગ્યો ગ્વી ગયો તે નહોતુ, પણ દૃષ્ટા પામેજ બધી મુડી ગ્વી ગઈ હતી તે હતુ હવે ક્યુ રેગન ક્યારે આગે ને જતુ ગુન્ગની પચાગમા વખેયુ નહિ હોવાથી દૃષ્ટાએ તો “ગમેદૃષ્ટુ-ગમેદૃષ્ટુ” જપવા માંડયુ.

કલ્યાણના મેનનપર અચાનક ગ્યો કુંડી નીચ્છો ગ્યાએ ક્યુ કે—

“હુ નો મીતેમેગાગ્રામાથી દાહમમર તીકોલો ને મેશન પર દાહમમર આવેલો—મરામર ૮-૫૦. પણ તારી ગાડી ૮-૪૫ વાગે ઉપડી જવાથી મને અજાણી લાગી, એટલે મે મેશનમાગતરને પેલા દાહમમેજવાના દાહમનુ કાગલુ પૂઠયુ ત્યારે તેણે ક્યુ : “જાપવામા ૪૫ ને મરલે ૫૫ થઈ નયુ છે, તે ભૂલ છે” પછી વળી દિમાગ કેવા ગણવાના (૫૦) કીવા રેક્ષીવાગાને રેગ્યી ક્યાકના ૫૦ માહવની ન્પીડે તાજા કાના અહીં પહેલો પડેલો આગ્યો છું” ને મેગન, ગાડી પકડી છે !”

દૃષ્ટો—પણ ભઈ, ત્યારે દાહમમેજવા જોવાને મરલે મારી માફક મુર્ત ને એડીકે જેણુ કોણ, ને ગાડી ઉપડના પડેલા એક ક્યાક પડેલા આનીને ગા હો, તો આ બધી તકલીફ પડે ખરી ?

ગ્યો—અના પણ દેનની મુમાર્ગ માટે તે દાહમમેજવા જોણુ જોઈએ કે પચાગ ?

દૃષ્ટો—તમે જોજ વડી ગયલા તેવી જ આ દેગને અગાન્ય નથી મળતુ તો ?

ગ્યો—હવે તમે જાણેજાલુ ધર્મી જો તે ભવે અર્ચના વિમાનનો દાંડો તમે પકડી ગયજો. દૃષ્ટાબાઈ, હવે આ લાખી મુગાફીમા તમારા ધરમમરમ સૂકાઈ જવાના છે, જોજો.”

મધ્ય દિદુઆન પડેલના તો જણુ વાતાનજણુ મવાયયુ જણાયુ. જોખમેની ચાહ પીવાવાગાને ગરના પાણી જેની ચાહ મળતી ને દર

મયો: કાગલ કે સીટી થઇ ચુકેલી તે પાછો આવે તે પહેલાં તો ગાડી ઉપરી ચૂમી અને દોડતી ગાડીએ તે ચડી નક્કો નહિ, એટલે બગલો. " ઓ માતંગ, માતંગ ગાડી ઉભી રાખો હું મ્ની મયો " ગ્યાને એક બાલુ તેની દયા આવતી હતી પણ બીજી બાલુ તેની રીતબાતથી એટલો કટાણો આવ્યો કે તેણે માફગ ખેચવા માટે જે હાથ લ માગ્યો હતો તે રાથથી માફગ ખેચવાને બદલે એક ડેળુ લઇને મોઢામાં મૂક્યુ. ગ્યાને મતોપ થયો કે દાઇમટેમવવી જ ગાડી ચૂકાય છે એમ નથી, પરંતુ પચાગથી ને મુર્તથી પણ ગાડી ચૂકી ગયાય છે બાકી ગેલુ જામ મુર્ત ચુકાવવા માટે તેણે પોતે જ મધા સ્પીઆ હજમ કરી જવાનો નિશ્ચય લ્યો અને કૃષ્ણાને જમવપુરના સ્ટેશન પર અપડતો છોડી તેણે દવક-૧ ગરેન્મા બીજા વિમની મનારે પોવાના પવિત્ર પગલા મૂક્યા.

*

*

*

૩

બંગાળમાં મુખ્યમંત્રી

કોણ દિવમના ગરેલાલુમાં ગ્યાને ખારી થઇ ગઇ કે આવ કેડાણે ખરખર કૃષ્ણા જેવા વૈષ્ણવોલુ લામ નોલુ જે દેગતા સુન્ન ક્ષાહાજ અને વૈષ્ણુન બગાળીઓ પણ માગ મા ગ્યા ખાય, જ્યા મંદિરો પામેતા ગામવાળાને ત્યાં દાખેલા મંગલ વટવતા લેપ, ત્યાં કૃષ્ણા જેવો માણસ બુખે જ મરે, એનો મલવ હતો

આટલો આત્મમંતોપ થતા ગ્યાએ ૧૧ મગાળી-ગુરગતીઓમાં મુગદગમની હાપ પાડવાનો નિચાર લ્યો મનમાં નામપુરી વાગે દો: તેમ જ કૃષ્ણના પચાગનો ભવ લેવાથી એણે પહેલે જ તકે વિધાયતી રેમ ધાગમ કર્યો અને મોટે પાયે ઓછીમ ખોલી બે નલુ વગ્ગ મુધી મોટી મોટી યુગેલીઅન કંપનીઓ માલે રેપારી મંગલ માવવામાં એણે યુગેલીઅન હેપલો, યુગેલીઅન જવમો, વીએટર વગેરેમાં પોતાની મિલનનું પારી કયુ હામમાં નો એનો ૧નો કે ૨નો મોગ દિદુ વેપારીને એની ઓછીમમાંથી બીજેમ મેગનનાનું મન થલુ, પણ એણે પારીઆ વટવટીને તેમજ કાગલો લખીને માલ જણાવી દીધેલું કે

“ વૈષ્ણુએ આ ઓશીસમાં આવવાની મનાઈ છે.” વેપારી જગતમાં આ ઓશીસ માટે હો હો થઈ ગયેલી. પણ એણે કાંઈને કાંઈ નહિ આપેલું. આમ છતાં મંદીને લીધે કાંઈપણ વેપારમાં સારો નફો નહોતો જણાતો. એક યુરોપીઅન દલાલે એને બકરાનાં ચામડાં અહીંથી અમેરીકા ચલાવવા માટેનો ધંધો બતાવ્યો તે કહ્યું કે એમાં ધૂમ ધડાકે નફો છે. અથવા વિલાયતી દારૂની એજન્સી લેવા કહ્યું. પરંતુ આખરે જન્મે ગુજરાતી હિંદુ હોવાથી આ Regaway company (રેગવે કંપની)ના સાહેબને એ ન રૂચ્યું તે વાત પડતી ચૂકાઈ. ધન ખલાસ થવા આવ્યું હતું અને એક દિવસ તો એવો આવ્યો કે શીરપોતી હોટલ, જેમાં વાઈસરાય પણ ચાહ પીવા જાય છે તેની ચાહ પીવા માટે આઠ આના રોકડા નહિ હોવાથી ટપાલની ટીકટીટ વેચીને તેણે છ આના ભેગા કર્યા અને તે શીરપો માટે પુરતા નહિ હોવાથી ખીજા એક યુરોપીઅન હોટલમાં તેણે પણ મૂક્યો. પણ ત્યાં—

“ અહીં હિંદીઓ અને કુતરાઓને દાખલ થવાની મનાઈ છે ! ”

એ પાટીઈ દેખાડી ત્યાંથી તેને બહાર કાઢવામાં આવ્યો. રહાતું માથું દારૂ દારૂ થતું હતું. એક બંગાળી હોટલમાં ચાહ પી તેણે કપ ફેડી નાખ્યો અને તેના છ આના ચૂકવી દીધા.

ઘેર આવી કપડાં ઉતાર્યાં અને બધાં વિલાયતી કપડાં ગંગાંજમાં પધારાવી દીધાં. પોતાની ઓશીસ બંધ કરી અને બંગાળી કુરતું (ખમીસ) અને ધાતીઈ પહેરી તેણે નોકરી-ચાકરીની શોધ કરવા માંડી. એક કેકણે—

“ એકએ છે મહેતાજી; ગુજરાતી નામું લખવા માટે ”

એવું પાટીઈ યાંચી તે અંદર દાખલ થયો. એ કંપનીનું નામ K. RISHANA & Co (કે. રીશાના એન્ડ કો.) હતું. ત્યાં એને મુનીમ તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે પચાસ રૂપિયા પગ છે. રખાતો માર્ગો રજો નોકરી પર દાખલ થયો. પાંડેલે જ દિવસે તેને બરણાઈ મળ્યું કે રંચાર આમડાનો અને વિલાયતી દારૂનો છે. કંપનીનું નામ કંઈ મુશ્કેલીમાંથી ગળતા એક ધાંદ કારિયાવાડનો મેમ્બર કે ખાન્ડે દેવો

તોયએ એમ તેણે ધારી લીધું. પણ નોકરી કરવી હોય ત્યાં ધંધાની વસ્તુઓ ક્યાં જોવા બેસાય ?

સાંજે શેઠ કુકાને આપનાં નવા મહેતાજીનું કામ જોવા માટે સામે આવીને ઉભા. ચાર આંખ એક ઘઘ બને—

રથો કહે : “કીપ્પા, તું !”

કીપ્પો કહે : “રથા, તું !”

રથો કહે : “તારાં ટીશાં ટપકાં ક્યાં ગયાં ?”

કીપ્પો કહે : “જમજમુરમાં લુપ્તી નાખ્યાં.”

કીપ્પાએ આત્મકથા કહેતાં કહ્યું કે—

“માડી ચુકી જતાં અને સીડી વાગનાં પંચાંગનાં મુદ્દત્ત વગેરે-માંથી મારે વિશ્વાસ હડી ગયો. થોડી બીખ માગીને તને શેઠવા માટે કલકતા બેગો થયો. પણ તારો પત્તો ન મળ્યો. આખરે મુસલમાનોના લતામાં થોડી ફેરી કરવાથી કંઈક આવક ઘઘ તે તેમાંથી આ આમણતો ધંધા હાથ આવતાં અત્યારે લાખેક રૂપીઓ બેગો કર્યો છે અને હમણાં વિલાયતી દારૂની એજરેસી લીધી છે, જેથી યુરોપીયનો પાસેથી ખૂબ ધન કઢાવી શકાય. પણ અત્યા રથા, તું આવો શુદ્ધ હિંદુ ક્યાંથી થઈ ગયો ? આ આંહલો કરીને નોકરી કરવા આવ્યો છે, તે તારા મનમાં એમ હશે કે શેઠ મને શુદ્ધ હિંદુ જોઈને નોકરી આપે. પણ મારે તો હવે તારી માફક પૂરી છુટથી રહેવું છે.”

રથો—તેમાં સાર નથી, કીપ્પા ! બહુ વૈષ્ણવ યવામાં કે બહુ નાસ્તિક યવામાં સાર નથી. આ જો મારા હાથ !

રથાએ પોતાની આપવીતી કહી શ્રેણીગણી. એ બન્ને નાગપુરનાં હરમનાં નાણાં સુકડી ઇષ અડધું મીયાંપણું (વિપારત્ત) અને અડધું મહાદેવપણું (રહેણીકરણીમાં) એમ મિશ્રણ કરીને ૧૯૩૩ ના નવા સુરરાતી જુવાન તરીકે, ગાદા, સીધા, માંધીપથી હિંદુ રહી, મુખ-ચેનથી જીવન પીતાવે છે.

લલ્લુ મખખીચુસ

૧૧

લેખક :
શ્રી. છાયાલાલ ડાહ્યાભાઈ જાગીરદાર

આ વેગ એ પ્રકાશની વામણી છે કે એને હપાગ ચરેના
 માણુમ અને-વગા પ્રાપ્ત ને કાષ્ટ રીતે માણી નાખે છે
 એ બહાદુરમાથી દરીએ આવ્ય નિના અણીશુદ્ધ મદાગ નીચી આનવાની
 હરેજ ગાખનાગમા પ્રથમાના પ્રથમા ભગી અક્રમ દેરી લેગે, નહિ
 તો એ મદમા ને મકાદમા ભુ-નર્ધ ગયા રમગ મેતો નરી

આગના જમાનાના રાણિયાની એ-લોકનાર્તા પ્રચલિત છે, વાણિના
 ભાઈ બનતા શુધી પૈમાની મામતમા આવરામા આની જઈ નર્ધ
 માદ નહિ, પણ મનેમાનુમાગ વાણિયો નુ, રાણિયાનો માપ પચુ
 મપાદ ચઢી ગય 'મદનચદ જે એનાગ ઘરવાણીના બુ આગ્રધી
 નનાઇને તા વમની ' નાચ પાગી 'મા મચેના, નિન્નદરી નાચનારીના
 ભારભાર તથા હવડમા મ નચદ નેડ તો એના શુદ્ધ બની મરા કે
 એમણે એની ન-મા વરમા એકદ બેવાગ માત્ર લખન પ્રમંગેજ
 પગાગમાથી બનાગ નીચીની પોતાની જગિયાન નાવ, આવગમા ને
 આવેગમા નાચનાગીને નેગ આપી દીધી ' ભેગ આપતા તો અપાર્ધ
 ગર્ધ, પણ આનનનો નગા ઉત તાજ એમની ખોપરી ઠણુરી ' હવે
 નુ થાન ? રો ને અને નેના અભાનને મારી રીતે નણનાગઓ તો
 નેમની આ ઉગતા નેર્ધ, અમારાગ્યાને નિયમે પર્લુ ચદને ખીચેનો
 નેર્ધ નેટનુ આ ર્ધ થાન તે નગા નિર્ધ આર્ધ પાના મેટગ
 પોતે જ પોતાની ઉગતા નેર્ધ આ ર્ધના દગિમામ્મ હમી મૂરા હતા
 તથા ખીમની રી વાન ! પરતુ મદતચદે પણ ' મગનભાષના દરાના
 પાગી ' પીમા હતા એમણે ' મીચેલી ' બાગ મુધારી લેવાનો
 નિચાગ ક્રીમા નાચનાગીને થન કે નર્ધ અચ્ચુ મરાઈ ગયુ હમે તથી
 નેડ આદલી મરીમા એની દર દરી

—એટલે ખીજ ગાયનમાં એ વળી વધારે ખીલી ગાયનનાં જાણ-
કારો પણ એની આ 'ચીઝ' સાંભળી ખુશ થઈ ગયા. તાન પથરા ને
આલાપ પરકાષ્ટાએ પહોંચતાં મદતચંદ પણ ઉભા થઈને નાચવા લાગ્યા:
'ઓહોહો, શું ગાયન છે! લે આ પાથડી, લે આ ડગલી' એમ
કહી શેઠજીએ તો પાથડી ને ડગલી કહાડી રામજીનીને ભેટ ધરી દીધી.
શ્રોતાઓને હવે કંઈક શેઠજીના મગજ માટે શંકા ગઈ, પણ એટલામાં
તો શેઠ વળી પાછું 'લે આ ધોતિયું' એમ કહી ભર મહેરીસમાં
ધોતિયું કહાડવાની શરૂઆત કરી; એટલે બધા ચોંક્યા અને વેવાઈ
સિખએ સર્વે જણાઓ મદતચંદજીને ઘેરી વળ્યા. એક જણ આઈસ
લેવા દોડ્યો; બીજો પાણી લેવા દોડ્યો અને નાચ નાચને ઠેકાણે રહી
ગયો! સમજીઓ તો શેઠની શાણપત સમજી ગયા હતા એટલે એમણે
હાથું, કે શેઠજીને બહુ અકળાવો નહિ. એમને ડગલો પાથડી ને શાલ
પહેરાવી ઘેર મૂકી આવો; ત્યાં તે થોડીવાર આરામ લેશે એટલે તેમની
તળિયત મુધરી જશે.' નાચ ગાયનના શોખીનોને આ વાત ખાસ
ફાવે, એટલે શેઠજીને ડગલો પાથડી ને એમની કીમતી જરિયાન
શાલે પહેરાવી ગાડીમાં એક માણસ અને તેમના વેવાઈ તેમને ઘેર
મૂકી આવ્યા: મદતચંદને તો આવેશમાં ને આવેશમાં નાચનારીને
આપી દીધેલી જરિયાન શાલ પાછી જોઈતી હતી તે એમણે 'ગાંડ-
પણનો ઢોંગ' કરી મેળવી લીધી એટલે ગાડીમાં બેસતા મુધી તો તે
ગલ્લા થઈ ગયા હતા અને ઘેર આવ્યા ત્યાં તો ખુદ વેવાઈને તેમનું
પરકાષ્ટુ જોઈ પોતાને તો કાંઈ ગાંડપણ નથી આવ્યું ને! એમ શંકા
થઈ પડી!

આવા કિસ્સા આગલા જ જમાનામાં બનતા હશે એમ કોઈ
ન ધારે: હાથ પણ એવા કિસ્સાના પિત્રાઈ લાઈ જેવા બનાવો બને
છે અને જ્યાં મુધી આવેશની હયાતિ હશે ત્યાં મુધી એ બન્યા જશે.

કેઈ મોટી સલામાં, કેઈ સાચાં માણં કામ માટે દેંડ ઉધરાવાનું
તેજ સાં. એકબીજાની સરસાઈના આવેશમાં ઘણાઓને ચળી જવાની
દેવ હાથ છે: આવી વખતે વેદ દર્શણના પતંગની માફક આપ આઈ
જતાં ન આવેશની હાથ તો દેંડના કપિયા ચૂકે કસતાં ચરંદ પરીતો

હિસરાતાં વાર સાગની નથી; અમારી ન્યાનમાં 'દેશવણીનો પીપળા' નામનું એક ફૂંડ છે. અમારી જ્ઞાતિના જુવાનીઓની આ 'પીપળા'નાં ડાળ પાંખડાં વધારવાની ખૂબજ હેંમ હોવાને લીધે જ્ઞાતિના એક 'દામકાકા' નામે સહુભાઈ એકને પ્રમુખપદે એ કલાકની નાટિકાનો એક જલ્મો તેઓએ ગોડવ્યો. દામકાકા ધનાઢ્ય હતા, પણ એવા મજ્જીયુસ હતા કે કાઠને એક 'જાંઘ' આપવાની વાન કેવી થાય છે ! જ્ઞાતિના યુવાનોનું માનવું હતું કે સહુકાકાને મોટાભાઈ હરીશું તો શરમાશરમીથી પણ એ 'પીપળા'ની કચ્છપૂળ હરી એને પોખ્યા વગર નહિ રહે ! બહુ ભાવ આપી એકે આપમે યુવાનોએ ગોવેશ્વર જલ્મનું પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું : જલ્મમાં જ્ઞાતિના જ યુવાનોએ અને યુવતીઓએ ભાગ લીધો હતો અને તેને તેને મપણું મીતે કનેડમંદ બનાવવા માટે જરાય કચામ રાખવામાં આવી નહતી. જલ્મો ખલામ થયો એટલે રંગભૂમિ ઉપર જ્ઞાતિના પ્રતિનિધિ 'બેકા'ઓ માટે ખુરસીઓ નખાઈ; ભાષણો શરૂ થયાં : ફેંડની વાન નીકળી. સહુકાકાએ ભાષણ કરતાં વાનમાં ને વાનમાં એમ કહી નાખ્યું, 'આપણી જ્ઞાતિના દેશવણીના 'પીપળા' માટે જુવાનોને નારક કરવો પડ્યો એ મારી વાન છે, પણ આમ ભંડવાઓની માફક નાચી ખૂંદીને 'ધગમરો' કરવો એ મને તો ફીક નથી લાગતું; કહેવન છે કે 'પંધમો ભવાવદ્' : આપણે તો વાણિયા; આપણું બાપીકું વાણિયાવદ્ હોયી આમ ભંડવાવદ્ કોતું એ મને તો પમંદ નથી પડતું; છતાં આપણા જુવાન ભાઈઓનો ઉત્સાહ હું બાગી નાખવા માગતો નથી. મારી તરફથી માત્ર કીકાને નામે હું આ ફેંડમાં ફાંપ્યા ચાર હજાર ભગવાની પહેલ કરું છું : તેને આપણા બીજા ન્યાનિભાઈઓ પણ અતુમરો એમ આજ્ઞા રાખું છું.'

કેટલો પહેલો ધગમરો માંબળી પ્રથમ તો યુવાનો તેમજ યુવતીઓને આંચકો લાગી ગયા હતા, પણ પછી ચાર હજારની રકમ સહુકાકા જેવા મજ્જીયુમે ધગમરો કરી કે પહેલેજ મપાટે કાપ મગાયાલીસ પિતા હરી આપી ફેંડની ગુબ નડવાન હરી દીધી તેની ગરમીમાં એકે કાંચેલી દીકાનો વિરાધ ઓગળી ગયો અને મોં ઉગાદમાં આવી જઈ 'પીપળા'ની તુલિતા કાંચમાં લાગી ગયા. જોતજોતામાં

આંકડો દશ હજાર પર પહોંચી જતાં વાર લાગી નહિ. જલસો ખતમ થયો અને સૌ ભાઈ બહેનો હસતાં રમતાં ઘર ભોગાં થઈ ગયાં. પણ ફંડના પૈસા કોઈની ભેળા કરવાનું કામ હતું બાકી હતું, તે કરવા યુવકમંડળના કાર્યકર્તા શ્રીયુત શાંતિકુમાર અને શ્રીમતિ ગોમતીબેન ખીજે દિવસે બહાર પડ્યાં. એમણે પ્રથમ દાસકાકાને જ પકડ્યા.

‘આવો આવો, મુરખીઓ! તમારાં પગલાં મુજ જેવા ગરીબને ત્યાં ક્યાંથી? બોલો, શી આજ્ઞા છે?’ લલ્લુભાઈએ આવકાર રૂપી ચામાં ભારેભાર મીઠા શબ્દોરૂપી સાકર ભેળવવા માંડી.

‘શેઠ! અમારા જેવા બાળકાની તે તમ જેવા વડીલોને કાંઈ આજ્ઞા હોય?’

‘હે-હે-હે’ શેઠ હસી પડી બોલ્યા, ‘એ તો તમારી લાયકી છે’ એમ કહી લલ્લુકાકા ધધર ઉધરની વાતે વળગ્યા: એમણે ફંડ ગ્રંથથી ઇસારો સરખો પણ ફીધો નહિ એટલે ગોમતીબાઈએ કહ્યું, ‘આપના મુતારક હાથે ફંડની શરૂઆત થઈ હતી તેના અંતે હવે પૈસા ઉધરાવી લેવા તીકળ્યા છીએ.’ ‘બહુ આરી વાત છે, અમથાભાઈ, ગોડળભાઈ, સાંકળઅંદ વજેરે શેઠીઆઓને ત્યાંથી પહેલાં ઉધરાવી લ્યોને? મારે ત્યાંથી પૈસા ક્યાં જવાના છે? કે પહેલાં અહીં આવવાની તરદી લીધી!’

‘એમાં તરદી જેવું શું છે! ફંડની શરૂઆત આપેજ કરી હતી’-

‘ઓહો! એમ છે? ત્યારે તો મારા નામ પર ચાર હજારતે બદલે ચાળીસ હજારની રકમ મૂકા!’ લલ્લુએ પૂર્ણ ગંભીરાઈથી બાહુ ગોઠવી.

દુનિયાના રંગથી કાચા આ યુવાન જીવરોમાં હર્ષના સંચાર થયો: ચારના જ ચાળીસ હજાર? ક્યા ફંડ ઉધરાવનારની ખાતી હર્ષથી ના ફલે? ‘જવાહર જેટ્ટ’ના ખીસામાં ક્લીપ સાથે ભેરવેલી સ્વયં સોલરિયની લેખિની, ઉર્ફે ઇન્ડોપેન્ડન્ટ પેન હતી તે કહાડી, શાંતિકુમારે ફંડની દીપમાં રોડને નામે ગરેલા ચાર હજારમાં એક મીઠું વધારી દીધું: આમ ચારના ચાળીસ થયા એટલે લલ્લુભાઈએ પગ પર પગ ચડાવી કહ્યું, ‘દલ એક મીઠું વધારી ચાર લાખ જ કરોને?’

શ્રી અમલદાસ ડા. જાગીરદાર

શ્રી. "સરતકીર"

ગાનિ અને ગોમતી હવે ચમક્યા ! દામકાકા મશ્કરીએ ચદતા લાગ્યા ' ગેરુ મશ્કરી ? '

' મશ્કરી તો હું જ છું કે તમે જે જે વાત લાગ્યા છે તે ? ગામના રગ્યા લૂટારી ન્યાતનો 'પીપો' વધારા તો રીડ નીડ્યા છે '

' પણ મેં, કડમા પિના તો તમે નને ગણખુનીથી '—

' હા, હા અને અજ્ય હોશિયારીથી લગી કડની મગાત મેં જી તેનું છે શું ? એ તો પમળ્યો કે ગેરગણોનું દામ છે અને માન જેના પર એમનો આજનો મગ લાવ છે તો તારા ગાનુ ત્યાનું જ મેં એક પાછ પણ લગી નહિ હોત તો પેપો તમારો અમથો, ગોઠગિયો ને માઠગિયો એક પાછ પણ બનત કે ' એ તો તારા ગેર હવા જો આ લ'નુની કે મમરચુચના વાપરી તમે એ ગમગ મખખીચુમે પામેથી મારી જેની ગમ લગતી જાડી પા, એ નાધવાઓ જે ભેલી ગમ આપનાની ના પાડે તો કહેજો મને ! જે જે ઉંડે કે બગલમા એની હડી કેમ ગી ગાત છે । '

' પણ આપે ભરેયા આ હમગ '—

' માનમા ના મમજો તેને શું કહેવું ? આ લ'નુએ કાંઈ કેડાને આ પાછ પણ લગી માલગી જે કે તમે આગીમ હમગ લેવા '—

' અજે ગેડ આગીમ નહિ તો આ તો ભર્યા જે તે આપો ? '

' આમા આડો તો આગીમનો કે । ' લ'નુએ મારી જાડી

' બૂચ થઇ જે કે મેં આગના આગીમ કીધા । '

' તાલ, વાલ, તમારી બૂચ તો તારો ગણી મિડોરીઆ અને મારી બૂચમનમાછને જે બૂચ આગીએ તો મેં તે જાઇ ન છું બાકા છે કે તમારી બૂચ મા ચાર અને મારી બૂચને મારી જ ના મને । '

આમ ગમગ નના જાંચુ કે એ ગમકાકા બનવા તો એક જાંચ પણ ગમગ તમ નવી । એવે પેના ભાનનાગણી યુવાન અને યુવતી કાંઈ જ જાનતા નાનક જાંચ ઉ ના હાત ના । એ લ'નુ મખખીચુમના નામનું 'પાયનુ' જાંચી ઉ ના અને ગીજે ગેરકડની ગમ બેગી ના ઉપવા

રસોધ્યાઓ વિષે કાંઈક

૧૨

લેખક :
શ્રી. “ અસ્તરૂંકીર ”

૨ મોઢાઓ મળતાં, મમગ્ધીઓ આપણા મમાજનુ ઉપવાગી
 અગ છે ત્રીમત તેઓ ના આપણા ન્યાડ નાનું અન્નિત્ત
 આવમ્પક છે એ પાત્ર માડ મ યુ તેમ તો મગ્યા ન મનો નમગા
 છે અને ટિવિનિ માધાન્ય તેમ તો માથે પ નુ પ્રાણી છે ' ગમે તમ,
 પન નુ આ દેનામા, ન યુગપ અમેગિદા આદિ મુરવા દામા, ન,
 મોઢાયા, મમગ્ધી મમાજનુ ઉપવાગી અગ ન, પરીમમા તો નના
 મુદ્દ મના ને (Chefo) મોઢામોટા ન નમગાન્યઓ અને નનીર
 દુદુમોને પાડનાનની પોનાતી દામેચિવતથી આડ નાપ છે ' પેરીમ
 અને લડનમા ફેટવાડ એવા મેટાના હોય છે, જે પોનાતા દન્ય દુક
 ઉપર મદાગ આધી પોનાને લા નવાગ થતા પડ્યાનો અને વાનીઓની
 નાદેગત કો છે

આપણે ત્યાં

આપણે ત્યાં અનેક પ્રકારના મોઢાઓ આવે છે. જેવા કે
 વૈષ્ણવ મોઢાઓ, પુગીરા મોઢાઓ, ખાધગ મોઢાઓ, મનાડ
 કાના મોઢાઓ, મેવામેવા મદાનાજે, મગિડ ભડાઓ દુદુમ અને
 ગદના વડીય મમાન ગાલુના પાડશાજીઓ, વળી ચોગદવામા દુગ્ધજ
 આરા મોઢાઓ અને નાન નના મોઢાઓ આપણા ગુજગતી
 દુદુમોમા દવાની બાગરતા હોય છે ' થોડા વખત પહેલા એ માનવ
 પ્રાણીઓ વિરે જાનુવાની કાષ્ટ હજી થતા મે જે ' મોઢામોટા '
 કોલી, તેની ફેટલી વાનીઓ મળુ કો છે —

વડીલ સમા મોઢાઓ :

કાશિયારાડ અને નુમદના ફેટલીક ઉચ જાનિના દુદુમના પગના
 વડીય જેવા વડ પહેલા મોઢાઓ મે જેવા છે. કાડીના એક મોતી

કુટુંબમાં, જેને ત્યાં હું મહેમાન હતો, ત્યાંનો ગિરનારો રસોઈયો એ કુટુંબના વડીલ સમાન થઈ પડ્યો હતો અને વડીલની માફક જ, કુટુંબના મુખ્ય શેઠ ગુજરી ગયા પછી ઘરનો કારભાર એ વૃદ્ધ પ્લાહાણ ચલાવતો. તે અને તેનો શેઠ સાથે જ લાડીથી મુંબઈ ગએલા. શેઠ પોતાની સોનીની દુકાન જમાવી, વતનમાં મકાન ચલાવ્યાં, અને વૃદ્ધ થતાં મુંબઈની દુકાનો પોતાના પુત્રોને સોંપી ડોસા વતનમાં વિશ્રાંતિ લેતા હતા-સાથે પોતાના જૂના રસોઈવાને લાડી લઈ આવ્યા હતા. કાળે કરી શેઠના ગુજરી ગયા પછી તેમના ઘરનો સઘળો કારભાર એ વૃદ્ધ રસોઈઓ જ ચલાવતો. મુંબ્યાગંધ વહુવારૂઓ, અનેક નાનાં છોકરાઓ, મોટું અને ડુળવાન કુટુંબ હોઈ નિરંતર આથી રહેતો મહેમાનોનો ધસારો, એ સઘળાને પહોંચી વળવાનું કામ આ વૃદ્ધ રસોઈવાને જ શિરે રહેતું.

વૈષ્ણવ રસોઈઆ :

મુંબઈના એક શ્રીમંત લાડીઆ કુટુંબમાં બીજા એક વૃદ્ધ રસોઈઆ હતા, જે અનન્ય વૈષ્ણવ અને પુષ્ટિમાર્ગના ધર્મગ્રંથોમાં અચ્છું પ્રાવીણ્ય મેળવેલા હાગતા. કુટુંબમાં તેમનું સન્માન સાફ હતું. ડોસા પોતાની સ્વચ્છતાથી, પ્રામાણિકપણાથી અને પાકશાસ્ત્રના પોતાના પ્રાવીણ્યથી કુટુંબને ખુશ રાખતા એટલું જ નહિ પણ પોતાની 'સંભાળ'ને ઉચી જતની કળા સમજતા હોવાથી ઘરના શેઠ તેમના દોરનદારો અને ઓળખીતાઓને આ 'મારટર પીસ' સંહારાજની રસોઈ આરામવા ખાતર જ સંઘળે આમંત્રણ આપતા.

કોન્ક્રેટર

મુંબઈમાં એક ગુજાી રસોઈયો મેં જોએલો; જે મોટી રસોઈના કોન્ક્રેટર હોતો. જેમ મીઠીઓ મકાન આંધવાના કોન્ક્રેટરો હે, એવંતોવેદો દેવર અને પૂલો આંધવાના કોન્ક્રેટરો હે, તેમ આ ડોસા મુંબઈના શ્રીમંત અને ઉચ્ચ ન્યાતોની જગણુવારોના કોન્ક્રેટરો હોતા; નહોં એ કોન્ક્રેટરોમાંથી જ તેમણે પાંચ પૈસા મેળવેલા. કોઈપણ ઘરાકની ખર્ચ નહિ નહોં કરારે જમાવતું છે, કેટલાં માણસો જમાવ્યાં છે, શું જમાવતું છે, જેટલું કાંઈ જમાવ્યા છે કે કરકમરથી, સુંદર સ્વાદથી કે

સોસાઈ જમાડવાં છે, એ બધું પૂછી લેતા અને વાડીનો કમરો વધ તમે માગો તે વખતે તમાગ ઓડો મુજમની ઝોઈ તૈયાર રાખના. દમદમ માણસોને પેટભરીને દહીંવડા ખવડાવવા હેય, હાથ દહીં કેટલું લેઈએ, લોટ કેટલો લેઈએ, મગસા-મસાલો કેટલો નાખવો અને એ તૈયાર થતા કેટલો વખત વાગે તેની અગ્ર લાગ કે કાપના કેટલા બજે, એ મરજો વિભાગ આ “કેટલાં” ની આગળના ટેરવાંએ જ રમતો હેય !

“શ્રેષ્ઠ ધી લેઈએ” !

માગ એક થીમત દેખાતે હતા નંના જ રમોડાઓ ગેરમા આંધેલો. એ મુદ્દર ભગવાન નગર અને કુટુંબ વડનવાળો હતો તેને નું ખતાવના આનંદ જ અન શુ નહિ, એ હજી તો યાના બાઈ તને પૂછે છે, તે પહેલા જ કાંઈ કુળના કાગીગની અનવી તેણે અપીકરણ કરી નાખ્યું કે “હુ બીચ મદાગાને લેવા નથી. મેંનું યા એ માફ થા હું મમજી છુ એક દાણાનો પાન માટે હાથે લાડ નહિ થાય : અહીં મેંસા આવું તે દિવસે નર્મ બધા નોગાર્થ લુઓ, પરી એક મહિનો માના થયી રમોડા જમાના તમાગમાથી કાંઈ માફ ન પડે અને બધાના વાજ વધે તો જ માટે પગા લેંગ, નહિ તો હગમ છે ! પગા તમારી ખુશી પડે તેટલો આપજો, પગ મેંનને મેંન પાછો એક મેર ધી લેઈએ ! અને મારી ખુશી પ્રમાણે હુ મેંન ખતાવીશ. અવખન, તમાગ મધાના વચાવ અને ખાગીયનો જાગી લઈ, તમે ખુગ થઈ જાઓ એની મોર્ક જનારીન, અને હુ જ ખતાવીશ તે જાગવમા તમને દમેલા મુદ્દમા જ મળીન !”

કુંડોએ એ મોર્કમાને ગળી લીધો અને થોડા જ દિવસમા એને પ્રતીતિ થઈ કે માણસ ખગેખા પોતાની કામા કાગીગ હતો નાહ, બાઈ, ધી, દાણેદુલી, તેવ, પોતે લેવા લાતો, લાવ મીને માવ માગમા માગે લાતો અને મંગર નાન બો મવા લાવા બેખની વખતે મદાગાને આજે નવું શુ કંઈ છે એ કુદવ મેંનને મેંનુ-પદર રીતે તો એ બીડાનું શાક જનારો. વીમ જાતની વેમગની વાનીઓ ખતાવો ! લુદી લુદી રીને લુદી લુદી દાણો લગો, ઉપગા

કુટુંબમાંથી કાઢ માંદુ-સાબું હોય તો તેને કેવો ખોરાક માફક આવજે તેની બસેબર કાળજી રાખી, તેને પચતો ખોરાક તૈયાર કરતો.

અલડાઈ જતા રસોઈયાઓ

બ્રાહ્મણ સિવાયની બીજી જાતિઓમાં રસોઈ કરતા મહારાજો ખુદ જોતે ત્યાં રસોઈ કરતા હોય તે શેડીઆઓથી અને તેના ઘરના માણસોથી અલડાઈ જવાનો દમામ રાખે છે. એક જૈન વલિક કુટુંબમાં ઘરના માણસોને મહારાજની કાટડીમાં પગ મૂકતાં એ 'નામદાર'ની રજા લેવી પડતી. તેમ બોજન સમયે દરેક ક્યાં બેસવું, કેવી રીતે બેસવું, એ બધું મહારાજ પોતે જ નિયત કરતો ! મહારાજ પીરસતા હોય તે વખતે કુટુંબનું કામ છોડકું તેમને અડકી ગય તો સિધા તળાપર જઈ, સ્નાન કરી નાખી, બીજો મુગટો પહેરી, પછી જ રસોડામાં પ્રવેશ કરે ! અમુક ઋતુમાં અમુક શાક ન ખવાય એવી મહારાજની આજ્ઞા હતી ! અગીઆરસ-અમાસને દહાડે મહારાજ ઘરના માણસોને પરાણે ઉપવાસ કરાવતા ! મહારાજ એટલા બધા જીંડી ગયા હતા કે કુટુંબના શેકથી મોડીને ઠેક ઘાટી સુધીના માણસો તેમનાથી ધરધરતા !

ખેસવાથી મીથુનતીની માફક શરીરમાંથી પરસેવારૂપી રસ ઓગળતો હોય, અને હવે કરતે નપેલામાં દાળનો કચ્છો નાખી એ કચ્છો સાથે જ શેડને દાળ પીરસવા પધારે તો તેમાં કાંઈ નવાઈ ખરી ? એવા એક અનધઃ કુટુંબના રસોઈયાને એક દાથે દાળમાં વધાર દેતો અને ખીન્ને દાથે ખીટીઓ ફૂંકતો મેં સગી આખે દર્શાવે !

ચાંગલા રસોઈયાઓ

જ્યાં શેડીઆઓ ઘરમાં ધ્યાન આપતા ન હોય અને શેડાણીઓ બોળીબગાક અને ગમારે હોય, એવા કુટુંબના રસોઈયાઓ ચાંગલા અને લાડકા થઈ જાય છે. રસોઈ કરતાં કરતાં અને કુટુંબના માથુસો તથા મહેમાનોને પીરસતાં પીરસતાં આ “ લાડકાં પ્રાણીઓ ” આખા ગામની ચોવડ કરે ! શેડને ‘ક્યુચર’ના લાવ પૂછે અને જાણ હવેલીએ દર્શન કરવા ગયાં ત્યારે દેટલા પેસા મટી આવ્યાં, તેની ચોખવટ કરે ! આવા રસોઈયાઓ ઘરને જોખમ સમાન છે અને એવાઓને જલદી રૂખસદ આપવામાં આવે એમાં જ કુટુંબનું શ્રેય છે.

ધુરંદતા રસોઈયાઓ :

દેટલાક મદારાજને આખાખાઉ અને હાડકાંના હરામ હોય છે. તેને તોટરીએ નાખ્યો હોય તે દિવસે જેટલા માથુસોની રસોઈની બોલી કરી હોય, તેનાથી એકાદ વ્યક્તિ પણ જમવામાં વધી જતાં આ ‘ પાકશાસ્ત્રી ’ના મગજનો પારો ૧૦૦ ડીગ્રી ચઢી જાય છે ! આવા આગમુ રસોઈયાઓ મહેમાનોરૂપી ગરીબ માનવપ્રાણીઓના કદા દુશ્મનો હોય છે. તે પરાણે, શેડે પરાણે આણેલી એક બટ્ટા સમજે છે, અને મહેમાન પાટલા પર ખેસે ત્યારે મોહાનો તોખરો ચઢાવીને એવી ફેશનથી તેને પીરમે કે વધુ દિવસ રહેવાની તો વાત બાજુએ રહી. યશુ દૂર પાછો એ શ્વેર જમવાની પાણુ દિંમત ન કરે ! આવા રસોઈયાને દેકાણે લાવવાનો એક જ રામચાણુ તુરખો છે અને તે ચાટલાનાં દર્શન ! કાકિયાવાડના એક કુટુંબમાં આવો એક રસોઈઓ હતો. તેની નામના મેં છેક ખીન્ને ગામ સાંબજેલી. ત્યાં મહેમાન ચતાં પહેલું કામ મેં જો કર્યું કે રસોઈમાં મદારાજને મળી આવ્યો. કાકીને કાંઈ બદાને તેની મેંની સાધવા પ્રયાસ કર્યો, અને તેનું મન પ્રકુલિત

રાખવા મુદ્દતમાં જ ગાયો અને ધાણણોની હું હમેશાં પૂજા કરું છું એ સિદ્ધાંત સંભળાવી દઇ એના કરકમળને વિષે એક ચાટલો પવરાવ્યો ! પંછી પંદર દિવસ એ કુટુંબ સાથે રહ્યો-મહારાજ મને જોઇ ઓછા ઓછા થઈ જતા !

“ ચાંપલી, બોધણું માંછ આવ ! ”

કાઠિયાવાડના મોટા અમલદારને ત્યાં હું મહેમાન થએલો. એક દિવસ ટ્રાણ ગણે ક્યાંથી અને સાચી ધી વિષે વાત તીકળી. ચોરખંદરનું ધી સાફ કે ભાવનગરનું, એ ચર્ચા થઇ. ચર્ચામાંથી મોટાં ઘરોમાં ધીના થતા બગાડની ચર્ચા ઉફસતી અને ચર્ચાના આવેશમાં તે આવેશમાં બાઇથી જરા બોલી જવાયું કે પોતાને ત્યાં એક અડવાડીઆમાં, માત્ર પાંચ મહેમાનો આવ્યા હતા. ત્યાં તો ત્રણ ડબ્બા ધી ખલાસ થઇ ગએલું ! બાઇ અને ઘરનાં ખીન્ન બધાં માણસો એમ જ સમજતાં હતાં કે તેમને ત્યાં બહારગામથી મહેમાનોની જે ભરતી રહે છે તેને લઇને જ ધી. તેલ, દાણોદુણી વગેરેનો વપરાશ વધારે થાય છે. બાઇના પતિ મોટા અમલદાર હતા. પૈસો લખલટ હતો. એટલે તે ગ્યાપતમાં ટ્રાઈ ઉંડું ઉતરેલું નહિ. પણ મને “ શેરલોક હોમ્સ ” થઇ જવાનો વિચાર થયો. મહેમાનોને ઘરના ખીન્ન માણસો કરતાં વધુ ધી મળતું નથી, એ વાત હું જાણતો હતો. ત્યારે ધી કયમ ક્યાં ? પંછી તો એટલી અકસ્માત જ પકડાઇ ! નવ વાગ્યે એ વિશાળ ગંગલાના ઓટલા ઉપર હું ઉભો હતો, એટલામા ગંગલાના પશ્ચાત ભાગમાં આવેલું બારણું ઉઘડ્યું. દૂર દૂરે કામ કરતી એક બાઈને મહારાજે ખૂમ મારી : “ ચાંપલી લે, આ બોધણું માંછ આવ ! ”

ચાંપલીએ મહારાજ તરફ અર્ધસૂચક નજર ફેંટી, નજીક ગઈ બોધણું લાથમાં લીધું અને દૂરે માંગવા જવાને બદલે ગંગલાના કંપાઈન્ટની બહાર તીકળી, તે ગામ તરફ જવા લાગી. હું પણ જલદી ઘરમાં જઈ ટંગેલા તે ટોપી પંદરી પેલી ગણે નહિ તેમ તેની પાછળ પાછળ ગયા. મારા ગંગલાથી ગદુ દૂર ન હતું. ગામમાં એક ઘર આગળ લગ વાડીગલ્લ નામની એ કામવાળીએ કાંઈને ખૂમ મારી. પેલા મહારાજનાં ધમપત્ની દ્વારા એણે કાંઈક બાઈ બારણું ઉઘાડી ઓટલે

આવ્યા અને પેનુ બોલણુ વગમા વધ જઈ થોડી વારે તે પાછુ આપી ગઈ

નોકડી પાછી મગલા તરુ આવના માડી ગ્નામા જ મે તેને પડી પડી તેને માણુએ વઈ જઈ તેની મી- મગના પાવલીની 'દક્ષિણ' તેના હાથમા મૂકી, મે તેને મહાગજ વિષે ગાતો પૂછી આવજ તો તે નોકડ માણુમને ? નેરો લનાડો રોડી નાખ્યો, કે બગવામાથી ઘી દૂધ, માદર, દહીં, ઝાગ, શાકભાજી દાણોદુધી, મગાવો મરં ચીજ હમેશા અહીં મ નાનજને રેગ આવે છે અને ત્યાં પાચ માણમો જમે છે તેમજ જ નહિ પણ બીજા પાચ 'સીની' આપીને જમના આવે છે.

"હોન, મોગના વગમા મોગી પોચ" તેમ ધારી મે ગ્મોષમાનુ બોપાણુ બાઈને ન ડહેનાનો હગન કર્યો પણ મારી પોતાની મગવડ ખાન મહાગજ આવગ પડેલી નેને નસનચાપલ્ય રીને કહ્યુ "તમારૂં બોલણુ હુ જોઈ ગયો છુ આપણી જગ મભાગ મખન હજી પદર દિવસ અહીં ગમવુ છે." તે નિમયી હુ જાણે મોગ દરજનનો તેનો વારવાઈ હોઈ અને તે મારે કાંઈ મામગની પગો હોય એ રીતે ધીમા ઝમોગીઝમોગીને મને રોડી આપતો હતો અને મારી દરેક જાનની મભાગ મખી તમીર જાગવતો, એમજ જ નહિ પણ દરગજ મનારં અને માજે માર માં ધનના બી ન માણમોથી લુદી જાનની ખામ વાનગી તૈયાર રીતે આવતો.

ગ્મોષમાની ખમજ વગની મેધણીને તે આણુનાનો મને નિશાન હતો, પણ એ મોગ ઓશીમગ પોતાના મોટા કમમા ગમની પ્રગતો ન્યાય તોગના વાગ રાવ તો 'આગમાનુ' રગતા ચૂનતા નહોતા, એ વાતની મને ખમજ પડતા મે નિશ્ચય "હોય, હુ જાનતો જાણે છે, મેં મોગ કમજુ મારે, તારે મહાગજ બીચાગે મોરણાથી મતોય પામે ખુદા એવુ બોલણુ નામન મમ."

34325

ઉધા પધારે ડુંડુમપગલે
 અને પ્રભા પાથરે પ્રભાત ;
 તપી-તપી મધ્યાહ્ન નમે, ને
 સન્ધ્યા-આરે ભિગે રાત :
 પ્રભાત, મધ્યાહ્ને, અધરાતે,
 પ્રહરે—પ્રહરે કાં મધરાતે,
 જન મન-જીવનને વન, મ્હેરે—
 મંજરીઓ શી વિધવિધ 'વાત' :
 દેવી શકે કો : શ્રવે શકે કો :
 દેકે દ્રવે અન્તર અસાત ;
 આશા કે ઉદાસ, દિવાસે,
 વિજ્ઞાપ વાતો જૂજવી ગત ;
 ને ખીલે છે જિવનપ્રભાત :
 કે શ વ